

РХІВН УКРАЇНИ

1974 6

581994

АРХІВИ УКРАЇНИ

ОРГАН ГОЛОВНОГО АРХІВНОГО УПРАВЛІННЯ
ПРИ РАДІ МІНІСТРІВ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

№ 6 (128) 1974

Листопад—грудень

Рік видання XXVIII
Видається з 1947 р.
Виходить раз на два місяці

ЗМІСТ

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

О. Г. Мітюков — Радянське архівне будівництво на Україні в 1930—1932 рр. II Всеукраїнський з'їзд архівних працівників	3
О. А. Купчинський (Львів) — До питання про характеристику формуляра рукописних документів середньовіччя	12
М. О. Місерман — Удосконалювати роботу госпрозрахункових підрозділів державних архівів	21

ОБМІН ДОСВІДОМ

М. І. Плахтина (Львів) — Диференційований підхід до описання документів у ЦДІА УРСР у м. Львові	28
Ю. П. Хоніньова — Методика підготовки тематичних покажчиків до описів Київського облдержархіву	32
К. С. Руденко, Є. Х. Ярова (Одеса) — З досвіду роботи госпрозрахункового відділу Одеського облдержархіву	36
✓ Г. І. Белозьорова (Кам'янець-Подільський) — Тематика досліджень у читальному залі Хмельницького облдержархіву	40
Я. Г. Сеник (Львів) — Реставрація документів у ЦДІА УРСР у м. Львові	44

ДІЛОВОДСТВО

В. Г. Уривський — Впроваджуємо нові ГОСТи на організаційно-розпорядчу документацію	46

КОНСУЛЬТАЦІЇ

О. Я. Мацюк (Львів) — Виявлення та описання водяних знаків у рукописних джерелах XVIII — початку XIX ст.	49

ДОКУМЕНТИ

- В. М. Пригоровський** (Сосниця) — Нововиявлені документи до біографії
О. П. Довженка 54

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

- В. М. Волковинський** — З історії діяльності Всеукраїнської комісії по увіковічненню пам'яті В. І. Леніна (1924—1926 рр.) 58
О. Г. Мукомела — Селянська партійно-радянська преса України періоду відбудови народного господарства (1921—1925 рр.) 61
М. І. Ксьонзенко (Харків) — Архівні джерела про здійснення на Україні аграрної політики Радянської влади (1917—1920) 65
В. В. — Документи ЦДАЖР УРСР про вшанування пам'яті М. Д. Леонтовича 69
С. І. Білокінь — Про дату народження видатного українського графіка Г. І. Нарбута 71

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

- М. О. Буцько, Є. Т. Курганський** (Донецьк) — Крым в период Великой Отечественной войны. 1941—1945. Сборник документов и материалов 73
А. З. Барабой — Энерговелетень Прикарпаття. Документи і матеріали. 1962—1973 рр. 74

По сторінках зарубіжних архівознавчих журналів

- О. Антонович** (Львів) — Польський архівний журнал «Archeion» за 1971—1973 рр. № 55—58 77

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

- Е. Д. Агінська, Л. А. Адаменко** (Харків), **В. І. Лебедев** (Донецьк), **І. А. Безуглий, С. А. Юсін** (Вінниця), **Н. В. Павленко, Н. П. Гусева** (Львів), **Н. Х. Пайдем, В. Н. Жук** (Полтава), **О. Н. Корольова** (Херсон), **І. А. Чепуров** (Ворошиловград), **Ф. П. Спиридонов** (Чернігів), **Д. П. Попович** (Ужгород), **С. К. Янушевський** (Житомир), **Б. П. Рошин** — До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників 81
 Урочисті збори в Головархії УРСР 89
Б. Д. Нененко — Міжнародна конференція в Парижі 89
О. А. Зубко (Суми) — Нарада-семінар архівістів Сумської області 90
Л. А. Биченко (Чернігів) — Навчання відповідальних за відомчі архіви в Чернігові 90
І. С. Бездітний (Миколаїв) — Семінар з питань удосконалення науково-технічного опрацювання документів установ у Миколаївській області 91
 Показник матеріалів, видрукованих в «Архівах України» № 1—6 за 1974 р. 92

Редакційна колегія:

О. Г. Мітюков (головний редактор), **Н. Ф. Вradій, Л. З. Гісцова, П. С. Гончарук, В. О. Замлинський, В. С. Коновалова, І. П. Кравченко** (заст. головного редактора), **В. В. Кузьменко, М. О. Місерман, Б. Д. Нененко, М. Г. Савченко, З. О. Сендик, Г. Я. Сергієнко, В. І. Стрельський, Т. В. Студенніков.**

Адреса редакції: 252601, Київ-110, МСП, Солом'янська, 24.
 Телефони: 76-81-33, 71-97-64, 71-97-63.

© Головне архівне управління при Раді Міністрів УРСР, 1974 р.

БФ 23127. Підписано до друку 12.XII 1974 р. Формат паперу 70×108¹/₁₆. Друк. фіз. арк. 6. Умовн. друк. арк. 9,6. Обл.-вид. арк. 9,8. Тираж 18900. Зам. К-184. Ціна 30 коп.

Друкарня видавництва «Київська правда», Київ, вул. Леніна, 19.

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

РАДЯНСЬКЕ АРХІВНЕ БУДІВНИЦТВО НА УКРАЇНІ В 1930—1932 рр.

II ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ З'ЇЗД АРХІВНИХ ПРАЦІВНИКІВ

О. Г. МІТЮКОВ

Перехід нашої країни до соціалістичного будівництва і докорінна перебудова соціально-економічного устрою в сільському господарстві, виконання першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства СРСР вимагали відповідних змін і в системі місцевого радянського апарату, максимального наближення його до колгоспного виробництва. Основною ланкою соціалістичної перебудови села був визначений район. З метою його зміцнення, підвищення ролі та ініціативи районних органів Радянської влади в соціалістичному будівництві було вирішено ліквідувати округи і встановити безпосередні зв'язки райвиконкомів з вищими органами влади і управління республіки. ВУЦВК і РНК УСРР 2 вересня 1930 р. прийняли рішення про скасування адміністративно-територіального поділу України на округи і ліквідацію окружних виконавчих комітетів. Замість округів на території республіки утворювалися 484 райони, 18 міст були виділені в окремі адміністративно-господарські одиниці; до складу УСРР входила також Молдавська АСРР¹.

Проведення адміністративної реформи вимагало й перебудови мережі архівних установ. 18 вересня 1930 р. урядова комісія у справі ліквідації округів прийняла рішення про утворення замість окрархів 28 місцевих архівних управлінь (місцевархів) при міських Радах, на які покладалися завдання керівництва архівною справою не лише в межах міста, а й у районах, що перебували на території колишніх округів. Всі місцевархи розподілялися на три категорії: у першій категорії було 14, другій — 11, третій — 6 працівників. Загальний штат місцевархів встановлювався в 270 одиниць. До першої категорії були віднесені Київське, Дніпропетровське, Одеське, Харківське місцеві архівні управління².

Місцеві архівні управління почали діяти з 1 жовтня 1930 р. Вони були створені в Артемівську, Бердичеві, Вінниці, Житомирі, Дніпропетровську, Запоріжжі, Єлисаветграді, Кам'янці-Подільському, Києві, Конотопі, Кременчуці, Кривому Розі, Лубнах, Луганську, Маріуполі, Мелітополі, Миколаєві, Ніжині, Одесі, Полтаві, Проскурові, Сталіно, Умані, Харкові, Херсоні, Чернігові і Черкасах. Крім того були створені 11 філіалів місцевархів у містах Б. Церкві (філіал Київського), Глухові (філіал Конотопського), Ізюмі і Куп'янську (філіали Харківського), Коростені (філіал Житомирського), Могилеві-Подільському

¹ Історія держави і права Української РСР, т. 1. К., 1967, стор. 570.

² Бюлетень ЦАУ УСРР, 1930, № 10 (66), стор. 4—5.

(філіал Вінницького), Прилуках і Ромнах (філіали Лубенського), Первомайську (філіал Одеського), Старобільську (філіал Луганського), Тульчині (філіал Уманського місьцеварху) ³.

Ліквідація у зв'язку з адміністративно-територіальною реформою великої кількості окружних державних, громадських і кооперативних установ ставила питання про забезпечення збереження та своєчасну передачу їх документів архівним органам. З цією метою Секретаріат ВУЦВКу 12 серпня 1930 р. звернувся до всіх наркоматів і окружних виконавчих комітетів з пропозицією негайно дати розпорядження окружним установам про термінове упорядкування архівних матеріалів ⁴. Відповідно Укрцентрархів зобов'язав окрархи, які ще продовжували діяти, приділити максимум уваги упорядкуванню документів у відомствах, що ліквідувалися, розробити план концентрації їх архівних матеріалів, домогтися виділення відповідними радянськими органами для цієї мети додаткових приміщень.

Сповнене турботою про долю архівних джерел було звернення Інституту історії партії і Жовтневої революції при ЦК КП(б)У та ЦАУ УСРР до окрвиконкомів та працівників окружних установ і організацій ⁵, в якому підкреслювалося, що архівні матеріали окружних установ відбивають своїм змістом радянське соціалістичне будівництво та його досвід у різних галузях діяльності і мають велике науково-історичне значення.

Ці заходи, здійснені партійними і радянськими організаціями та Центральним архівним управлінням УСРР, забезпечували охорону, збереженість архівних матеріалів у складних умовах проведення адміністративно-територіальної реформи на Україні в 1930 р.

У грудні 1930 р. Укрцентрархів визначив завдання новостворених місцевих архівних управлінь. Передусім вони мали завершити прийом документів ліквідованих окружних установ. За даними 21 місцевого архівного управління, обсяг таких матеріалів становив 19 333 пог. метри ⁶. Прийняті матеріали відразу розбиралися й описувалися. Значне місце в діяльності місьцевархів займало інструктування діючих установ, зокрема промислових підприємств, радгоспів, колгоспів.

Особливо зріс прийом документів у 1930 р. Це було пов'язане не лише з ліквідацією окружних установ, а й цілого ряду кредитних та сільськогосподарських товариств. Вже на 1 січня 1931 р. в державних архівосховищах республіки було зосереджено понад 23 тис. архівних фондів загальним обсягом 130 тис. пог. метрів. Майже половину їх (46 процентів) становили документи, створені після 1917 р. ⁷.

У зв'язку з суцільною колективізацією сільського господарства республіки важливого значення набувала організація архівної справи в колгоспах. З цією метою Укрцентрархів у березні 1931 р. зобов'язав архівні установи взяти на облік архіви всіх колгоспів і радгоспів, надавати їм постійну методичну і практичну допомогу в організації зберігання й упорядкування документів, концентрувати у своїх архівосховищах закінчені в діловодстві матеріали. Зверталась також увага на необхідність проведення широкої роз'яснювальної роботи про значення документів колгоспного і радгоспного будівництва, про залучення колгоспників до лав кореспондентів архівів ⁸.

На забезпечення збереженості документів з історії колективізації сільського господарства був спрямований і спільний обіжник Наркомзему УСРР, Укрколгоспцентру, уповноваженого Тракторцентру

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1109, арк. 71.

⁴ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1930, № 9 (65), стор. 2.

⁵ Там же, стор. 1.

⁶ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1930, № 11-12 (67-68), стор. 13.

⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1109, арк. 74.

⁸ Там же, спр. 1448, арк. 7.

на Україні та Укрцентрархіву від 11 травня 1931 р. до всіх райколгоспсілок, сільськогосподарських трестів, МТС і архівних органів, в якому підкреслювалось, що в документах колгоспів і радгоспів «повністю відбивається весь процес колективізації, тобто соціалістичної перебудови села...»⁹. В обіжнику накреслювалися заходи щодо своєчасного упорядкування документів колгоспів, радгоспів і МТС та передачі їх на державне зберігання. Інструкторський апарат райсільгоспуправлінь і сільськогосподарських трестів зобов'язувався при обстеженнях колгоспів і радгоспів перевіряти також стан архівної справи.

Надаючи важливого значення вирішенню цих питань, Секретаріат ВУЦВКу у жовтні 1931 р. прийняв спеціальну постанову, в якій, відмітивши факти порушення міськрадами і райвиконкомами постанов уряду з питань забезпечення архівних установ приміщеннями, зобов'язав їх усунути вказані недоліки, а переселення архівних установ до інших приміщень здійснювати лише у виняткових випадках і при згоді на це Укрцентрархіву. ВУЦВК вказав Прокуратурі республіки на необхідність взяти під контроль виконання цієї постанови¹⁰.

Діяльність Укрцентрархіву, місцевих архівних управлінь, крайових історичних архівів, їх організаційне і матеріальне зміцнення, певні успіхи щодо розбирання і описання документів в архівах сприяли організації використання документів. Поряд з наведенням довідок і роботою читальних залів все більшого значення набувало використання документів на виставках, підготовка статей і матеріалів для періодичної преси, лекційна пропаганда. Починаючи з 1929 р. важливе місце в діяльності архівних установ республіки зайняло виявлення і використання архівних матеріалів для народногосподарських потреб. Ще в 1927 р. Друга конференція архівних працівників РСФРР вказала на необхідність використання документів ДАФ в інтересах соціалістичного будівництва і закликала архівні установи Російської Федерації та інших союзних республік встановлювати зв'язки з плановими і господарськими органами для надання їм допомоги «з метою планомерного виявлення і наукової розробки архівних матеріалів, необхідних державним органам у справі дослідження виробничих сил країни і вивчення господарського досвіду минулого»¹¹.

Ряд організаційних заходів, здійснених у цьому напрямі Укрцентрархівом, значно поживавив виявлення документів для потреб соціалістичного будівництва. Протягом 1929—1930 рр. надійшли замовлення на виявлення документів від ВРНГ УСРР за темами: економічний опис окремих районів і населених пунктів республіки; вантажні потоки на залізницях, морських і річкових портах УСРР та інших; від НКВС УСРР — про загальний стан комунального господарства міст республіки; від Українського інституту ботаніки — про історію сільського господарства на Слобідській Україні в кінці XVIII — I пол. XIX ст. тощо. Значна кількість виявлених документів широко використовувалася. Зокрема, Запорізький окрплан використав архівні матеріали при прокладанні трамвайних колій та будівництві каналізаційних споруд у місті; Єлисаветградський окрплан майже цілком використав проект залізниці «Єлисаветград — Бобринець», складений у 1911 р.; Вінницький окрплан, плануючи будівництво мосту через р. Південний Буг, використав архівні матеріали проектів залізничних мостів. Аналогічні документи щодо будівництва залізниць знайшли застосування в роботі планово-господарських органів Полтави¹².

⁹ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1448, арк. 39.

¹⁰ Там же, ф. 1, оп. 7, спр. 25, арк. 101. Радянський архів, 1931, кн. 6 (21), стор. 6.

¹¹ Архівна справа, 1929, кн. 11-12, стор. 73.

¹² Архівна справа, 1930, кн. 4 (15), стор. 16—22.

Архівні установи республіки здійснювали широке виявлення документів народногосподарського значення за замовленнями Центрального архівного управління СРСР для загальносоюзних установ і організацій. Так, для інституту «Діпросільгосп» Наркомзему СРСР було виявлено документи про застосування вогнетривких матеріалів у будівництві та проектуванні зерносховищ; для технічного управління Наркомату будівництва шляхів сполучення СРСР — проекти будівництва залізниць за 1913—1914 рр.; для Центрального науково-дослідного інституту цукрової промисловості — креслення апаратів і машин, проекти будівництва цукрових заводів, статистичні відомості про цукрову промисловість УСРР тощо. Для забезпечення роботи Головного геологорозвідувального управління виявлялися документи про поклади графіту, кольорових металів та інших корисних копалин на території України¹³.

Проте не всі установи та організації республіки усвідомлювали важливість використання архівних документів у господарському будівництві. У зв'язку з цим 30 травня 1931 р. Президія ЦКК — НК РСІ УСРР видала спеціальну постанову «Про використання архівних матеріалів в роботі планово-господарських установ». В ній відзначалося, що установи та організації ще недооцінюють економічного значення використання архівних матеріалів, заново розробляють багато питань, які вже вирішені, і відомості про них є в архівах. ЦКК — НК РСІ УСРР запропонував всім планово-господарським органам подати до архівних установ перелік питань, на які треба організувати виявлення документів; використовувати архівні матеріали в практичній роботі, подавати до архівних установ відомості про ефективність використання та заощаджені при цьому кошти. Укрцентрархів зобов'язувався терміново організувати виявлення документів за замовленнями відомств¹⁴.

У червні 1931 р. Центральне архівне управління УСРР видало обіжник до всіх архівних установ республіки, в якому підкреслювалося, що виявлення документів «має велике політичне значення, бо в зв'язку з використанням архівархів заощаджуються державі значні суми коштів та прискорюються темпи соціалістичного будівництва»¹⁵. Для успішного виконання цього завдання рекомендувалося у виробничих планах залишити лише підготовку до 15-ї річниці Великого Жовтня, агітаційно-пропагандистську і археографічну роботу, а всі наявні сили працівників кинути на виявлення матеріалів. Постанова ЦКК — НК РСІ УСРР та обіжник Укрцентрархіву обговорювалися на загальних зборах колективів архівних органів УСРР. Вжиті заходи щодо поліпшення використання документів у соціалістичному будівництві дали позитивні наслідки. До кінця 1931 р. до Укрцентрархіву надійшли заявки про виявлення архівних матеріалів від 24 центральних установ УСРР і 20 загальносоюзних організацій, а до місцевих архівів — від 114 установ¹⁶.

Виконуючи ці заявки, архівні установи організували широке виявлення документів, зокрема, для Укрдержплану про розвиток тютюництва і рибальства, про посіви бавовни, коноплі та льону, про розвиток вовняної промисловості, про економіку тваринництва, про електрифікацію, механізацію та працю в тваринницьких господарствах, про розвиток кам'яновугільної промисловості тощо¹⁷. На виявлені документи в ЦАУ УСРР створювалася централізована загальнореспубліканська картотека, яка в 1931 р. налічувала 2 тис. тематичних карток.

¹³ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1548, арк. 178, 210, 218.

¹⁴ Там же, спр. 1220, арк. 150; Бюлетень ЦАУ УСРР, 1931, № 6 (74) (додаток), стор. 7—8.

¹⁵ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1931, № 6 (74) (додаток), стор. 6—7.

¹⁶ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1546, арк. 63—64.

¹⁷ Там же, спр. 1547, арк. 23.

Активною формою використання документальних матеріалів, популяризації архівної справи була періодична преса. Переважна більшість архівних установ республіки систематично готувала і вміщувала на сторінках газет і журналів підбірки документів і матеріалів, статті на історичну тематику та з практичних питань архівного будівництва. Поліпшенню цієї роботи сприяли організаційні заходи Укрцентрархіву, який ще в 1926 р. зобов'язав всіх відповідальних працівників як апарату управління, так і центральних архівів республіки вміщувати статті та замітки з питань архівної справи в газетах і журналах.

Особливо пошвидко використання архівних матеріалів наприкінці 1931 — на початку 1932 р., коли розпочалась підготовка до 15-ї річниці Великого Жовтня. У вказівках Укрцентрархіву щодо завдань архівних установ у зв'язку з наближенням цієї дати наголошувалося, що підготовка до ювілею має стати центральним завданням у діяльності архівістів на 1931—1932 рр.¹⁸

Разом з тим кількісні і якісні зміни, що відбувалися у напрямках і формах використання документів архівів УСРР на початку 30-х років, не були позбавлені й окремих недоліків. Сама робота по використанню архівних матеріалів не набула ще масового характеру, велася без належного планування. В практику роботи архівів не були впроваджені повністю «Правила користування архівними матеріалами, що є в архівосховищах...»¹⁹, опубліковані ще в 1928 р. Не всі працівники архівних установ усвідомлювали важливість використання архівних матеріалів для практичних потреб соціалістичного будівництва.

У 1929—1931 рр. Укрцентрархів вжив ряд заходів, спрямованих на організацію роботи Археографічної комісії, яка провела певну роботу щодо підготовки і видання науково-довідкової літератури та історичних джерел. Так, у 1931 р. було видано «Архів Запорізької Січі. Опис матеріалів» та третій випуск «Збірника узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі»²⁰. Журнал «Архівна справа» в 1931 р. було перейменовано в «Радянський архів». Протягом року вийшло шість його номерів. Продовжувалося видання «Бюлетеню Центрального архівного управління УСРР».

Проте Археографічна комісія на той час ще не змогла зосередити навколо себе колектив істориків-марксистів. На її діяльності негативно позначалося те, що археографічна робота не стала складовою частиною діяльності архівних установ — її вели лише окремі працівники з власної ініціативи. З метою усунення цих недоліків і докорінного поліпшення археографічної роботи необхідно було розгортати її в тісному зв'язку з науково-дослідними установами, залучивши до неї аспірантів та науковий склад кафедр наукових і вищих учбових закладів.

У квітні 1931 р. план археографічної роботи архівних установ республіки розглядався на засіданні Бюро історичного відділу Українського інституту Маркса і Леніна (УІМЛ). Було відзначено, що в плані не приділено достатньої уваги питанням, пов'язаним з конкретними завданнями будівництва соціалізму. Бюро історичного відділу УІМЛ запропонувало Укрцентрархіву переробити план науково-видавничої роботи, включивши до нього публікації документів про соціалістичне будівництво, про діяльність комбідів і комнезамів; скласти докладний список документів з історії Жовтневої революції, підготовлених до видання, з тим щоб забезпечити їх наукове редагування силами науковців УІМЛ; підключити до видавничої роботи Укрцентрархіву аспірантів УІМЛ,

¹⁸ Радянський архів, 1931, кн. 4-5 (19-20), стор. 30.

¹⁹ Збірник Узаконень та Розпоряджень Робітничо-Селянського Уряду України, 1928, Відділ другий, № 18, ст. 109.

²⁰ Архів Запорізької Січі. Опис матеріалів. К., 1931; Збірник узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі, вип. 3. Харків, 1931.

приступити до систематичного видання документів²¹. У червні 1931 р. був складений ЦАУ УСРР видавничий план архівних установ на 1931—1934 рр. увійшов до Всеукраїнського плану історичної роботи, який був затверджений республіканською конференцією істориків-марксистів²². Тематика публікацій, що їх готували архівні установи, мала висвітлити спільну боротьбу українського і російського народів проти внутрішньої і зовнішньої контрреволюції в період громадянської війни; діяльність більшовицьких організацій, робітничий рух у 1917 р.; історію Червоної гвардії і комнезамів; радянське будівництво. Всього до плану було включено 59 тем.

З метою озброєння працівників місцевих архівних установ глибоким розумінням потреби активної участі архівістів у соціалістичному будівництві у квітні 1931 р. Укрцентрархів провів у Харкові семінар-з'їзд архівістів²³. Для учасників семінару були прочитані лекції про чергові завдання архівних установ, використання архівних джерел в інтересах соціалістичного будівництва, методологію і принципи видання документів. Проводилися також практичні заняття з питань організації документальних виставок, описання архівних матеріалів.

На кінець 20 — початок 30-х років припадає організація роботи при Укрцентрархиві кабінету архівознавства, який визнавався «установою науково-дослідного характеру в галузі наукової розробки питань архівознавства». Спочатку кабінет складався з п'яти секцій: розробки питань методики зберігання і фізико-хімічної охорони документів; питань теорії і практики класифікації й описання архівних матеріалів; музейно-показової для збирання та експонування різних видів і типів нормативних, методичних, інструктивних та інших документів з питань архівної справи; методичних питань підготовки архівних кадрів та підвищення їх кваліфікації; бібліотеки архівознавчої літератури та посібників. При кабінеті встановлювався штат аспірантів та діяв консультаційний пункт²⁴.

Кабінет архівознавства протягом короткого часу підготував ряд правил та інструкцій з основних питань архівної роботи, а саме: про розбирання і класифікацію архівних матеріалів, складання картотеки обліку документів ЄДАФ УСРР та топографічного покажчика, організацію виставок документів, положення про експертні та постійні перевірочні комісії, тимчасові правила видання документів діловодного походження другої половини XVIII — початку XX ст. тощо. Проте в роботі кабінету були й недоліки. Насамперед вона велася без конкретного плану. Незадовільно була налагоджена консультаційна робота, що мала задовольняти практичні потреби працівників архівних установ. У квітні 1931 р. кабінет архівознавства був реорганізований. За новим положенням, затвердженим Укрцентрархивом, у його складі створювалися три секції: участі архівних установ у соціалістичному будівництві, раціоналізації архівного виробництва, підготовки кадрів. На початку 1932 р. кабінет архівознавства було перетворено в науково-методологічний кабінет, на базі якого передбачалося організувати науково-дослідний інститут Центрального архівного управління УСРР. При кабінеті було встановлено штат аспірантів у кількості 10 чол.²⁵.

Незважаючи на певні досягнення в архівному будівництві в республіці в цей період, існуюча система архівних установ не забезпечувала нормальних умов для виконання завдань, що стояли перед ними. До 1929 р. основним завданням архівних установ було виявлення, концентрація, упорядкування і організація нормальних умов зберігання

²¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1514, арк. 20—21.

²² Радянський архів, 1931, кн. 4-5 (19-20), стор. 9, 40.

²³ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1931, № 6 (74), стор. 8.

²⁴ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 1, спр. 1087, арк. 71.

²⁵ Архивное дело, 1933, № III—IV, стор. 90.

архівних матеріалів. Починаючи з 1929 р. головним у їх діяльності стало зміцнення основ і принципів архівного будівництва, більш глибоке і планове упорядкування архівних матеріалів взагалі і підготовка найактуальніших архівних фондів для використання по лінії археографічної роботи та обслуговування практичних потреб соціалістичного будівництва.

На загальний стан архівної справи в республіці негативно впливали відірваність архівних установ від районів як основної ланки соціалістичного будівництва на селі, обмеження їх завдань суто архівно-технічною роботою. Організація місцевих архівних управлінь в умовах адміністративно-територіальної реформи 1930 р. не наблизила архівну справу до районів і сільської місцевості, а навпаки, віддалила її²⁶.

Організація в 1930 р. місцевих архівних управлінь розглядалася Укрцентрархівом як тимчасовий і вимушений захід. Вона викликала тим, що після ліквідації окрархів не було реальної можливості створити архівні установи в кожному районі. Районні архіви за тих умов важко було б забезпечити приміщеннями, коштами, кваліфікованими кадрами. Вже наприкінці 1930 — на початку 1931 р. все виразнішими ставали недоліки в організації і діяльності місцевархів, які виявилися відірваними від районних і сільських установ, територія їх діяльності порівняно з окрархами значно розширилась; райвиконкоми були позбавлені формальних прав контролю за роботою місцевархів, оскільки останні підпорядковувалися міським Радам.

Усуненню недоліків управління архівною справою на місцях могла сприяти лише організація районних архівних установ, які б перебували на місцевому бюджеті і створювалися поступово, в міру зміцнення самих районів. Удосконалення мережі низових архівних установ вимагало також і певної реорганізації системи центральних та крайових історичних архівів.

У зв'язку з цим ВУЦВК у листопаді 1931 р. ухвалив замість місцевих архівних управлінь, їх філіалів та крайових історичних архівів створити таку систему архівних установ, яка включала б центральні республіканські архіви, державні історичні архіви у колишніх окружних центрах, а також міські та районні архівосховища для концентрації в них документів міськрад і райвиконкомів, установ і організацій, що діяли на території району або міста²⁷. Передбачена ВУЦВК реорганізація мережі архівних установ республіки повинна була здійснитись з 1 березня 1932 р. У Харкові, Дніпропетровську, Одесі, Полтаві, Чернігові державні історичні архіви утворювалися на базі архівосховищ місцевих управлінь і крайових історичних архівів; у Києві державний історичний архів організовувався на базі місцевархіву і Київського центрального історичного архіву²⁸.

Одночасно ВУЦВК запропонував Укрцентрархіву поліпшити археографічну роботу, виявлення та організацію використання архівних матеріалів господарсько-політичного значення, посилити архівно-технічну роботу, насамперед над матеріалами, необхідними для складання історії громадянської війни та історії фабрик і заводів; збирати листівки, плакати, накази, фотографії періоду громадянської війни.

З метою налагодження роботи створюваних державних історичних архівів Наркомфін УСРР 8 січня 1932 р. видав обіжник до фінвідділів міськрад і райвиконкомів, де роз'яснював порядок їх утримання. Державні історичні архіви на 1932 р. мали залишатися на бюджеті тих

²⁶ Архівна справа, 1931, № 4 (15), стор. 25, 27.

²⁷ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 7, спр. 25, арк. 122; Архів Радянської України, 1932, № 1-2 (додаток), стор. 3-4.

²⁸ Архів Радянської України, 1932, № 1-2 (додаток), стор. 5-6.

міст і районів, де вони були розташовані. На посилення відповідальності за збереження архівних матеріалів в період реорганізації був спрямований обіжник Наркомюсту УСРР. У ньому підкреслювалося, що «архівні матеріали використовуються в основному для науково-дослідної роботи, спрямованої на висвітлення історії класової боротьби пролетаріату та його авангарду — Комуністичної партії і на виховання широких трудових мас на основі марксистсько-ленінської науки»²⁹. За порушення правил зберігання документів, їх знищення або втаювання від реєстрації і передачі на державне зберігання службовці та приватні особи підлягали кримінальній відповідальності.

Певні зміни відбулися в цей період і в системі центральних державних архівів республіки. 13 серпня 1930 р. за постановою ВУЦВКу і РНК УСРР було утворено в Харкові Всеукраїнський центральний державний архів, який мав зберігати, систематизувати і готувати «для наукового дослідження архівні матеріали всіх центральних державних і громадських установ і організацій УСРР від часу закінчення громадянської війни»³⁰. Протягом 1931 р. в архіві було зосереджено 274 архівних фонди обсягом 6050 пог. метрів³¹. У зв'язку з організацією Всеукраїнського центрального державного архіву в Центральному архіві революції залишалися лише документи, які висвітлювали революційний рух на Україні в дожовтневий період, підготовку і звершення Великої Жовтневої соціалістичної революції та хід громадянської війни.

На підставі рішення Секретаріату ВУЦВКу від 28 липня 1929 р.^{31а} в 1930 р. в Харкові був також організований Центральний архів кооперативних організацій як дореволюційного, так і радянського періодів. Але проіснував він недовго. На основі рішення ЦАУ УСРР в березні 1932 р. Центральний архів кооперативів у Харкові ліквідовувався, а його матеріали передавалися до Всеукраїнського центрального державного архіву, де утворювалась кооперативна секція³².

Актуальні питання архівного будівництва на Україні в умовах виконання першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства були обговорені на II Всеукраїнському з'їзді архівних працівників, який відбувся 29 листопада — 4 грудня 1931 р. в Харкові. У з'їзді взяли участь 109 делегатів від усіх архівних установ республіки. Серед них майже половину становили члени партії та комсомольці.

З'їзд заслухав і обговорив доповідь про стан і чергові завдання архівного будівництва на Україні. У резолюції з'їзду відзначалося, що в діяльності Укрцентрархіву та його місцевих органів відбулися позитивні зрушення. Насамперед розгорталася боротьба з буржуазною методологією з питань теорії і практики архівної справи, пошквалилися археографічна і агітаційно-пропагандистська робота, виявлення і використання документів народногосподарського значення для потреб соціалістичного будівництва.

З'їзд ухвалив зосередити увагу архівних установ на створенні документальної бази для наукових досліджень; організації до неї науково-довідкового апарату (описів, оглядів, путівників тощо); упорядкуванні архівних фондів; публікації документів; виявленні і використанні архівних матеріалів народногосподарського значення. З'їзд підкреслив також значення реорганізації крайових історичних архівів і місцевих архівних управлінь у державні історичні архіви і ухвалив просити уряд республіки прискорити організацію низової мережі архівних установ — районних і міських архівів.

²⁹ Архів Радянської України, 1932, № 1-2 (додаток), стор. 2—3.

³⁰ Бюлетень ЦАУ УСРР, 1929, № 8 (52), стор. 2—3.

³¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 2, спр. 1440, арк. 9.

^{31а} Бюлетень ЦАУ УСРР, 1929, № 8 (52), стор. 3.

³² ЦДАЖР УРСР, ф. 14, оп. 2, спр. 1636, арк. 64.

Велику увагу з'їзд приділив завданням архівних установ у зв'язку з підготовкою до 15-річчя Великого Жовтня та створення історії громадянської війни, історії фабрик і заводів. У тезах, затверджених з'їздом з цього питання, відмічалися великі успіхи країни у соціалістичному будівництві, а також у розвитку архівної справи, зокрема підкреслювалося, що в радянському суспільстві вперше в світі архівні джерела поставлені на службу класовим інтересам трудящих мас, послідовно втілюється у життя принцип централізації архівного будівництва, для розвитку радянської науки і культури в цілому створюється повноцінна документальна база. Однією з важливих складових частин підготовки до ювілею, відзначив з'їзд, було висвітлення на основі архівних матеріалів героїчної боротьби пролетаріату і трудящих мас селянства країни за перемогу Жовтня, за соціалістичні перетворення.

У тезах доповіді «Про методологічні настанови до складання генерального плану роботи архівних органів УСРР» з'їзд відзначив, що робота архівних установ є складовою частиною культурного будівництва в боротьбі на ідеологічному фронті. У зв'язку з цим планування діяльності архівних установ республіки повинно тісно пов'язуватися з планом соціалістичного будівництва, зокрема з розвитком радянської культури і науки. Складаючи генеральний, а на його основі п'ятирічний і річні плани своєї роботи, архівні установи зобов'язувалися насамперед визначати архівні фонди, що підлягали упорядкуванню, а також використанню, перш за все за такою тематикою: історія партії, історія Жовтневої революції і громадянської війни; історія фабрик і заводів; історія соціалістичного будівництва; історія пролетаріату і промисловості; історія селянських рухів; антирелігійна пропаганда³³.

Важливе значення для поліпшення діяльності архівних установ мали обговорені і схвалені з'їздом нормативно-методичні документи з питань науково-видавничої роботи. Так, секція наукової публікації документів затвердила «Основні настанови до методології і техніки наукової публікації документів для потреб науково-історичного дослідження». Ряд методичних настанов про використання документів через періодичну пресу, радіо, кіно, організацію документальних виставок, доповідей для трудящих, екскурсій, видання науково-популярних брошур був схвалений і рекомендований секцією агітації і пропаганди архівних матеріалів.

Значення II Всеукраїнського з'їзду архівних працівників полягає насамперед у тому, що він визначив місце і основні завдання архівних установ республіки в умовах соціалістичного будівництва, затвердив важливі нормативно-методичні документи щодо проведення науково-видавничої роботи та організації використання документів у народно-господарських, агітаційно-пропагандистських і наукових цілях. З'їзд відзначив необхідність посилення архівно-технічної роботи в архівних установах, підвищення її темпів. Вказуючи на підпорядкування архівно-технічної роботи завданням використання документів архівів для потреб соціалістичного будівництва, з'їзд виходив насамперед з необхідності боротьби з поглядами тієї частини архівістів, особливо з числа старих спеціалістів, яка недооцінювала роль і значення активної участі архівних установ республіки в будівництві соціалізму.

Таким чином, ліквідація окрархів, утворення замість крайових історичних архівів і місцевих архівних управлінь державних історичних архівів, початок організації мережі районних і міських архівів мали вирішальне значення для побудови такої системи місцевих архівних установ республіки, яка відповідала завданням архівного будівництва на той час. Розгалужена мережа державних історичних архівів забезпечувала охорону місцевих матеріалів, їх наукову розробку, створення до них довідкового апарату.

³³ Радянський архів, 1931, кн. 6 (21), стор. 47—50.

ДО ПИТАННЯ ПРО ХАРАКТЕРИСТИКУ ФОРМУЛЯРА РУКОПИСНИХ ДОКУМЕНТІВ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

О. А. КУПЧИНСЬКИЙ

Термін «документ» (лат. *documentum* — свідчення, доказ) вживається переважно для означення юридичного акта. Як одні з важливих типів писемних джерел середньовіччя документи висвітлюють найрізноманітніші «приватно-правові» і «публічно-правові»¹ питання епохи: боротьбу феодалів за землі та підданих, торгівлю і становище торговельно-ремісничого населення, загальноекономічні та політичні відносини країни, державне управління, культуру, судочинство, діяльність церкви; зовнішньополітичні справи держави та окремих її представників і т. д.

У вітчизняному джерелознавстві та дипломатиці поняття «документ» прирівнюється до термінів «акт» або «історичний акт», в які вкладається тотожне значення. Термін «акт» умовний². Вживання терміна «документ» щодо терміна «грамота» (гр. *grammata* — лист, рідше — книга, письменність) відповідає поняттю лише тієї частини грамот, які у певній формі подають юридично оформлену дію між контрагентами. Поняття «документ» і «грамота», частково співпадаючи, не покривають одне одного. Писемні пам'ятки, що самі себе іменують «грамотами» або так їх називають умовно, різні «як за формою, так і за змістом, не завжди мали історико-правову форму, могли означати і акт (як документ з певною юридичною нормою), і діловий лист, і інші документи» тощо³.

В далеку давнину життя людей не вимагало документальних підтверджень — їх взаємини будувалися на усних свідченнях. Перші знайомства слов'ян з документом пов'язані з появою у них держави. З IX ст. відоме папське листування з Великою Моравською державою. До X ст. відносяться найраніші давньоруські документальні пам'ятки — договори Русі з Візантією 907 р., 2 вересня 911 р., з кінця 944 р. та з липня 971 р. Вони дійшли до нас не як окремі документи, написані на пергаменті, а як контекстуальні записи у «Повісті временних літ»⁴.

Уже ранні міжнародні зв'язки примушують слов'янських володарів замислитися над створенням апарату, спроможного підготувати документи на відповідному рівні. Розвиток державності, зокрема зміцнення феодальної власності і посилення прав володіння землями, також викликає нагальну потребу в поширенні документа всередині країни. Документ набирає функції доказу на права власності. Основна його вагомість на той час полягала в тому, що він починав визнаватися як довговічний акт з вірогідним підтвердженням фактів, зокрема та його частина, в якій подавалися зізнання свідків. У документальному свідченні була зацікавлена насамперед церква, яка прагнула одержати князівські підтвердження на маєтки. До найдавніших документів цього типу відносяться статутні грамоти князів Володимира Святославича про десятини і церковних людей та Ярослава Мудрого про

¹ Л. В. Черепнин. Русские феодальные архивы XIV—XV веков, ч. 2. М., 1951, стор. 62—64, та ін.

² БСЭ, изд. 3, т. 1. М., 1969, стор. 360, 361.

³ С. О. Шмидт. Материалы делопроизводства государственных учреждений. — В кн.: Источниковедение истории СССР. М., 1973, стор. 95.

⁴ І. С. Свенціцький. Основи староруської (X—XII ст.), західноруської (XIII—XIV ст.) і староукраїнської (XIV—XV ст.) дипломатики. — ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 309, оп. 1, спр. 2037, арк. 4—39, та ін.; його ж. Питання про автентичність договорів Русі з греками в X віці. — Вопросы славянского языкознания, кн. 11. Львів, 1949, стор. 103—105.

суди⁵. На окрему увагу дослідників заслуговують документи XIII ст.: князя Володимира Васильковича (1287 р.), Мстислава Романовича (1289 р.)⁶, а також окремі грамоти князя Лева та ін.

Особливий етап історії документа в східнослов'янській дипломатичі відноситься до XIII ст. Наприкінці XIII — на початку XIV ст. документ набирає більш стрункої та послідовної форми, а його зміст значно розширюється, спираючись на чіткі норми правових чинників. Тогочасний документ, хоч ще не скрізь здобуває собі право самостійного юридичного акта, все ширше входить у приватне та юридичне життя північних верств населення.

Східнослов'янська дипломатика, розвиваючись протягом трьох—чотирьох століть на самобутній основі, оберігаючи заодно ранні візантійські традиції в будові документа, піддається впливам його латинського варіанту. Тоді ж і пізніше виразно проходить своєрідне накладання і схрещення місцевого та латинського формулярів, що розвинулися у різні часи з одного кореня, — старогрецької документалістики.

У XIV—XV ст. документальна база швидко зростає. Серед різних типів і видів писемних пам'яток значне місце посідає документ, який на той час чітко формулює вірогідні свідчення правового характеру і зберігає найвиразніші зразки середньовічного формуляра. Число відомих на сьогодні документів, що стосуються тільки території УРСР, за нашими підрахунками досягає чотирьохсот, писаних кирилицею, до півтори тисячі документів — латинською мовою.

Як відомо, кожний документ характеризують відповідні зовнішні та внутрішні ознаки, що, як відомо, є основою для його дипломатичної критики. Ці ознаки завжди були і залишаються головними при вивченні пам'ятки, вони в центрі уваги дипломатики як науки.

Встановлено, що до зовнішніх ознак документа відносяться його зовнішній вигляд і оформлення: а) матеріал, на якому складений документ; б) форма та формат документа; в) способи лініювання; г) знаряддя письма; д) письмо та інші графічні знаки документа; е) художнє оздоблення; є) засоби засвідчення; ж) стан збереженості; з) способи складення аркуша; і) додаткові написи на документі.

а) Матеріал, на якому складений документ. У давні часи матеріалом для документів служив папірус, у Стародавній Русі — пергамент, на окремих її територіях — березова кора. Папір як писальний матеріал з'являється значно пізніше, ніж документ.

Серед східнослов'янських документів виявлено пергамент місцевого виробництва (порівняно товстий, жовтого забарвлення) та імпортований — італійський (тонкий, вичинений до білизни переважно з одного боку), німецький (товстіший від італійського і твердий, вичинений однаково з обох боків). Гладкою поверхнею, часом з відблиском на одному боці, характеризується пергамент східного походження. Вивчення паперу документа (способи виробництва, гатунок і т. д.) повинно супроводжуватись аналізом філіграней.

б) Форма і формат (розмір). Середньовічний документ виступає у формі: 1) окремого аркуша; 2) сувою (рулону), що складається з ряду з'єднаних між собою аркушів (ця форма характерна для окремих гетьманських універсалів, типовими є російські «столпцы», довжина яких доходить до 15—20 і більше метрів); 3) зшитка чи книги, які складалися з аркушів і відповідно зшивалися (пор. окремі давньо-

⁵ Русская историческая библиотека, т. 36, вып. I, стор. 1—72; Памятники права Киевского государства X—XII вв.—В кн.: Памятники русского права, вып. I. М., 1952, стор. 257—276.

⁶ Памятники права феодально-раздробленной Руси XII—XV вв.—В кн.: Памятники русского права, вып. 2. М., 1953, стор. 27—29.

руські статутні грамоти, середньовічні статuti цехів і т. д.). Найдавнішою формою документа є аркуш прямокутного формату, розміри якого часто залежали від обсягу тексту (у ЦДІА УРСР у м. Львові пергаменти від $11 \times 21,5$ см до $60,7 \times 90,2$ см). Невміщення тексту на окремих аркушах породило дві інші форми документа — сувій і зшиток (книгу). Документ-зшиток — вторинний по відношенню до сувої, виник у зв'язку з незручністю написання і, особливо, користування сувоєм.

Для дослідження формату документа має значення також спосіб склеювання пергаменту в сувої, зшивання зшитків, оправи книг. Виміри документів зазначаються в порядку: висота (довжина) на ширину. Крім розмірів аркуша (сувої), встановлюються розміри його текстової і незаписаної частин та інші прикмети.

в) Способи лініювання. Лініювання матеріалу документа (пергаменту, пізніше — паперу) увійшло в практику десь з IX ст. Спочатку з обох боків аркуша відповідними позначками (часто проколами) відмірялася відстань від краю, потім вони з'єднувалися по горизонталі, рідше — також по вертикалі, створюючи відповідну рамку. Крім «невидимого» лініювання, здійснюваного за допомогою різця або голки, відоме також кольорове, з XII ст. — олівцем, XIII ст. — чорнилом. Відстань між лініями у документах різна, в цілому вона звичайно більша, ніж на аркушах пам'яток нарративного характеру.

г) Знаряддя праці. До знарядь письма відносяться: чорнило, олівець, перо — металеве або пташине. Найчастіше вживалося густо-чорне, зроблене із сажі, камеді та води, а також червоне і золоте чорнило. Зміна відтінків дає можливість переконатися, що документ писався не за один раз, що він міг доповнюватися або виправлятися пізніше.

д) Письмо та інші графічні знаки документа. Аналіз форм графем та способів їх передачі дозволяє виділяти в кирилических середньовічних документах три основних типи письма — устав, півустав і скоропис, у латинських — «дипломатичне» та «готичне» письмо*.

Письмо — одна з важливих зовнішніх ознак при вивченні документа, на основі якої встановлюється почерк документа (один чи декілька), визначаються прийоми його складання (один, два чи більше), виявляються певні писарські «школи» тощо. Дослідженню підлягають насамперед система малих і великих літер (вписаних в рядок і над рядком), скорочень слів, міжрядкові та надрядкові знаки (знаки складоподілу, пропусків букв, наголосу, знаків словесного придиху і т. д.), розмір букв, способи їх єднання (курсивне, скорописне письмо). Слід також звертати увагу на факти можливих впливів інших графічних систем та правописів тощо.

У дослідженні автентичності та часу появи документа важливу роль відіграє вивчення його писарських та експонентських графічних знаків. До них відносяться: *хрисмон* — символічний знак, який проставляється на початку тексту і замінює вступну словесну формулу інвокації (типовий для кирилических документів); *рота* — знак у вигляді стилізованої хрестовини, розміщений у двох концентричних кругах з написами (часто зустрічається у папських буллах); *монограм* — знак у вигляді різних єднань літер, що замінює підпис експонента (зустрічається рідко); *нотаріальний знак* — знак уповноваженої особи-нотаря, який мав право від імені високих державних і церковних сановників

* Окремі дослідники ці типи латинського письма відповідно називають — «каліграфічне канцелярське письмо» та «канцелярський курсив». (Див. А. Д. Люблінська. Латинская палеография. М., 1969, стор. 121—122, та ін.).

складати документ, і т. д. Всі ці знаки (за винятком хрисмона) найчастіше проставлялися під текстом. Окремі документи засвідчені підписами, виконаними засобами тайнопису та криптографії.

е) Художнє оздоблення документа. Прикрашання рукописного документа з'являється у ранньому середньовіччі, для латинського документа це характерно ще з XII ст. Серед художніх елементів виділяються *ініціал*, *інвокаційна формула*, виражена словами (часто вписується в'яззю) і символічними знаками, *орнамент* (рослинний, геометричний), *мініатюра*, *заставка*, *кінцівка* (переважно в документах у формі зшитків, книг), *кіноварні* і *золоті літери* на початку абзаців і всередині тексту. З цього боку показовими є грамоти константинопольських і антіохійських патріархів для України, привілеї містам, цехам, релігійним корпораціям.

Аналіз художніх елементів документа повинен завжди ґрунтуватися на великому матеріалі, а докази — на скрупульозному вивченні зображеного, джерельних аналогіях і наукових узагальненнях.

е) Засоби засвідчення. Основними засобами засвідчення документа є підпис і печатка. Історично печатка нерідко заміняє підпис і виступає одним із основних критеріїв у визначенні автентичності середньовічного документа. На Русі печатки згадуються уже в договорах Ігоря і Святослава з Візантією. Крім функцій свідчення вірогідності і надання правової сили документові, печатка є засобом, який забезпечує непорушність і недоторканність опечатаного нею аркуша чи предмета, що надсилався чи передавався згорнутим, а також засобом розпізнання і розмежування документів. При вивченні печаток враховується їх тип, форма, характер зображення, розміри, матеріал, а також способи кріплення печаток (матеріал, за допомогою якого кріпиться печатка до аркуша, способи сплетення шнурка, зав'язування вузлів, колір шнурка чи стрічки).

ж) Стан збереженості. У всіх випадках при вивченні зовнішніх ознак документа необхідно врахувати стан його збереженості, що є визначальним критерієм для оцінки тих чи інших зовнішніх ознак. Від цього взагалі залежить ступінь достовірності дипломатичного аналізу документа. Вивчення знищеного документа, як правило, створює підстави для помилкових тлумачень і невірних трактування фактів.

з) Способи складення аркуша. При аналізі цього елемента враховується характер складення аркуша в цілому і його частин. Канцелярії вищих державних і церковних установ, як правило, дотримувалися однакових способів згортання аркуша документа і його закриття. Найчастіше його складали по горизонталі (на два заломы), потім — по вертикалі, створюючи закритий і відкритий (у випадках, коли при документі була висла печатка) конверти. Кінці зворотного боку конверта могли кріпитися печаткою або бути незакритими. При аналізі цього елемента слід використовувати документальні аналогії по можливості тієї ж канцелярії і того ж періоду. Документи-фальсифікати часто складені інакше.

і) Додаткові написи. Крім основного тексту, на документі часто виступають вторинні написи, помітки, літерно-цифрові уваги, найчастіше вписані на дорсальній частині, полях, загині аркуша. Вони поділяються на писарські (канцелярські) і пов'язані з переміщенням, реєстрацією і зберіганням документа. Написи можуть доповнювати відомості основного тексту, додатково вказувати на лабораторію писаря, місце, час складання документа, повідомляти про його юридично-правовий обіг, походження та зберігачів. Їх зміст, незалежно від інших даних, нерідко є достатнім доказом оригінальності документа. Пізніше, поряд із написами, проставлялися штампи, наклеювалися паперові позначки, екслібриси тощо.

До внутрішніх ознак документа належать його побудова, зміст та мова — лексичні, стильові та інші особливості. Торкаючись лише побудови документа *, зауважимо, що кожний середньовічний документ відзначається складною структурою і складається, як правило, з трьох основних частин: 1) вступного протоколу — вступу; 2) власне змісту документа, так званого «контексту» і 3) закінчення кінцевого протоколу (есхатоколу). Кожна з цих структурних частин поділяється на ряд формул (клаузул): 1) вступний протокол: а) інвокація, б) інтитуляція і в) інскрипція, або адреса; 2) власне зміст: а) аренда, б) промудгація, або публікація, в) наратія, г) диспозиція, д) санкція і е) корробація; 3) закінчення: а) підписи, б) датація і в) апрекація **. Разом вони творять формуляр (формулярник) документа.

Вивчення формуляра документа — актуальне і вкрай необхідне питання джерелознавства. Воно криє в собі одну з центральних проблем дипломатики — проблему співвідношення форми і змісту документа. Кожний документ як об'єкт взагалі це — певним чином структурно оформлений зміст. Зміст і форма документа перебувають у діалектичному взаємозв'язку, в єдності та взаємодії; провідна, визначальна роль у цій взаємодії належить змістові: «Форма істотна. Сутність формована,— говорить В. І. Ленін.— Так чи інакше в залежності і від сутності...»⁷. Марксистська методологія джерелознавства, як відомо, вимагає вивчення документа «як явища конкретного суспільного життя, з'ясування його класового змісту і політичного спрямування», що акумулюється не лише у змісті основного контексту, але і в його формі. У зв'язку з цим вивчається питання «відображення» у формулярі документа та розвиток у ньому «реальної дійсності з усіма її протиріччями і змінами, які відбуваються у ній»⁸.

Розглянемо зміст складових частин формуляра середньовічного документа.

І. Вступний протокол: а) *інвокація* (лат. *invocatio* — звертання, заклик, благання) — заклик до «священного імені» з метою забезпечення успіху в тому, про що йде мова нижче. Інвокація найчастіше виражена словами «Во имя божіє стан» — 1399 р., у латинських документах — «In nomine Domini amen» і т. д.). Крім словесної форми інвокація могла зображатися графічно — за допомогою певних символічних знаків, аббревіатур, ініціальних літер, найчастіше — у вигляді стилізованого хреста на початку першого рядка або проти нього

* За браком місця випускаємо аналіз змісту і мови середньовічного документа як його внутрішніх ознак.

** Подана термінологія відома в науковому обігу. У вітчизняній дипломатичі, а також у працях з джерелознавства та мовознавства вона почала вживатися ще в 20—30-х роках і закріпилася на сучасному етапі радянської науки. Цією термінологією користуються: О. С. Лаппо-Данилевський («Очерки русской дипломатики частных актов. Лекции, читанные слушателям «Архивных курсов» при Петроградском археологическом институте в 1918 году». Пг., 1920, стор. 137—138), С. Н. Валк («Начальная история древнерусского частного акта». — В кн.: «Вспомогательные исторические дисциплины». М.—Л., 1935, стор. 305), С. М. Каштанов («Очерки...», стор. 32—45, та ін.), Е. Е. Липшиць («Особенности финальной формулы некоторых законодательных актов ранней Византии». — В кн.: «Вспомогательные исторические дисциплины», вып. 5. Л., 1973, стор. 290—291); І. С. Свенцицький («Основи...», його ж. «Питання про автентичність...», стор. 103—105), Л. Л. Гумецька («Чи впливала старочеська мова на мову українських грамот XIV—XV ст.?» — Мовознавство, 1967, № 4, стор. 93—94), У. Я. Єдлінська («Із спостережень над формою українських грамот XIV—XV ст.» — Дослідження і матеріали з української мови. К., 1964, т. 6, стор. 81—90), та ін.

⁷ В. І. Ленін. Конспект книги Гегеля «Наука логіки». — Твори, т. 38, стор. 130.

⁸ Л. В. Черепнин. К вопросу о методологии и методике источниковедческих и вспомогательных исторических дисциплин. — В кн.: Источниковедение отечественной истории, вып. 1. М., 1973, стор. 51.

на полі, хрисмона, монограма (символічна інвокація у вигляді хрисмона виступає вже в документі, виданому князями Мстиславом і Всеволодом у 1125—1132 рр.) *. В українському документі інвокація не є обов'язковим і навіть не дуже частим елементом і виступає у грамотах різного змісту⁹.

б) *Інтитуляція* (лат. *intitulo* — титулюю) — називання власного імені, звання, громадського становища того, хто видавав документ («А се я пан Бенко староста Галицький и Снятинський» — 1398 р.; «Ми, великий князь Швидригайло литовський, руский и иных» — 1438 р.). Нерідко ім'я особи, від якої видається документ, супроводжується словами, що вказують на її достойність та зв'язок посади з волею «священної особи». Характерним для східнослов'янської дипломатики є інтитуляційний зворот «А се я» або «Се аз», що виступає перед власне формулою. Своїм походженням він сягає давньоруської епохи: «Аз Святослав» — 971 р.

в) *Інскрипція* (лат. *inscriptio* — напис), або адреса — вказівка на адресата, якому надається документ. Він може адресуватися конкретній особі, власне ім'я якої називається («дали есмо сюю нашу грамоту Бедриху» — 1392), або декільком особам, групі людей, станам, імена яких можуть називатися або не називатися («оже есми доконали с радцами и с мѣсточяны Илвовского мѣста и с оуѣм посполством их» — 1407 р.), а також установам («и дали есми... монастириви» — 1411 р.).

З адресою часто виступає привітальна формула, типу лат. «salutem in omnium salvatore», рідше — формула, що вказує на побажання увічнення справи і запевняє правову чинність у її довговічності («приводимо то ку вѣчной памяти нынишним и потом будчим» — 1422 р.; лат. «ad perpetuam rei memoriam»).

II. Власне зміст: а) *аренга* (пізньолат. *agenga* — впровадження, вступ) — інформація про загальні мотиви видачі документа, викладені у формі розповідей, роздумів, літературно-філософських міркувань та афоризмів. В арензі при викладі намірів експонента також можуть використовуватися цитати з різних класичних трактатів морально-дидактичного характеру.

У документах українських територій XIV—XV ст. аренга рідко виступає. У заповітній грамоті князя Андрія Володимировича 1446 р. читаємо такий варіант формули: «Приѣздил есм в Кіев с своею женою и с своими дѣтками и были есмо в дому... и поклонили ся есмы... и благословили ся есмы оу отца нашего... и поклонихом ся отца своего гробу князя Владимира Ольгердович и дядь своих гробом и всѣх святых старцев гробом в печерѣ и размыслих на своем сердци. Колико то гробов, а вси тыи жили на сем свѣтѣ, а пошли вси... и помыслилѣ есм помалѣ и нам тамо понти гре отци и братіа наша и подумал есм с своею княгинею и с отцем своим...»¹⁰.

Аренга, звичайно, є певним вступом до другої частини формуляра, іноді перехідною ланкою між вступним протоколом і самим контекстом документа.

б) *Промульгація* (лат. *promulgatio* — оповіщення, оголошення),

* В окремих працях (А. С. Лаппо-Данилевский. Очерки..., стор. 135—136) замість терміна «інвокація» вживається «богословие», що, на нашу думку, не зовсім вдало, оскільки цей термін збігається з назвою вчення про догмати будь-якої релігії і назвою старшого із трьох дворічних класів духовної семінарії в Росії і на Україні. До того ж він не цілком відбиває друге поняття формули інвокації, що виражалось символікою.

⁹ У. Я. Єдлінська. Назв. праця, стор. 83.

¹⁰ В. Розов. Українські грамоти. Т. I. XIV в. і перша половина XV в. К., 1928, стор. 154, док. № 83.

або *публікація* — оголошення про здійснення волі експонента — видачу документа з повідомленням про це його одержувача (адресата) і громадскості («Знаємо чиним сим нашим листом, кто коли нань возрит или пак успышит» — 1394 р., 1408 р.; «Визнавали и с тимто нашим листом каждому кто коли и ней узрит алибо чтучи услышит» — 1449 р.). В окремих випадках формула промугьгації виступає на початку документа у вступному протоколі перед інвокацією. Таке переміщення характерне здебільшого для приватних документів (1390 р.).

в) *Наррація* (лат. *narratio* — розповідь, оповідання) — конкретні підстави видачі документа. У формулі наррації характеризується дія і умови, що передують акту складення документа («иж видеви знаменав службу нам верную» — 1438 р.; «познавами то нашим листом господаря нашего милостивого короля Влодислава его приказаньем то есми вчинили» — 1390 р.).

В окремих випадках наррація охоплює цілий виклад прохання заінтересованої особи, інформацію про неї або осіб, які беруть участь у правочинстві («аже прииде пред нас і пред паны пан Дмитр Данилович з Роуды и жаловал пан Мика Дѣдошицкого о поле и доуброву Сяхов и листы свои положил, а пан Мик Дѣдошицкий отповыдал аже ест то мое к Дѣдошичем поле и доуброва Сяхово, а пан Дмитровым Даниловича з Роуды листом пригнал, аже соуть неправый фалшованыи листы» — 1428 р.). Нерідко наррація містить широке правове обгрунтування вчинків експонента, його публічну заяву, покликання тощо. Матеріали наррації подають цікаві історико-юридичні відомості.

г) *Диспозиція* (лат. *dispositio* — розміщення, впорядкування) — власне зміст документа, що виражає волю експонента та вказує на здійснення юридичного акта («коже оузял есм у пана Ивашка сто куп оу Гулевича, а имаю пану Ивашкови дати ту сто куп...» — 1421 р.).

У документах дарчого характеру диспозиція нерідко включає перелік всіх рухомих і нерухомих об'єктів власності із зазначенням (або без нього) факту перенесення прав власності від однієї особи до іншої («придали есмо у дом... монастырю Сергиеву двѣ волости наших передол а почапод со всѣми приселки и со всѣми пошлинами и с людьми, што издавна к тым волостем прислушали, и к тым приселком и с землями из водами, с озеры, и с рѣками, и с рѣчками и с потоки из бобровыми гони и с подми и с сѣнождами, и с лѣсы из дубровами, и с чящами» — 1459 р.); «(дали) вѣчно и нерухомо село нашо Тулины со всим тым што к тому селу издавна прислухало с пашѣнями и с сеножати и с землями борѣтными, и з бобровыми гоны и с ловы» — 1457 р.).

д) *Санкція* (лат. *sanctio* — непорушне право, постанова) — засіб, який буде застосований на випадок порушення ухвали, про яку йдеться у документі («пак бы кто нагабал тученяка оу тои дѣдининѣ оу Сернику или крол господар, то пани Марегорѣта Росовая имаєть заступити, оправит подмуг земеского права» — 1418 р.). Санкції часто містять погрозу покарання того, хто порушить застережене документом право. Покарання визначалися як короткочасні, так і постійні, могли бути світськими (застава майна, грошовий штраф) або церковними (позбавлення спасіння після смерті). У деяких документах зазначається, що порушник потрапить у неласку експонента.

У східнослов'янській дипломатиці санкція пов'язується з формулою *маледикції* (лат. *maledictio* — лихослів'я, закляття). Вона є характерною для давньоруського документа («даж кто разрушит ю ... и сия клятва святых отец буди на нем, а яз буду без греха» — 1150 р.). Рідше ця формула зустрічається в документах XIV—XV ст. («кто ж коли зломит нашу грамоту суд пред богом имаю с ним» — 1390 р.). Формула санкції з маледикцією найчастіше виступає наприкінці документа. В окремих випадках санкція велика за розміром. Так, у грамоті

XV ст. короля Ягайла молдавському воєводі Олександру, вона становить половину документа.

е) *Корроборация* (лат. corroboratio — зміцнюю, посилюю, скріплюю) — пояснення способів і засобів засвідчення документа, з яким він набирає правової чинності («а на лепшие сведоштва тому всему печать маиестату велели есми привести» — 1442 р.). Корроборация може мати форму покликання на текст, печатку, підпис експонента та перелік підписів свідків.

III. Закінчення:

а) *Підписи*. Формула охоплює: 1) підпис (чи підписи) експонента або уповноваженої ним особи («Io Влад воевода милости бож господар» — 1439 р.); «Ad relationem domini Stanislai Czołek vicescancellarii» — 1423 р.). Вони проставляються власноручно словами або замінюються знаками у вигляді монограмів (останні найчастіше виступають під папськими буллами, під фірманами турецьких султанів¹¹; 2) підпис писаря чи урядовців канцелярії — складачів документів, що, з одного боку, підтверджує їх участь у виготовленні документа, з другого, — дає підстави констатувати вірогідність документа (найчастіше змісту і викладеного стану речей згідно з волею експонента, одержувача документа і правил канцелярії) та його автентичність («А писал Ванько» — 1424 р.; «А писал старець Пахнотій, Лихачев брат» — 1444 р.; «Matias notarius scripsit» — 1468 р.); 3) підписи свідків, які беруть участь у правовій чинності, описаній у документі, або осіб, присутніх при передачі документа. Підписи можуть вноситися власноручно, вписуватися уповноваженою особою чи писарем (за відповідним оформленням), які в разі потреби підтверджують достовірність документа («а при том были свѣдци: ... Дмитр Ходоровский, ... Сенко Процевич, Ивашко-з Боринич и иных досыт добрых при том было...» — 1428 р.). В окремих документах свідки записуються за відповідними станами, родом занять («А то свѣдцы мѣстичи: пан Кнефль, Мыхно воит Ярославский; а се бояре: Пѣтр Мошенка, Ходко Лоевич...; а се сусѣде ополнии: Онисим; а се деяци: Степан Мелехович, Мелентии Куцевич, Семен Понахидич, Иван Кузмич; а се бортники: Пашко Бортник ис Емелина, Юрко Мошнич, Тихно Великопольский, Голко Залѣский» — 1370 р.).

б) *Датація* — зазначення місця і часу складання документа («дан в Киево марта в лѣто 6973, индикта 13» — 1465 р.). Трапляються одіозні випадки, коли формула датації проставляється не в кінці, а на початку документа або паралельно — в кінці та на початку. У документах XV—XVI ст. формула найчастіше починається словами («а дана грамота» — 1388 р.; «а писан» — 1388 р.; «а то ся діяло» — 1413 р.; «писано лист» — 1418 р.; «оу лѣто» — 1388 р.; «а доконалося тоє дѣло» — 1388 р. і т. д.).

в) *Апрекація* (лат. appressio — благаю, молю, прошу) — кінцеве побажання, щоб викладений у документі зміст був довговічний. Формула виражалася найчастіше: «оу вѣки вѣков. Аминь» — 1351 р., «оу вѣки. Аминь» — 1371 р., по-латині — «amen», «feliciter amen».

Розглянутий тип формуляра класичний для середньовічного документа. Такого взірця, звичайно, дотримувалися вищі державні установи — князівські, королівські, господарські канцелярії, а також канцелярії вищих церковних установ. Ним користувалися певною мірою пізніше гродські і земські уряди, вищі сановники в канцеляріях своїх замків. Однак було б помилкою вважати, що поданий перелік формул формуляра є вичерпним і становить стійкий і обов'язковий графарет, за яким складалися всі документи середньовіччя. Формуляр розвивався і

це
виправ
нотар.
акту

¹¹ Див. ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 131, оп. 1, спр. 74, 105, 114, 143, 147, 264 та ін.

змінювався залежно від розвитку змісту різновидів документа, форма і зміст якого постійно зазнавали еволюції, диктувалися вимогами епох.

У документах, що видавалися вищими урядами, часто бракує того чи іншого компонента формуляра або він об'єднаний з іншим, як правило, межуючим з ним. Такі приклади ілюструються формулярами документів давньоруського періоду¹². Крім того, окремі формули можуть ще відповідно членуватися (інскрипція, санкція та ін.). Звичайно обов'язковими у формулярі документа були: інтитуляція, диспозиція, корроборація, підписи і датаційна формула.

Вичерпність (повнота) формуляра характеризує фаховий рівень канцелярії, вказує на культуру її працівників, зокрема мовно-літературну і юридичну підготовку, що веде історика до цікавих висновків. При цьому, однак, слід враховувати факт відповідності між характером смислового навантаження різновиду документа і формуляром (не всі оформлювані документами економічні та політичні факти вимагали однакової форми викладу) та впливи дипломатик сусідніх країн і відсутність у багатьох випадках в установах регламентуючих взірців чи посібників з формулярами.

Формуляри не завжди зберігали однаковий порядок розміщення формул. У цьому плані, як уже відзначалося, чимало довільностей. Вони найбільш помітні у приватних документах. Особливо це показово для раннього періоду, коли ще документ не був досконалим за формою, а також пізніше (на Україні — виразно принаймні з XVI ст.), коли формуляр, модифікуючись за рахунок підміни одних формул іншими, об'єднань і їх відмирання набуває інноваційної моделі. Трапляються випадки, що одні і ті ж формули вкраплюються в інші та повторюються у різних місцях формуляра.

Будова формуляра документа часто пов'язана з традицією канцелярії. Це особливо помітне в канцеляріях удільних князівств. При самотній будові формуляра, характерній для східнослов'янської дипломатії, простежуються локальні його особливості, пов'язані із способом викладу змісту, розміщенням формул і будовою документа взагалі. Тому при вивченні середньовічного документа необхідно детально досліджувати конкретні умови його появи з врахуванням територіальних особливостей. На українських землях можемо спостерігати окремі відмінності у формулярах, приблизно однакових за змістом документів, виданих, наприклад, у XVI ст. в Києві і Жидачеві, у Житомирі та Львові. Ці питання проблематичні у вітчизняній дипломатії.

Вивчення середньовічного документа, його зовнішніх і внутрішніх ознак, будови формуляра сприяє не лише розв'язанню багатьох невідомих проблем дипломатії і загального джерелознавства, а й з'ясує теоретичні та прикладні питання сучасної архівістики.

¹² С. М. Каштанов. Актовые материалы.— Источниковедение истории СССР. М., 1973, стор. 108—109.

УДОСКОНАЛЮВАТИ РОБОТУ ГОСПРОЗРАХУНКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ

М. О. МІСЕРМАН

У багатогранній діяльності архівних установ республіки склалися різноманітні форми та методи роботи з відомствами. Однією з таких прогресивних форм є організація впорядкування документів установ, організацій та підприємств на договірних засадах за рахунок спеціальних коштів.

Як показує досвід, безпосередня участь спеціалістів-архівістів у впорядкуванні документів відомств сприяє поліпшенню якості їх відбору на державне зберігання та підвищенню рівня наукового описання, планомірному комплектуванню державних архівів, ліквідує приватну практику. Це створює передумови для розширення мережі госпрозрахункових підрозділів державних архівів республіки, збільшення обсягу та масштабу їх діяльності.

Нині в республіці діють госпрозрахункові підрозділи в 24 областях (тобто у всіх, крім Закарпатської). У них трудяться понад 500 працівників. Про розмах діяльності госпрозрахункових підрозділів, їх роль, місце та питому вагу у загальній справі наведення порядку у відомчих архівах установ, організацій та підприємств республіки досить переконливо свідчить той факт, що лише за три роки цієї п'ятирічки вони переглянули близько 10 млн. справ, з яких було впорядковано понад 1,6 млн. справ державного зберігання, 850 тис. справ тимчасового та 500 тис. справ особового складу і 6,5 млн. справ відібрані як такі, що не підлягають дальшому зберіганню. Якщо говорити про фінансові показники виробничої діяльності госпрозрахункових відділів державних архівів республіки, то прибуткова частина їх кошторисів за цей період досягла 1,5 млн. крб. У прибуток держави вони передали більше 50 тис. крб.

Все це дає підстави вважати, що госпрозрахункові відділи державних архівів стали оперативними виробничими одиницями, які допомагають міністерствам, відомствам, організаціям та підприємствам республіки виконувати урядові постанови з архівної справи і забезпечити створення повноцінної документальної бази з історії післявоєнного розвитку народного господарства та культури Української РСР.

Завдяки більш ретельному підбору кадрів, зміцненню контролю за їх діяльністю, поліпшенню якості упорядкування документів у відомствах та ряду інших факторів суттєво змінився погляд на роль, значення та місце госпрозрахункових підрозділів в архівній системі, значно підвищився їх авторитет.

Госпрозрахункові відділи державних архівів нині повсюдно розглядаються не як підрозділи допоміжного, другорядного характеру, а як рівноправні структурні частини архівів, які виконують почесні і єдині для всіх архівістів завдання поліпшення архівної справи. Внаслідок цього у більшості областей республіки питання організації їх роботи, планування і звітності, нормативів праці, підбору, розстановки та виховання кадрів вирішуються так само, як і для основного складу працівників архівних установ. Саме такий підхід до справи в Одеській, Чернівецькій, Харківській і деяких інших областях забезпечує ритмічність роботи, виконання виробничих та фінансових планів, задовільну якість науково-технічного опрацювання документів установ.

Відповідальні завдання, покладені на госпрозрахункові відділи державних архівів, значний масштаб їх діяльності викликали необхідність створення єдиної організаційної структури цих підрозділів,

впровадження єдиних методичних прийомів роботи, єдиних принципів фінансових розрахунків, однакових принципів планування, обліку роботи та звітності. Виконанню цих завдань значною мірою сприяли розроблені Головархівом УРСР «Методичні вказівки по організації і плануванню роботи, здійсненню обліку і контролю за виконанням планів і звітності госпрозрахункових підрозділів державних архівів», «Положення про госпрозрахунковий відділ державного архіву» та погоджений з Державним комітетом цін Ради Міністрів УРСР «Прейскурант на роботи по науково-технічному упорядкуванню архівних документів».

Ці методичні розробки створені на основі узагальнення практики кращих госпрозрахункових підрозділів як Української РСР, так і інших республік Радянського Союзу. Нині з достатньою обґрунтованістю можна твердити, що централізація керівництва госпрозрахунковими підрозділами, розроблення єдиних нормативних і методичних документів, тісно пов'язаних з їх роботою та набутим великим досвідом, позитивно вплинули на загальну організацію їх діяльності. Аналіз виробничо-фінансових показників госпрозрахункових відділів після виходу в світ зазначених нормативних документів свідчить про те, що робота більшості з цих відділів значно поліпшилась: підвищилась продуктивність праці, знизилась собівартість опрацювання справ.

З розширенням мережі госпрозрахункових відділів, щорічним збільшенням обсягу їх роботи, підвищенням вимог до якості її виконання, появою нових напрямів виникає, однак, ряд питань, що потребують серйозної уваги і невідкладного розв'язання. Передусім це стосується повсюдного виконання виробничих планів упорядкування документів державного зберігання. На жаль, ще чимало госпрозрахункових відділів державних архівів республіки не виконують своїх планових завдань з цієї основної ділянки своєї роботи.

Підсумки роботи госпрозрахункових підрозділів республіки за 1971—1973 рр. наочно показують, що в ряді областей, зокрема Ворошиловградській, Волинській, Кримській, Житомирській, Сумській, процент виконання планових завдань був значно нижчий від середнього по республіці.

Архівні відділи облвиконкомів названих та деяких інших областей не виявляли ініціативи у вирішенні організаційних та методичних питань, що виникали в діяльності госпрозрахункових відділів, систематично не контролювали їх роботу, не надавали необхідної допомоги. Слід також підкреслити, що окремі керівники та інспекторський склад архівних відділів не навчились ще глибоко і, головне, правильно аналізувати фінансово-економічні показники діяльності госпрозрахункових підрозділів, недостатньо розібралися в суті господарського розрахунку, тимчасом як у сучасних умовах керівникам архівних установ конче необхідно, крім загального керівництва, оволодівати основними елементами економічних знань для кваліфікованого керування госпрозрахунковими підрозділами. Це, зокрема, стосується архівних відділів Волинського, Київського, Кіровоградського та Кримського облвиконкомів.

Подальший розвиток госпрозрахункових засад у діяльності архівних установ стає неможливим без знання методики економічного аналізу та нормативів трудових витрат у всіх напрямках архівної роботи, без уміння встановити зв'язки між різними процесами праці.

Природно, що створення госпрозрахункових підрозділів значно розширило коло обов'язків керівників архівних установ, але оскільки вже визнана доцільність їх існування та користь для загальної справи, слід керувати їх роботою кваліфіковано. Враховуючи велику значимість госпрозрахункових підрозділів для наведення порядку у відомчих архівах, слід мати на увазі, що витрати часу та сил на поліпшення їх виробничої діяльності та якості роботи цілком виправдовують себе.

Адже, як відомо, плани упорядкування документів відомств та комплектування ними державних архівів більше ніж наполовину забезпечуються працівниками цих підрозділів.

Невиконання виробничих планів — неприпустиме явище, але керівництво деяких архівних установ оперативно не реагує на це, не розглядає протягом усього року стан їх виконання і не вживає дійових заходів до безумовного здійснення передбачених завдань. Аналіз найважливіших економічних показників діяльності госпрозрахункових підрозділів за останні роки показує, що коефіцієнт корисної дії їх далеко не однаковий в усіх областях і в багатьох випадках його рівень не відповідає сучасним потребам. Візьмемо для прикладу такий важливий показник, як кількість справ постійного зберігання, що їх упорядковує за робочий день один працівник. У цілому по республіці він коливається від 4 до 9 справ на одного працюючого. Але якщо, скажімо, на кожного працівника госпрозрахункових відділів Запорізького, Миколаївського, Одеського облдержархівів припадає 8 справ, то в Житомирській, Ворошиловградській та Донецькій областях — не більше 4—5 справ.

Важливим економічним показником є сума грошових витрат на вихід однієї одиниці постійного зберігання (для замовника). Він показує, наскільки неоднорідна собівартість робіт у різних областях республіки, що залежить від правильної і раціональної їх організації. Якщо, наприклад, у Запорізькій області ці витрати становлять 60 коп., то в Чернігівській області вони досягають 1 крб. 38 коп., тобто майже вдвічі більше. Ще дуже високі ці витрати у Ворошиловградській, Донецькій, Львівській, Полтавській і деяких інших областях. Висока вартість опрацювання справ свідчить про те, що в окремих госпрозрахункових відділах не співставлялись економічні показники виробничої роботи за різні роки, не велась активна боротьба за її систематичне поліпшення. Тимчасом питання зниження собівартості робіт повинні завжди бути в центрі уваги всіх працівників госпрозрахункових підрозділів і особливо їх керівників.

Повчальним є порівняльний аналіз обсягу упорядкування документів державного зберігання госпрозрахунковими відділами з однаковою або приблизно однаковою кількістю працюючих. Він показує, як порізно працюють наші відділи, як при одній і тій же кількості працівників вони досягають неоднакових результатів. Минулого року госпрозрахункові відділи Донецького та Дніпропетровського облдержархівів мали однакову кількість працюючих — 27 чоловік. Але при цьому в Дніпропетровській області впорядковано 35 238 справ державного зберігання, а в Донецькій — лише 24 793.

Госпрозрахунковий відділ Запорізького облдержархіву, маючи у своєму складі 24 працівники, упорядкував 43 108 справ державного зберігання — значно більше, ніж Донецький і Дніпропетровський, які мали більше працівників. Вивчення причин цих ненормальних явищ показує, що одним із істотних недоліків в організації роботи госпрозрахункових відділів є невиправдане виконання ними сторонніх робіт, що певною мірою давало змогу виконувати фінансові плани, але негативно відбивалося на виробничому плані упорядкування справ державного зберігання. Всупереч вказівкам Головархіву УРСР окремі госпрозрахункові відділи стали на шлях здійснення у великих обсягах робіт, які не випливали з прямих і головних завдань, покладених на ці відділи, — упорядкування справ тимчасового зберігання, особливих справ, історій хвороб і т. ін. Виконання другорядних робіт значно знижувало питому вагу справ державного зберігання по відношенню до загальної кількості упорядкованих документів.

В окремих госпрозрахункових відділах співвідношення наукових і архівотехнічних працівників визначалося без урахування обсягу ро-

боти та перспектив розвитку їх діяльності. Це призводило до того, що при впорядкуванні документів відомств не дотримувався принцип оптимального розподілу праці, внаслідок чого наукові співробітники часто виконували невластиві їм технічні операції, через що значно знижувалася ефективність і продуктивність праці.

Суттєвим моментом, що негативно впливав на виконання виробничих і фінансових планів, було неповне використання в ряді областей лімітів чисельності працівників, що виділялися плановими органами. Як свідчать дані за 1971—1973 рр., у жодному з цих років надані ліміти чисельності не були використані повністю. Більше ніж у половині областей республіки госпрозрахункові відділи працювали у неповному складі. Таким чином, значна кількість людей, які, безумовно, могли б багато зробити для упорядкування документів установ та підприємств, фактично не працювали.

Недостатня увага приділялася впровадженню раціональних методів опрацювання документів, забезпеченню працівників госпрозрахункових відділів засобами малої оргтехніки, трафаретними штампами, бланками і т. ін., а також узагальненню і поширенню передового досвіду серед усіх співробітників.

Не знайшла ще освого належного місця в госпрозрахункових відділах і методична робота. Непоодинокі факти, коли методисти-консультанти державних архівів не подають достатньої допомоги працівникам цих важливих підрозділів, неправильно вважаючи, що це не входить до їх обов'язків. Не на належному рівні здійснювалася методична робота у госпрозрахункових підрозділах Вінницької, Волинської, Житомирської, Київської, Івано-Франківської, Черкаської областей. Звітуючи про роботу за рік, керівники цих відділів навіть не згадують про будь-які заходи методичного забезпечення таких ділянок роботи, як удосконалення діловодства в установах області, підвищення якості опрацювання документів, створення науково-довідкового апарату до фондів і т. д.

Загальновідомо, що одним із важливих елементів організації роботи є реальне її планування. Як показує аналіз, у плануванні роботи окремих госпрозрахункових відділів, складанні планових та звітних документів ще допускається ряд істотних недоліків. Одним із серйозних недоліків є те, що частина архівних відділів облвиконкомів затверджує плани госпрозрахункових підрозділів на основі зібраних від установ заявок без попереднього складання договорів, уточнення характеру необхідних робіт та обсягу документів, що підлягають опрацюванню. Внаслідок цього, як правило, затягуються строки виконання робіт, опрацьовуються документи не тих установ, які планувалися, не виконуються плани упорядкування справ державного зберігання.

Складаючи плани науково-технічного опрацювання документів у відомствах, керівники госпрозрахункових відділів іноді виходять не з виділеного для відділу плану з праці (фонду заробітної плати та ліміту чисельності), а з фактичної наявності працівників. Такий неправильний підхід призводить до свідомого заниження у планах загальної кількості справ, що підлягають упорядкуванню.

Характерним для багатьох госпрозрахункових відділів є те, що у пояснювальних записках, які додаються до звітів про виконання виробничих планів, не аналізуються причини їх невиконання, не зазначаються труднощі, які зустрічаються під час їх практичного здійснення, не подаються пропозиції щодо поліпшення роботи відділів. Все це не дає можливості узагальнити досвід роботи госпрозрахункових підрозділів і глибоко вивчити недоліки та труднощі, які ще є у практичній діяльності цих підрозділів, і оперативно реагувати на них.

Найважливішою метою створення госпрозрахункових підрозділів було забезпечення планомірного і цілеспрямованого комплектування

державних архівів республіки якісно опрацьованими і повноцінними фондами установ, організацій та підприємств. Проведені працівниками Головархіву УРСР перевірки свідчать, що це завдання виконується ще недостатньо. Подекуди мають місце факти неякісного опрацювання фондів окремих установ та підприємств. Причини неякісної роботи у відомствах різні. В одних випадках — це наслідок недостатнього досвіду окремих працівників, в других — недбале ставлення до виконання своїх прямих службових обов'язків, у третіх — гонитва за великим заробітком. При всіх умовах недоліки, що допускаються в опрацюванні документів відомств, викликають справедливі скарги від установ. Чимало скарг на організацію роботи та її якість ще до недавнього часу надходила від установ, де працювали співробітники госпрозрахункового відділу Київського міськдержархіву, архівного відділу Кримського облвиконкому та деяких інших. Тут були встановлені факти приписок до обсягів виконаної роботи, неякісного опрацювання документів, невиннованого затягування робіт, одночасної роботи одних і тих же працівників у кількох організаціях. Такі явища аж ніяк не прикрашають діяльність госпрозрахункових підрозділів і лише компрометують їх в очах замовників. Вони могли виникнути лише там, де керівники архівних установ втратили відповідальність за доручену справу.

Досвід архівістів Одеської, Харківської, Чернівецької областей свідчить, що там, де виконання виробничих планів, організація роботи і її облік, стан трудової дисципліни перебувають під постійним наглядом і контролем керівників архівних установ, при яких діють госпрозрахункові підрозділи, там досягають хороших наслідків.

У кожній галузі діяльності людей визначальну роль відіграють кадри. Серед працівників наших госпрозрахункових відділів за останні роки виросли товариші, які люблять свою справу, чесно і сумлінно виконують почесну роботу, стали кваліфікованими спеціалістами-архівістами. Разом з тим аналіз якісного складу госпрозрахункових підрозділів держархівів республіки показує, що проблема підбору, комплектування їх кадрами вирішена досі не повністю. Спостерігається значна плінність кадрів, не вистачає виконавців, здатних на рівні сучасних вимог здійснювати покладені на них завдання. Ще близько 30% співробітників цих підрозділів, що прирівнені до наукового складу, не мають вищої освіти. Це означає, що окремі тарифікаційні комісії архівних відділів облвиконкомів ліберально вирішують питання встановлення категорій працівників.

Хоч можливості матеріального забезпечення людей у госпрозрахункових відділах значно кращі, ніж в інших відділах державних архівів, кваліфіковані спеціалісти не виявляють великого бажання там працювати. Очевидно, тут відіграють роль не тільки матеріальні, але й моральні фактори. Свідомо чи несвідомо окремі керівники архівних установ зводять працівників цих відділів до співробітників нижчого розряду, не працюють над відшуканням шляхів їх морального заохочення, підвищення їх ролі та авторитету у керіваних ними колективах. Наведені недоліки, безсумнівно, знижують можливості здійснення поставлених перед госпрозрахунковими підрозділами завдань. Водночас вони свідчать про наявність значних невикористаних резервів для дальшого поліпшення їх виробничо-фінансової діяльності.

В цілому ж досвід створення розгалуженої мережі госпрозрахункових відділів у державних архівах як одного з практичних заходів поліпшення архівної справи у міністерствах, відомствах, організаціях та підприємствах республіки себе виправдав. Підсумки роботи за чотири роки 9-ї п'ятирічки свідчать, що їх діяльність, незважаючи на певні недоліки, сприяла виконанню партійних та урядових рішень з архівної справи. Основним завданням зараз повинно стати дальше

удосконалення всіх напрямів їх діяльності відповідно до нових умов і перспектив розвитку госпрозрахункових засад у системі архівних установ республіки. Тому слід спинитися на найближчих перспективах роботи госпрозрахункових підрозділів та основних напрямках підвищення її ефективності.

У найближчі роки необхідно значно розширити діапазон діяльності госпрозрахункових підрозділів, поступово збільшувати питому вагу робіт, пов'язаних з удосконаленням діловодства в міністерствах та відомствах і створенням доброякісного науково-довідкового апарату до фондів, що зберігаються у відомчих архівах.

Затвердження Єдиної державної системи діловодства та впровадження ГОСТів на організаційно-розпорядчу документацію потребує організаційної перебудови праці діловодних служб у багатьох установах, організаціях та підприємствах. Наші госпрозрахункові підрозділи мають заздалегідь бути підготовленими до виконання робіт щодо практичного впровадження ЄДСД та нових ГОСТів у відомствах будь-якого рангу. Вони повинні будуть займатися на договірних засадах розробленням інструкцій по діловодству, типових та конкретних номенклатур справ, удосконаленням документообігу, організацією карткових систем реєстрації документів і т. ін.

Вже зараз необхідно організувати глибоке вивчення цих важливих нормативних документів та готувати працівників госпрозрахункових відділів до роботи по практичному їх впровадженню у відомствах.

Другим основним напрямом стане широке здійснення тематичної розробки документів відомств, створення каталогів та довідників, подання допомоги відомствам у розробці переліків документів, які підлягають державному зберіганню, проведення робіт, спрямованих на здійснення наступності науково-довідкового апарату відомчих та державних архівів.

Третім напрямом, який, на нашу думку, має реальну перспективу, буде здійснення на основі господарського розрахунку робіт щодо широкого використання документів державних архівів за заявками зацікавлених установ та окремих дослідників, що дасть можливість сконцентрувати зусилля працівників державних архівів на виконанні внутрішніх завдань у питаннях забезпечення кращих умов зберігання документів, удосконалення науково-довідкового апарату, дальшого розвитку архівознавства.

Підвищення ефективності роботи госпрозрахункових підрозділів повинно здійснюватися шляхом виконання таких заходів, як зміцнення госпрозрахункових підрозділів кваліфікованими кадрами і підвищення наукового рівня всіх робіт, визначення оптимального складу працівників з метою упорядкування чисельності госпрозрахункових підрозділів відповідно до перспектив їх завантаження.

При цьому важливого значення набуває чіткий розподіл роботи, який би виключав витрати праці наукових співробітників на технічні операції, що зараз має місце в багатьох госпрозрахункових відділах держархівів. Необхідно забезпечити цілорічну роботу цих відділів при повному використанні ліміту чисельності позаштатного персоналу, що виділяється на рік.

У комплексі заходів щодо підвищення виробничих показників особливої уваги заслуговує широке впровадження найбільш раціональних, виправданих передовою практикою методів опрацювання документів, забезпечення працівників засобами оргатехніки та приладами, що сприяють механізації окремих технічних операцій.

Подальше удосконалення діяльності госпрозрахункових підрозділів потребує здійснення постійного аналізу і контролю за виконанням всіма працівниками діючих норм виробітку, контрольних показників виробничих планів, зниженням собівартості робіт і т. ін.

Для забезпечення високого наукового рівня опрацювання документів відомств слід посилити методичну допомогу госпрозрахунковим відділам з боку методистів-консультантів та найбільш досвідчених і кваліфікованих працівників архівів.

У нашій республіці набуто значний досвід прогресивної організації праці госпрозрахункових підрозділів. Узагальнення і широке впровадження досвіду роботи кращих бригад та окремих працівників, організація соціалістичного змагання між госпрозрахунковими відділами різних державних архівів республіки, між окремими бригадами є одним із дійових засобів підвищення продуктивності праці.

Можна з впевненістю сказати, що творче здійснення архівними установами республіки всього комплексу перелічених заходів послужить запорукою далшого удосконалення їх діяльності, дасть змогу досягти кращих виробничих і фінансових показників у 1975 р.— завершальному році 9-ї п'ятирічки.

ДИФЕРЕНЦІЙОВАНИЙ ПІДХІД ДО ОПИСАННЯ ДОКУМЕНТІВ У ЦДІА УРСРУ м. ЛЬВОВІ

Одним з елементів описання документів є їх анотування, тобто подача короткої і стислої характеристики їхнього змісту. Анотуються найважливіші документи або групи документів у межах справ, зміст яких потребує детальнішого розкриття, ніж його можна викласти у звичайному заголовку справи¹.

Виявити серед великої кількості архівних документів такі, в яких є цінні дані про важливі історичні події, про діяльність видатних політичних і громадських діячів, відомості з науки і техніки, літератури і мистецтва, допомагає диференційований підхід до документів при їх описанні.

Основою диференційованого підходу до описання документальних матеріалів є їх поділ на умовні категорії залежно від їх науково-історичної цінності². З найбільшим ступенем повноти розкриття змісту мають бути описані документи фондів першої категорії. При викладі їх змісту необхідно відбити в заголовках основні напрями діяльності фондоутворювача. Особливо повно розкривається зміст документів, що характеризують його основну діяльність, зв'язки з вищими і підлеглими йому установами³.

Таким чином, застосування диференційованого підходу до анотування змісту документів у процесі вдосконалення їх науково-технічного впорядкування залежить, по-перше, від категорії фонду — важливості документів і, по-друге, від стану систематизації документів, тобто від того, які групи матеріалів відклалися у даному фонді.

З питань диференційованого підходу до анотування змісту справ при опрацюванні документів свого часу чимало було випущено методично-теоретичних посібників⁴. Ця проблема розглядалася на другій і третій республіканських наукових конференціях з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін у 1965 і 1968 рр.

Заслужують на увагу праці С. К. Кукреш, Ю. Качій, О. Т. Мокрицької, А. Міняйла, в яких розроблені питання диференційованого підходу до описання документів⁵.

¹ Основные правила работы государственных архивов. М., 1962, стор. 55.

² Методическое письмо о единой системе научно-справочного аппарата государственных архивов СССР. М., 1965, стор. 10—12.

³ С. К. Кукреш. Диференційований підхід до описання документальних матеріалів різної науково-історичної цінності при їх науково-технічному упорядкуванні й удосконаленні описів.— В кн.: Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. К., 1968, стор. 160.

⁴ Основные правила работы государственных архивов. М., 1962; Методическое письмо о единой системе научно-справочного аппарата государственных архивов СССР. М., 1965; Методические рекомендации по научно-технической обработке документальных материалов фондов личного происхождения. М., 1971; Дифференцированный подход к описанию документальных материалов (Методические рекомендации). М., 1972.

⁵ С. К. Кукреш. К вопросу о дифференцированном описании документальных материалов в государственных архивах.— В кн.: Друга республіканська наукова

Проблема описання документів висвітлюється і в зарубіжній літературі. Наприклад, І. Паприц на сторінках журналу «Der Archivar» (№ 4, 1961 р.)⁶ подає правила описання на картках справ, сформованих за предметно-тематичною ознакою. Автор, зокрема, говорить, що документ підлягає анотуванню тоді, коли заголовок не відбиває змісту документа. Особливу увагу він звертає на анотування таких видів архівних матеріалів, як колекції грамот, карти, ілюстративний матеріал тощо.

Ефективність диференційованого підходу до описання змісту справ виразно помітна в практичній роботі ЦДІА УРСР у м. Львові в процесі вдосконалення науково-технічного опрацювання фондів з попутною каталогізацією.

Документи ЦДІА УРСР у м. Львові — різні за своїм характером, походженням і часом створення і тому вимагають уважного наукового вивчення, описання і ретельного технічного упорядкування. Упорядкування фондів за скороченим циклом не давало чіткої картини діяльності фондоутворювача. Не завжди виділялися структурні частини та основні групи документів. Так, матеріали фонду «Товариство «Руська бесіда» у Львові» були просистематизовані за хронологічним принципом і в межах кожного року — за номінальною ознакою. Це не давало ясної картини діяльності товариства, і лише під час удосконалення науково-технічного упорядкування чітко виділилися структурні частини фонду: матеріали про діяльність Головної управи товариства «Руська бесіда» та його секцій. Нова систематизація фонду дала змогу ефективніше застосовувати метод диференційованого підходу до анотування змісту справ. Особливу увагу приділено розкриттю змісту документів інструктивно-керівного, директивного характеру (накази, обіжники, інструкції, розпорядження, протоколи):

- 1) «Інструкція про організацію і діяльність секцій товариства»;
- 2) «Звернення Головної управи до громадян з закликом вступати в члени товариства»;
- 3) «Інструкція Головної управи про створення організаційної секції товариства».

Анотується також директивна документація тогочасних органів, пов'язана з діяльністю фондоутворювача, наприклад:

- 1) «Розпорядження дирекції поліції у Львові про затвердження Намісництвом статуту українського педагогічного товариства «Рідна школа» у Львові»;
- 2) «Ухвала Львівського воєводського управління про ліквідацію секції товариства «Гурток доросту»;
- 3) «Обіжник Кураторії Львівського шкільного округу про встановлення вільних від навчання днів у приватних школах».

Ефективність застосування диференційованого підходу до описання змісту справ чітко помітна при впорядкуванні особових фондів, фондів редакцій газет та журналів, культурно-освітніх товариств і установ. Кожен із цих фондів має свою специфіку і тому потребує тільки йому властивого поділу документів на певні розділи. Для особових фондів,

конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. К., 1965, стор. 137—151; Ю. Качій. Про деякі питання науково-технічної обробки та описання документальних матеріалів. — Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР, 1964, № 1, стор. 50—53; О. Т. Мокрицька. Диференційований підхід до описання документальних матеріалів у процесі науково-технічного упорядкування фондів у ЦДІА УРСР у Львові. — В кн.: Третя республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін. К., 1968, стор. 170—179; А. Міняйло. Деякі питання диференційованого підходу до перескладання заголовків фондів місцевих органів влади. — Архіви України, 1968, № 3, стор. 62—63.

⁶ Див. І. Паприц. Описание на карточках дел, сформированных по предметно-вопросному признаку. — Бюллетень зарубежной архивной информации, вып. 12, М., 1963, стор. 26—52.

наприклад, характерні такі основні групи документів: біографічні матеріали фондоутворювача; матеріали про службову і громадську діяльність; творчі матеріали; матеріали, зібрані фондоутворювачем для опрацювання; листування; фінансово-господарські документи; ілюстративні матеріали; документи про фондоутворювача. Всі ці групи документів необхідно мати на увазі при диференційованому підході до анутовання змісту особових фондів. Якщо фондоутворювачем є письменник чи літературний критик, то при впорядкуванні фонду найдокладніше слід описувати групу творчих матеріалів. Наприклад:

1) «Стаття М. Павлика «Мій процес за «Ребенщуківу Тетяну» (про засудження М. Павлика в 1878 р. до шестимісячного ув'язнення за опублікування в журналі «Громадський друг» згаданого оповідання). Рукопис»;

2) «Спогади Г. Хоткевича про початок театральної діяльності та заснування українського театру в Харкові».

При впорядкуванні фондів редакцій газет та журналів справи, сформовані з рецензій, повідомлень чи статей, систематизуються за алфавітом прізвищ авторів; якщо ж прізвища авторів встановити не можливо — за предметно-тематичною ознакою. Як у першому, так і в другому випадках анотації повинні лаконічно, але максимально докладно розкривати зміст сформованих справ.

Диференційований підхід до описання змісту справ необхідний при впорядкуванні такого виду документів, як листування фондоутворювача. Саме в листуванні часто зустрічаються унікальні документи: автографи, листи, рецензії, критичні висловлювання видатних діячів науки і культури. Справи, до складу яких входить цей вид документів, систематизуються переважно за алфавітом прізвищ кореспондентів. Заголовки типу «Листи кореспондентів з прізвищами на літери А — Я» — занадто загальні і зовсім не відбивають змісту документів. Анотації, складені до таких заголовків, аж ніяк не можуть передати змісту всієї цінної інформації, що є в листуванні. Тому велику роль у розкритті змісту цих документів відіграє тематична розробка справ. Так, у фонді М. Павлика є оригінальні листи І. Франка, О. Кобилянської, В. Гнатюка та інших відомих письменників і громадських діячів. На ці листи були складені тематичні картки, що докладно передають зміст документів:

1) «Лист В. Гнатюка до М. Павлика з проханням надіслати етнографічні матеріали з метою їх опублікування»;

2) «Лист О. Кобилянської до Є. Ярошинської з проханням взяти участь у загальних зборах жіночого товариства в Чернівцях. Рукопис»;

3) «Лист О. Кобилянської до Є. Ярошинської від 12 січня 1900 р. з повідомленням про смерть матері В. Стефаника».

Таким чином, для розкриття змісту документів важливе значення мають два види роботи: складання заголовків з відповідними анотаціями та каталогізація, тобто подокументна розробка справ. Вони пов'язані між собою. Подокументні картки, складені під час тематичної розробки справ, можуть використовуватися для анутовання документів у заголовках справ.

Для фондів культурно-освітніх, спортивних товариств і комітетів характерні групи документів, що висвітлюють діяльність їх правління та філіалів або секцій. Саме ці дві великі групи матеріалів виділилися, наприклад, при науково-технічному впорядкуванні таких фондів, як «Українське товариство «Просвіта» у Львові», «Українське педагогічне товариство «Рідна школа» у Львові», «Наукове товариство імені Шевченка» та ін.

Документи першої тематичної групи містять, як правило, повну інформацію про діяльність товариства чи комітету і тому ці справи найчастіше формуються за предметно-тематичною ознакою. Аноту-

ються справи, що відображають найважливіші сторони діяльності фондоутворювача. Наприклад, директивні матеріали цікаві для дослідників, і тому складання анотацій на них має важливе значення.

Такий вид документів, як протоколи, переважно формується за хронологією:

«Протоколи засідання Головної управи товариства «Просвіта» за час від 2 жовтня 1920 р. до 25 грудня 1920 р.».

Протоколи, що інформують про важливі події, анотуються докладно. Наприклад:

1) «Протокол засідання президії Товариства імені Шевченка від 1892 р. про зміну назви товариства»;

2) «Протокол засідання комітету про святкування 40-річчя творчої діяльності І. Франка з ухвалою про видання ювілейного збірника».

Справи, що характеризують господарсько-фінансову діяльність фондоутворювача, не анотуються.

Серед матеріалів особового складу виділяються списки членів товариства чи комітету, з яких формуються справи за хронологією з відповідними анотаціями:

1) «Списки працівників філіалу товариства «Просвіта» в Добромилі за 1938 р.»;

2) «Списки членів товариства «Просвіта», прийнятих у 1908—1924 рр.»;

3) «Списки членів НТШ, яким надано матеріальну допомогу».

Інший підхід до описання змісту документів, що характеризують діяльність філіалів чи секцій у згаданих фондах, був зумовлений наявністю однорідних за змістом документів. Матеріали про діяльність філіалів просистематизовані за географічною ознакою і на них складені однотипні заголовки. Наприклад:

1) «Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування та діяльність філіалу товариства «Просвіта» в Перемишлі»;

2) «Звіти, протоколи, листування та інші матеріали про заснування та діяльність філіалу товариства в Рогатині».

Докладне описання цих матеріалів було визнане недоцільним.

Різний підхід до описання документів зумовлюється також різноманітністю способів відкладення їх у діловодстві. В одному з найбільших за обсягом фондів «Галицьке намісництво» відклалися такі групи документів, як «ректифікати» (тобто документи, просистематизовані за тематичною ознакою) і «фасцикули» (документи, підібрані в хронологічному порядку їх надходження). Такий спосіб відкладання документів не розкривав їх змісту і тому до деяких описів фонду «Галицьке намісництво» додано тематичні покажчики, які допомогли дослідникам орієнтуватися в документах про важливі історичні події в Галичині протягом XIX ст.

Докладне описання однакових за змістом документів фондів Йосифінської (1785—1788 рр.) і Францисканської (1819—1820 рр.) метрик було непотрібне. Для полегшення роботи дослідників над документами, що відклалися внаслідок складання поземельних кадастрів у різних місцевостях Галичини, працівники ЦДІА УРСР у м. Львові видали покажчик населених пунктів⁷.

Важливе місце в практиці описання документів займає питання складання анотацій до найунікальнішого виду документів — грамот. Працівники ЦДІА УРСР у м. Львові розробили методику описання пергаментних грамот⁸. Пергаментні документи описані в каталозі за

⁷ Йосифінська і Францисканська метрики. Покажчик населених пунктів. К., 1965.

⁸ Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові 1233—1799. К., 1972, стор. 15—21; О. Купчинський. Методика наукового описання давніх документів. — Архіви України, 1972, № 4, стор. 52—62.

єдиним принципом, анотації на них стисло передають зміст та причину складання тої чи іншої грамоти. Крім змісту, в анотації подається порядковий номер, дата і місце складання документа, автентичність, мова і розмір аркуша, відомості про наявність ініціальних літер, хрисмонів та художніх компонентів документа, оригінальні підписи експонентів документа та додаткові написи, нотатки, опис печатки, стан збереження документа, місце публікації документа, легенда.

Обсяг анотацій на пергаментні документи залежить від змісту текстової частини грамот: якщо в грамоті відбитий лише один історико-правовий акт, то анотація коротка і стисла; коли ж грамота повторює або цитує інші документи — анотація значно ширша. Наприклад:

1) «Райці Львова на прохання майстрів цеху солодовників, медоварів і пивоварів, у яких під час пожежі Львова згорів привілей, даний райцями міста і підтверджений королями, схвалюють статут цього цеху з 12 статей»;

2) «Казимир IV на прохання райців і громади Львова повністю наводить та підтверджує такий документ Казимира III, свого часу підтверджений Владиславом II:

1356 р., червня 17, Сандомир

Казимир III надає Львову магдебурзьке право та 70 франконських ланів, десять з яких призначає на пасовисько, забороняючи водночас землевласникам, духовенству, громадянам міста та іншим будувати корчми на відстані менше однієї милі від міста».

Питання ефективності диференційованого підходу до описання змісту справ має важливе значення при науково-технічному упорядкуванні документів фондів. Цей підхід залежить від специфіки і важливості документів різних категорій фонду, від складу та способу відкладання документів у діловодстві, а також від характеру діяльності, ролі і значення фондоутворювача. Тема ефективності диференційованого підходу до анування змісту справ в радянському архівознавстві є актуальною і вимагає дальшого поглиблення.

М. І. ПЛАХТИНА

МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ТЕМАТИЧНИХ ПОКАЖЧИКІВ ДО ОПИСІВ КИЇВСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ.

Виконуючи постанови уряду в галузі архівної справи, Київський облдержархів здійснив значну роботу, спрямовану на поліпшення науково-довідкового апарату фондів. Розв'язання цього завдання йде кількома шляхами залежно від обсягу, складу, змісту, а також особливостей описання документів фондів. Головна увага приділяється довідникам основної групи: удосконаленню описів і створенню систематичного каталога.

Тривалий час проблемою архіву було питання вибору найдоцільніших методів удосконалення науково-довідкового апарату великих за обсягом і багатоаспектних за змістом фондів дорадянського періоду, тобто створення такого довідкового апарату, який би забезпечував оперативний пошук і видачу необхідної інформації про зміст документів.

Майже всі фонди дореволюційних установ мають діловодні рукописні описи, більшість заголовків яких розкривають зміст справ. Наявність у заголовках справ застарілих термінів, зворотів, відсутність номінальної ознаки документів в принципі не позбавляє можливості використовувати ці описи і документи. Однак значний обсяг цих фондів, велика кількість річних описів по кожній із численних структурних частин, відсутність внутрішнього довідкового апарату до описів утруднює

користування ними і використання документів. Отже, існуючий науково-довідковий апарат до документальних матеріалів цих фондів не відповідає сучасним вимогам і потребує удосконалення.

За нашими підрахунками навіть за максимальними нормами на вдосконалення науково-довідкового апарату тільки дев'яти найбільших за обсягом фондів дорадянського періоду шляхом каталогізації треба було б витратити понад сто років праці одного наукового співробітника.

Складання тематичних оглядів цих фондів і тематичних переліків документів також недоцільне, оскільки вони не дають змоги охопити всю тематику фондів.

Тому, керуючись положенням, що принцип побудови системи науково-довідкового апарату повинен бути єдиним, а шляхи створення і вдосконалення його можуть бути різними залежно від обсягу, змісту, основних напрямів використання документів, ми визнали найдоцільнішим методом удосконалення науково-довідкового апарату великих фондів дорадянського періоду — складання тематичних покажчиків.

Досвід складання та використання тематичних покажчиків до описів фондів «Київське губернське правління» (203 062 справи, 403 описи), «Київське губернське в селянських справах присутствіє» (63 059 справ, 178 описів), «Київська казенна палата» (70 174 справи, 256 описів) підтвердив доцільність такого методу, а також необхідність застосування диференційованого підходу до створення різних видів науково-довідкового апарату кожного конкретного фонду або групи однорідних фондів. На роботу над тематичними покажчиками до описів цих трьох фондів (загальний обсяг 346 295 справ, 837 описів) було затрачено 500 робочих днів, тобто понад 2 роки роботи одного працівника.

Тематичні покажчики забезпечують швидкий пошук і видачу необхідної інформації з будь-якої теми, оскільки відомості з певного питання, розпорошені по різних справах і описах, знаходять своє місце в єдиних рубриках покажчика. Наприклад, у фонді «Канцелярія київського губернатора», що налічує 125 тис. справ, є тільки дві справи про історію розвитку кінематографії у Київській області. Досліднику, який би зацікавився цією темою, треба було б переглянути сотні аркушів описів, щоб відшукати необхідні справи. Наявність тематичного покажчика дає змогу виконати запит з будь-якого питання за 5—10 хвилин. Таким чином, покажчики сприяють заощадженню робочого часу дослідників і співробітників архіву.

В основу побудови тематичного покажчика покладено класифікатор, подібний до класифікатора систематичного каталога, що значно полегшує зв'язок тематичних покажчиків з каталогом з метою розширення інформації останнього.

Робота над тематичними покажчиками до описів великих фондів починалася із складання списку фондів, до яких доцільно створити тематичні покажчики, та визначення послідовності роботи над ними. До списку вносилися лише основні, великі за обсягом і багатоглядні за змістом фонди дорадянського періоду, які часто використовуються. Список цих фондів обговорювався на методичній комісії чи методичній нараді.

Безпосереднє створення тематичного покажчика до кожного конкретного з визначених фондів починалося з ознайомлення зі справою фонду, історичною довідкою, описом та іншими довідками і літературою. Далі на основі попереднього вивчення історії фондоутворювача та детального ознайомлення з описами фонду складався класифікатор, який ліг в основу побудови тематичного покажчика. Структура класифікатора повинна бути близькою до структури схеми класифікації документів дорадянського періоду в систематичному каталозі архіву. В процесі роботи над покажчиком класифікатор доповнювався й уточнювався.

Практично тематичний покажчик складається за описами. Справи розписуються на картках чи окремих аркушах (ми надаємо перевагу останній формі). На аркуш виноситься (дуже коротко, але якомога точніше) тема, що міститься в заголовку, справа, тобто її пошукові дані: дата справи (рік), номер опису та номер справи, а потім справи групуються за даною темою.

Аркуш складається переважно на справи кожного року окремо, але можна на аркуш виносити справи і за кілька років, звичайно однієї теми.

При перегляді заголовків справ за описами враховується їх якість і у випадку, якщо заголовок не розкриває змісту справи, провадиться безпосередній перегляд самих справ, що загалом становить незначний процент. Так, при опрацюванні покажчика до описів фонду «Канцелярія київського губернатора» було переглянуто 784 справи, тобто 0,6% від загальної кількості справ, а по фонду «Київська казенна палата», обсяг якої 80 000 справ,— 357 справ.

На справи розпорядчого характеру (циркуляри, накази, протоколи), які не можна розписати за описами, складалися окремі картки і в подальшому — додаток до тематичного покажчика, а також вирішувалося питання про доцільність їх подокументної тематичної розробки.

У процесі перегляду описів зустрічається певна кількість особливо цінних справ, головним чином, з історії революційного руху, які заслуговують на особливу увагу. Такі справи підлягали подокументному тематичному описанню.

Так, при складанні тематичного покажчика до описів фонду «Київське губернське правління» справи з відомостями про населені пункти колишньої Київської губернії були закаталогізовані подокументно. На тематичних картках також описані документи, що містять відомості про дипломатичні, економічні та культурні зв'язки з зарубіжними країнами, та найцінніші документи іншої тематики.

Після перегляду кожної структурної частини окремого опису чи декількох описів картки систематизуємо згідно з класифікатором за темами, а в межах найдрібнішого поділу рубрики — за роками. Це полегшує упорядкування карток, дає можливість ще до закінчення перегляду всіх описів використовувати покажчик. Після опрацювання всіх описів фонду і редагування схеми систематизації покажчика згідно з розробленим класифікатором картки систематизуються остаточно.

Далі оформляється тематичний покажчик в аркушеву форму за схемою систематизації та по роках, в рубриках подаються посилання на рік, номери описів і номери справ.

Наприклад:

Розділ, тема, рубрика	Роки	№ опису	№ справи
Економіка			
Промисловість			
харчова	1803	209	19, 30, 33, 47, 6394
		239	118, 165, 824, 937...
	1904	210	33, 46, 59, 286
	і т. д.		
полі графічна	1805	336	692
	1836	295	19442
	1880	292	76986
	і т. д.		

Рукописні аркуші покажчика (після редагування всіх розділів, тем, рубрик і систематизації в межах рубрик за хронологією) передруковуються в чотирьох примірниках, опрацьовуються і передаються по одному примірнику до читального залу, відділу обліку, групи каталога та методичного кабінету.

Завершальним етапом у роботі над покажчиком є здійснення зв'язку тематичного покажчика з систематичним каталогом, що досягається шляхом поповнення каталога картками, складеними відповідно до рубрик систематичного каталога з посиланням на покажчик. Картки-рубрикатори, або, інакше кажучи, інформаційно-тематичні картки, складаються на звичайних тематичних картках, на яких відповідно заповнюється рубрика, а в змісті зазначається: «Див. тематичний покажчик до описів фонду..., арк. ...».

Наприклад:

Дата 1852—1912 рр.	Рубрика — Мистецтво Підрубрика — Пам'ятки архітектури Місце події — Київська губернія
Зміст	Див. тематичний покажчик до описів ф. № 1 Київське губернське правління, арк. 64.

Таким чином, вся тематика, відбита в описах, відображається в систематичному каталозі без тематичної розробки документів.

Над складанням тематичного покажчика до одного великого фонду можуть працювати 2—4 працівники. Щоб досягти кращих результатів і підвищити відповідальність, за кожним працівником закріплюються описи певних структурних частин фонду. Такий розподіл дає можливість науковому співробітникові глибше вивчити матеріали окремих структурних частин фонду і прискорити темп роботи.

Кожний укладач покажчика повністю опрацьовує опис з тим, щоб більше до нього не повертатися, тобто доводить роботу над ним до кінця: переглядає опис, розписує справи на картках, а при потребі переглядає справи, каталогізує найцінніші документи, бере на облік справи розпорядчого характеру, а також ті, що не мають наукового та практичного значення для подальшої поаркушної експертизи.

Норма перегляду справ за описами, розписування справ на картках встановлюється по кожному фонду окремо, виходячи з середніх нормативів 300—800 справ на день, враховуючи тематичну цінність справ, їх однорідність чи неоднорідність, якість описів, почерк, фізичний стан та принципи побудови описів (за хронологією, структурою та іншими ознаками).

Каталогізація документів, визначених для тематичної розробки при перегляді описів, а також перегляд справ для уточнення заголовків проводиться у відповідності з існуючими нормативами (при поодиночній розробці — 30—50 карток, при поодиночній — 60—80 карток, перегляд справ — 15—20).

Найважливіші, принципові питання, що виникають у процесі роботи по складанню тематичних покажчиків, та пропозиції обговорювала і розв'язувала методична комісія або методична нарада.

Ми вже склали тематичні покажчики до описів основних багатобічних і найбільших за обсягом фондів дорадянського періоду. В процесі роботи над покажчиками було виявлено багато цінних справ, про які не знали в архіві і які не використовувались ні дослідниками, ні працівниками. Так, у 1962 р. на тематичний запит про російсько-італійські зв'язки було дано негативну відповідь, а під час роботи над покажчиком до фонду «Канцелярія київського губернатора» виявлено цілий ряд справ цієї тематики.

Завдяки тематичним показчикам значно підвищилась ефективність і економічність роботи по використанню. На пошук потрібної інформації витрачається мінімум часу. Так, запит про російсько-грецькі дипломатичні зв'язки, відомості про які містяться в кількох описах двох великих за обсягом фондів, було виконано за декілька хвилин, а без показчика на виконання такого запиту необхідно було б затратити декілька днів.

Ось чому ми вважаємо, що тематичні показчики до описів великих фондів порівняно з іншими довідниками, враховуючи економічність роботи по виявленню документів, найбільш відповідають своєму цільовому призначенню.

Ю. П. ХОНИНЬОВА

З ДОСВІДУ РОБОТИ ГОСПРОЗРАХУНКОВОГО ВІДДІЛУ ОДЕСЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ

Госпрозрахунковий відділ Одеського облдержархіву розпочав свою роботу з січня 1970 р. Згідно з вимогами «Положення про госпрозрахункові відділи держархівів» (1969 р.) він був укомплектований фахівцями. За штатним розписом відділ складається з 14 чоловік: начальник відділу, чотири старших наукових співробітники, чотири молодших наукових співробітники, чотири архіваріуси і друкарка. Всі наукові співробітники мають вищу історичну освіту, архівотехнічні працівники — середню. Особовий склад відділу поділений на чотири бригади по три працівники в кожній (старший і молодший наукові співробітники та архіваріус). Кількісний склад бригад іноді змінюється залежно від обсягу документації організацій. Керує відділом безпосередньо його начальник, загальне керівництво здійснює директор архіву, а методичною роботою відає старший методист архіву.

Організація роботи відділу, комплектування бригад і виконання ними покладених на них функцій вимагали серйозного вивчення його правового становища і взаємовідносин із іншими відділами архіву, чіткого визначення обов'язків співробітників, організації планування, обліку роботи, контролю і т. п. З метою вивчення досвіду роботи нам довелося побувати в Києві, де ми ознайомилися з постановкою роботи госпрозрахункових груп в обласному і міському архівах, одержали кваліфіковані консультації, побували на деяких підприємствах. Нині ми самі вже маємо певний досвід, яким можемо поділитися з іншими архівами.

Важливе значення для організації роботи відділу, що позитивно впливає на продуктивність праці, має не тільки правильний підбір кадрів, але й навчання співробітників. Тому з моменту організації відділу і дотепер у нашому архіві приділяється багато уваги підвищенню кваліфікації працівників госпрозрахункового відділу. На всіх семінарах, науково-методичних нарадах, заняттях, що проводяться в архіві, працівники відділу беруть активну участь. Крім того, з ними спеціально проводяться щорічні заняття по підвищенню кваліфікації. На них заслуховуються теми, практично необхідні в роботі госпрозрахункових бригад. Розробляють ці теми як самі співробітники відділу, так і працівники інших відділів архіву.

Великого значення надається практичному навчанню архівотехнічних працівників відділу. Планом проведення занять завжди передбачаються практичні години по архівно-технічному опрацюванню документів, вивченню вимог діючих правил щодо нумерації, підшивки аркушів, оформлення обкладинок справ тощо. Позитивним в нашому архіві є та-

кож існуюча практика надання допомоги і передачі досвіду бригадам відділу з боку кадрових працівників.

Кожен бригадир, як правило, з'ясовує питання, що виникають у процесі роботи, або з архівістом, який контролює стан діловодства та архів даної організації, або з старшим методистом, або з іншим працівником архіву, який має достатній практичний досвід роботи. Крім того, якість опрацювання документів в організації, де працюють бригади, перевіряє начальник відділу під час роботи і члени експертно-перевірної комісії перед розглядом описів на засіданні комісії. Помічені недоліки усуваються ще до затвердження описів на ЕПК.

На засіданнях ЕПК присутні в обов'язковому порядку начальник госпрозрахункового відділу, бригадир (або науковий співробітник, який склав опис), архівіст, який контролює стан діловодства та архіву даної організації, і представник самої організації. Засідання ЕПК архівного відділу облвиконкому можна по праву вважати своєрідною школою навчання співробітників відділу, де обговорюються питання якості опрацювання справ, складання описів згідно з сучасними вимогами, створення науково-довідкового апарату до документів. На засіданнях ЕПК даються конкретні роз'яснення щодо експертизи цінності документів та відбору їх на державне зберігання тощо. Вимогливість до роботи співробітників відділу, і зокрема до описів, з боку ЕПК підвищує почуття відповідальності бригадирів і всіх працівників госпрозрахункового відділу, підкреслює їх професіональний обов'язок у роботі по науково-технічному опрацюванню справ, що підлягають державному зберіганню.

Велику увагу приділяємо ми і методичному забезпеченню роботи чого часу і список організацій. Список складається на підставі заявок, у роботі по науково-технічному опрацюванню документів у 1971 р. були розроблені методичні рекомендації для практичного керівництва госпрозрахункового відділу. Крім того ми намагаємося залучити працівників відділу до самостійного вивчення архівознавчої літератури. Можна сказати, що це нам вдалося. Всі наукові співробітники відвідують методичний кабінет, читають літературу, проглядають переліки, літературні новинки, статті, розробляють окремі теми для обговорення на методичних нарадах співробітників архіву, використовуючи і свій досвід роботи. Наприклад, бригадир В. М. Ходак виступила з доповіддю «Деякі питання відбору документації профспілкових організацій на державне зберігання», бригадир Л. С. Ішанова зробила повідомлення «Питання організації роботи госпрозрахункової бригади по науково-технічному опрацюванню документів багатоструктурних установ», бригадир Є. С. Фоміна — «Відбір документів вузів Одеси на державне зберігання».

Постановка перерахованих питань вимагала від колективу госпрозрахункового відділу не тільки підбити підсумки своєї практичної діяльності по впорядкуванню документації організацій, а й певного аналізу своєї роботи та належної теоретичної підготовки.

Підведення підсумків, аналіз роботи в установах певної галузі якимось чином визначають і спеціалізацію роботи бригади по упорядкуванню документів в організаціях. Однак суворої спеціалізації бригади не дотримуються і не ставлять собі це за мету. Виходячи з досвіду роботи, ми прийшли до висновку, що кожна бригада повинна вміти працювати в будь-якій організації. Оскільки плановий список організацій включає найрізноманітніші за профілем установи, а госпрозрахунковий відділ порівняно невеликий, нам доводиться працювати в різних організаціях, щоб виконати фінансовий план. Часто бригадир, що працював в організації певного профілю, підключається для опрацювання документів цілком іншого профілю. Це, на наш погляд, дає змогу кожному бригадиру і складу бригади в цілому набути різнобіч-

ного досвіду опрацювання документації і практично бути спроможним виконувати роботи в будь-якій організації.

Для роботи госпрозрахункового відділу неабияке значення має своєчасне встановлення планових завдань. До плану (а він складається на півріччя) додається розрахунок прибутків відділу, розрахунок робочого часу і список організацій. Список складається на підставі заявок, одержаних від організацій, реєстрацію яких веде секретар архіву і відділ. Крім того, для кожної бригади складаються квартальні плани-завдання з зазначенням конкретних організацій, грошового плану, бюджету робочого часу і кількості справ постійного зберігання, що мають бути впорядковані за один людино-день (у нас вона дорівнює семи справам).

Науково-технічному опрацюванню документації будь-якої організації обов'язково передуює ознайомлення з фондоутворювачем. На місце виходять начальник госпрозрахункового відділу і бригадир. Вони знайомляться з обсягом документації, її складом і станом, номенклатурою справ. Після ознайомлення начальник відділу на місці укладає угоду з організацією. При цьому ми намагаємося обумовити для роботи бригади окреме приміщення, щоб людям були створені нормальні умови праці.

Із публікацій в «Архівах України»¹ відомо, що госпрозрахункові бригади деяких архівів здійснюють опрацювання документації установ безпосередньо в себе в архіві. Ми робимо інакше. На наш погляд, опрацювання документів в самій організації має свої переваги. По-перше, є більша гарантія своєчасного відбору всієї повноти документації, що характеризує діяльність установи; по-друге, значно оперативніше розв'язуються всі фінансові питання, що виникають при оформленні нарядів; по-третє, весь необхідний підсобний матеріал для роботи бригади організація надає швидше і, нарешті, при проведенні експертизи цінності документів багато питань (особливо, що стосується специфіки установи) правильніше й оперативніше вирішуються спільно з постійно діючою експертною комісією установи.

Крім того, ми переконалися, що, опрацьовуючи документи в організаціях, маємо можливість приділяти більше уваги роз'яснювальній роботі серед працівників установ про необхідність складання якісних номенклатур справ, бережливого ставлення до документації, правильного формування справ. Практично ми показуємо, як це слід робити, загострюємо увагу на обов'язках посадових осіб, призначених наказом відповідальними за збереженість архівних документів. Таким чином, архівісти госпрозрахункового відділу активно впливають на поліпшення стану діловодства і архівів в установах.

Однією з обов'язкових умов успішної діяльності бригад є чіткий, своєчасний облік роботи як бригади в цілому, так і кожного працівника індивідуально. У нас облік здійснюється таким чином. Всі співробітники відділу щоденно обліковують свою роботу в особистих листках, на підставі яких бригадир згодом оформляє наряд. В кінці місяця представник організації приймає виконану роботу і підписує наряд. Після перевірки роботи начальник госпрозрахункового відділу звіряє і підписує особисті листки і наряд спільно з бухгалтером і лише після цього його затверджує директор архіву. До нарядів додається табель виходу співробітників на роботу і акт про закінчення роботи в організації. Звіти про підсумки роботи всіх бригад веде начальник госпрозрахункового відділу поквартально, а наприкінці року складається річний звіт. До звітів додаються списки організацій, в яких працювали бригади.

Як відомо, створення госпрозрахункових відділів мало своєю метою перш за все планомірне і своєчасне комплектування архівів повно-

¹ Архіви України, 1962, № 6, стор. 11.

цінними і якісно опрацьованими документами. Наш госпрозрахунковий відділ істотно допоміг комплектуванню архівів (обласного й міського) документацією провідних установ. Так, з 1970 р. дотепер на державне зберігання до облдержархіву здали свої документи, опрацьовані госпрозрахунковим відділом, багато установ. Серед них: Іллічівський морський порт, Спеціалізоване управління днопоглиблювальних і рефугерних робіт Чорномортехфлоту, Облфінвідділ, головний контролер-ревізор Міністерства фінансів УРСР, облдержстрах, облкомунвідділ, обласне управління сільського господарства, обласний комітет радіомовлення і телебачення, Одеська студія телебачення, обласний історико-краєзнавчий музей, Одеське відділення Спілки архітекторів України, Одеське середнє морехідне училище, Одеський політехнічний інститут, Одеський очний госпіталь для інвалідів Вітчизняної війни, одеські заводи «Продмаш», «Промзв'язок», «Будгідраліка», швейне об'єднання імені Воровського і багато інших.

У 1973 р. бригади відділу впорядкували документацію таких великих організацій Одеси, як Іллічівський суднобудівний завод, завод сільськогосподарського машинобудування імені Жовтневої революції, завод «Центроліт», обласні трести, обкоми профспілок, Одеський держуніверситет імені Мечникова, вузи та ряд інших обласних організацій. Нині бригади відділу працюють над документами Чорноморського ордена Леніна морського пароплавства, Одеського ордена Леніна морського торговельного порту, завершили роботу в Управлінні Одесько-Кишинівської залізниці. Усього на 1970 — перший квартал 1974 р. опрацьовані документи 190 організацій. Крім того, для установ міста складено понад 170 номенклатур справ.

Основним показником ефективності роботи госпрозрахункових підрозділів, як відомо, є кількість упорядкованих справ постійного зберігання, тому при плануванні роботи ми відповідно до рекомендацій Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР на кожного працівника передбачали сім справ постійного зберігання на день. Фактично нині відділ довів виробіток в середньому до 8,5 справ на один людино-день.

Велику увагу приділяємо питанням організації праці, зниженню собівартості, виконанню виробничого і фінансового планів. Всі ці питання ми щоквартально обговорюємо на виробничих нарадах відділу. Народи проводить директор архіву спільно з начальником відділу. В них беруть обов'язкову участь старший методист і старший бухгалтер. Систематичне і всебічне колективне обговорення підсумків і оцінка проведеної роботи, контроль за використанням коштів і дотриманням фінансово-розрахункової дисципліни допомагають нам своєчасно усувати недоліки і служать дійовим засобом поліпшення роботи нашого госпрозрахункового відділу.

Немале значення має і участь наших бригад у соціалістичному змаганні. Кожен працівник бере на себе конкретні соцзобов'язання. Так, у 1973 р. чотири бригади упорядкували чотири фонди особового походження, що надійшли до архіву в стані розсипу, в 1974 р. поряд з упорядкуванням фондів особового походження взяті зобов'язання по каталогізації документів архіву.

Для поліпшення своєї роботи ми використовуємо також і обмін досвідом роботи з іншими госпрозрахунковими відділами. За останні роки ми ознайомилися з досвідом роботи Московського, Орловського, Запорізького, Кримського та інших госпрозрахункових відділів, звідки приїжджали до нас їх представники. Крім того, ми самі організуємо відрядження в архіви України, де робота відділів поставлена кращим чином. Регулярно стежимо за матеріалами «Советских архивов» і «Архівів України».

Бажано, щоб архівні органи нашої республіки частіше висвітлювали питання роботи госпрозрахункових відділів на сторінках нашого

друкованого органу. Нас, наприклад, дуже цікавлять питання комплексної експертизи цінності документів, як вони розв'язуються іншими госпрозрахунковими відділами при опрацюванні документації в установах, як практично здійснюється відбір на державне зберігання дублетних матеріалів.

Ми вважаємо, що обмін досвідом роботи госпрозрахункових відділів, порівняльний аналіз їх діяльності дасть можливість виявити найраціональніші форми роботи госпрозрахункових бригад, які впроваджуватимуться в практику роботи.

На закінчення хотілося б підкреслити, що діяльність госпрозрахункових відділів позитивно відбивається на стані документального господарства установ, підприємств і організацій. Домагаючись удосконалення діяльності госпрозрахункових відділів на основі кращої організації праці, архівісти активно сприятимуть піднесенню архівної справи в кожній області і в цілому в нашій республіці.

К. С. РУДЕНКО, Є. Х. ЯРОВА

ТЕМАТИКА ДОСЛІДЖЕНЬ У ЧИТАЛЬНОМУ ЗАЛІ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ОБЛДЕРЖАРХІВУ

Організація широкого і всебічного використання документів в інтересах розвитку народного господарства, науки і культури в нашій країні — одне з найважливіших завдань архівістів.

Найбільш поширеною формою використання архівних джерел науковцями є їх робота у читальних залах. У читальному залі Хмельницького облдержархіву в 1960—1972 рр. працювали 1928 дослідників. Для них було видано 52 858 справ, 36 061 книгу і журнал, 16 856 комплектів газет, виготовлено 1124 фотокопії і 173 мікрофотокопії. Виявляли матеріали для підготовки докторських та кандидатських дисертацій 97 науковців, монографій — 48; 10 письменників та літературознавців опрацьовували наші документи в процесі своєї роботи над книгами, повістями, оповіданнями. За документами архіву написано 74 нариси, 8 наукових праць, понад 120 дипломних робіт, видає 9 збірників.

Переважну більшість науковців, що працювали в нашому читальному залі, становили викладачі та доценти наших вузів — Кам'янець-Подільського педагогічного інституту імені Затонського, Кам'янець-Подільського сільськогосподарського інституту та Кам'янець-Подільського філіалу Хмельницького інституту побутового обслуговування. Крім них, у нас працювали наукові співробітники Інституту історії АН УРСР, АН МРСР, викладачі Київського, Харківського, Львівського, Чернівецького державних університетів, вінницьких педагогічного інституту дослідної сільськогосподарської станції, режисери Київської кіностудії імені Довженка. Велику групу дослідників становлять студенти, вчителі, працівники партійних і радянських органів, музеїв, краєзнавці.

До послуг науковців систематичний, тематичний, географічний та іменний каталоги, каталог газет. Останнім часом ми приступили до створення каталога краєзнавчої літератури.

Значна група дослідників працювала над дореволюційною тематикою. Треба сказати, що фонди дореволюційного періоду, що зберігаються в нашому архіві, є досить багатим джерелом для вивчення різноманітних питань і тому привертають увагу численних дослідників. Ось деякі з цих тем: «Розвиток міст України в XVII—XVIII ст.», «Аграрні відносини в Подільському воєводстві в I пол. XVIII ст.», «Визвольна війна 1648—1654 рр. на Поділлі», «Селянський рух на Правобережній Україні в кінці XVIII — I пол. XIX ст.», «Селянський рух на

Поділлі під керівництвом У. Кармелюка», «Селянська реформа 1861 р. в Подільській губернії», «Революційне народництво 70—80-х років на Поділлі», «Транспортування та розповсюдження газети «Искра» на Поділлі», «Революція 1905—1907 рр. на Поділлі», «Поділля в роки реакції 1907—1910 рр.». Більшість дослідників — історики, хоч ці питання цікавили і представників інших фахів. Для вивчення своїх тем дослідники зверталися до фондів «Канцелярія подільського губернатора», «Подільське губернське в селянських справах присутствіє», «Подільський губернський комітет по складанню та розгляду інвентарів на поміщицькі маєтки», «Подільське губернське в земських і міських справах присутствіє», «Кам'янець-Подільський окружний суд», «Подільський губернський прокурор», «Прокурор Кам'янець-Подільського окружного суду», «Міське поліцейське управління», «Кам'янець-Подільське розшукне відділення», «Подільська губернська земська управа», «Подільський губернський комітет земських повинностей» та ін.

Ці значні за своїм обсягом і змістом фонди містять відомості про посилення революційної пропаганди серед робітників, страйки на фабриках і заводах. Серед документальних матеріалів є скарги селян на поміщиків і адміністрацію казенних маєтків, на волосних старшин і священиків за жорстоке поводження з ними і розправу. Цінні документи про революційні виступи на Поділлі, про відрядження військ для придушення страйків і повстань селян, про введення уставних грамот і хід викупу земельних наділів, відомості про стан викупних операцій, про порубку селянами поміщицьких лісів, підпали маєтків, відмовлення виконувати рекрутські повинності.

Привертають увагу дослідників документи про переслідування царськими властями транспортування з-за кордону і розповсюдження нелегальної літератури, в тому числі творів В. І. Леніна і ленінської «Искры», про події 1905—1907 рр. та революційне піднесення напередодні 1917 р., про історичні та архітектурні пам'ятники Поділля. Багато цікавих матеріалів з історії краю, а також пов'язаних з перебуванням на Поділлі видатних людей того часу, розвитком різних галузей знань, чекають нових допитливих дослідників.

Досліджуючи тематику з історії парторганізацій Поділля, дослідники вивчали, зокрема, такі теми: «Більшовицькі організації України напередодні першої російської революції та в період першої світової війни і Лютневої революції в Росії», «Боротьба більшовиків за встановлення Радянської влади на Поділлі», «Заходи Комуністичної партії і Радянського уряду по поживавленню роботи місцевих Рад у 1921—1925 рр.», «Боротьба Компартії за проведення колективізації сільсько-го господарства на Поділлі (1927—1932 рр.)», «Боротьба Компартії за соціалістичне перетворення сільського господарства Поділля в роки першої п'ятирічки (1929—1932 рр.)», «Діяльність Компартії України по інтернаціональному вихованню трудящих (1934—1941 рр.)» та ін.

З цієї тематики дослідники використовували головним чином фонди окружних, повітових та районних виконкомів, повітових військово-революційних комітетів, окружних відділень МОДРу, окружних планових комісій, окружних колгоспних секцій, окружних та районних КНС і пресу.

Краєзнавців цікавили такі теми: «Етнографічний нарис Поділля та міста Кам'янця-Подільського», «Кам'янець-Подільська фортеця», «Історія Поділля XVIII—XX ст.», «Хронологія історії Поділля», «Історія міста Кам'янця-Подільського», «Еволюція поміщицьких і селянських господарств на Поділлі в пореформений період» та ін. Основною базою для дослідження цих питань є фонди Подільської губернської земської управи, подільського губернатора, Кам'янець-Подільської духовної консисторії, подільського окружного прокурора, Кам'янець-Подільської міської управи, Кам'янець-Подільської чоловічої і Маріїнської жіночої гімназій, Подільського губернського правління, а також дру-

ковані матеріали з історії Поділля. Багато дослідників присвятили цьому питанню свої монографії, кандидатські та докторські дисертації, наукові статті, лекції, тексти для радіопередач, музейні експозиції.

Великою популярністю серед дослідників користуються документальні матеріали про боротьбу трудящих Поділля за встановлення та зміцнення Радянської влади. При дослідженні тем «Боротьба за владу Рад на Поділлі (1917—1920 рр.)», «Військово-революційні комітети України (1917—1921 рр.)», «Відбудова народного господарства Поділля (1921—1925 рр.)» були використані фонди подільського губернського комісара Тимчасового уряду, повітових та волосних військово-революційних комітетів, волосних, повітових, районних виконкомів, РСІ, відділів охорони здоров'я і народної освіти, статистичних бюро, КНС та ін. Найбільш інтенсивно використовувались накази і циркуляри військової ради, листування з губернськими і районними військкоматами та райвиконкомами про проведення загального військового навчання населення та формування добровільних територіальних військових частин, про призов у тиллові ополчення; протоколи загальних зборів членів КНС про наділення землею і реманентом малоземельних і безземельних селян та інші документи.

Тема Великої Вітчизняної війни радянського народу проти німецько-фашистських загарбників завжди в центрі уваги дослідників. Їй присвячується монографія Ф. Петляка (викладача Кам'янець-Подільського педагогічного інституту) — «Поділля в роки Великої Вітчизняної війни (1941—1945 рр.)». Про партизанський рух на Поділлі, комсомольсько-молодіжне підпілля підготовлено багато лекцій, стендів, фотовиставок та радіопередач співробітниками нашого архіву і Кам'янець-Подільського музею-заповідника.

Досліджувалася й історія підприємств, установ і організацій області, наприклад: «Історія Кам'янець-Подільського приладобудівного заводу», «Історія Кам'янець-Подільського заводу твердосплавного інструменту імені Г. І. Петровського», «Історія Кам'янець-Подільського прикордонного загону», «Історія Кам'янець-Подільського медичного училища» та ін.

Місто Кам'янець-Подільський вабить своєю неповторною красою і численними пам'ятниками архітектури XI—XIX ст., які перетворили його в місто-заповідник. Тому зрозуміле дослідження документів за темами: «Архітектурні пам'ятники міста Кам'янця-Подільського», «Будівництво костьолів м. Кам'янця-Подільського», «Історія архітектури і будівельної техніки України XVII—XVIII ст.». Крім фондових матеріалів, дослідники використали велику кількість друкованих видань, фотографій, особистий фонд Е. Сецінського.

В період підготовки тому «Історії міст і сіл Української РСР. Хмельницька область» в архіві працювала велика група авторів нарисів і довідок. Ми створили географічний каталог, а також каталог літератури з історії області. На облік було взято не тільки літературу, наявну в архіві, музеї, бібліотеці, а й друковані джерела, що зберігаються в республіканських бібліотеках. Архів провів значну роботу по виявленню і обліку газетних матеріалів, опублікованих істориками і краєзнавцями-аматорами, статті про історію міст і сіл, про перебування на Поділлі видатних державних, партійних і військових діячів, діячів науки, літератури і мистецтва. Внаслідок цієї роботи було створено каталог, який полегшував розшук матеріалів, розпорошених в багатьох фондах, книгах і журналах. Працівники архіву виявили і описали значну кількість матеріалів, що стосуються Вінницької і північної частини Одеської областей. Всі ці матеріали були надані в розпорядження дослідників, авторів нарисів і довідок про міста і села Хмельницької області.

Чимало наших дослідників звертались до тем з історії розвитку

різних галузей сільського господарства, як-от: «Історія виробництва цукрових буряків у Хмельницькій області», «Історичні дані з овочівництва півдня Хмельницької області», «Виявлення господарсько цінних сортів винограду і рекомендації до розширення їх культури в Придністров'ї», «Сади Поділля», «Деревно-кущова рослинність Поділля», «Дендрологічні парки Поділля», «Історія лісового господарства Поділля».

Група науковців і лікарів вивчала документи про розвиток охорони здоров'я в області: «Історія земської санітарної організації в Росії», «Історія охорони здоров'я в області», «Розвиток хірургії в м. Кам'янці-Подільському» та багато інших.

На основі вивчення великої кількості фондів документів та друкованих видань написано цікаві дослідження, присвячені розвиткові народної освіти і літератури: «Історія розвитку освіти в Подільській губернії», «Українська радянська проза», «Життя та творчий шлях О. Копиленка» та ін. Дослідники користувалися фондами волосних правлінь, дирекції училищ Подільської губернії, учбових закладів, художньо-ремісничої майстерні тощо.

На Поділлі жили і працювали відомі українські композитори, співаки, музиканти та мистецтвознавці. Протягом багатьох років перебували в Кам'янці-Подільському В. І. Заремба, А. і Й. Коціпінські, Я. Кінський та багато інших. Дослідники вивчали і цю сторону життя Поділля («Розвиток музичного мистецтва на Поділлі», «Історія української музики», «Композитор В. І. Заремба», «Історія розвитку музичної освіти в м. Кам'янці-Подільському», «Життя і творчий шлях українського композитора М. Д. Леонтовича», «З історії українських народних музичних інструментів» тощо).

Привертали увагу дослідників і життя й діяльність видатних людей, що жили і працювали в нашому подільському краї («Життя і творчість О. І. Купріна», «Т. Г. Шевченко і народне слово»). Життям і творчістю нашого прославленого земляка М. О. Островського цікавились дослідники для підготовки експозиції і для документальної повісті про його героїв. Вони вивчали фонди Берездівського районного та повітового виконкомів, Шепетівського та Ізяславського волосних ревкомів, Купинського районного комітету профспілки сільськогосподарських і лісових робітників та газетні матеріали. «Леонід Глібов. Життя і літературна діяльність» — така тема дослідження члена Чернігівського літературного об'єднання О. Деко. Автор використав фонд дирекції училищ Подільської губернії і написав повість «Журливий заспів» про Л. І. Глібова.

Нині до читального залу звертається багато дослідників з метою розшуку матеріалів для оформлення стендів, музейних експозицій. Особливо багато надходить таких замовлень від місцевого історико-краєзнавчого та обласного музеїв, від учителів та краєзнавців. Архів виготовляє на їх замовлення електрографічні копії документів.

Свою бібліотеку ми прагнемо комплектувати так, щоб усі наукові праці, статті та інші публікації, написані на наших документальних матеріалах, обов'язково потрапляли до нас, хоч, на жаль, це нам не завжди вдається.

У читальному залі архіву скликаються конференції дослідників, де обговорюються питання якнайкращої організації документальних матеріалів з метою їх найширшого використання.

Виконуючи рішення XXIV з'їзду КПРС про підвищення ролі науково-дослідних установ у комуністичному будівництві і враховуючи зростаючий інтерес науковців до документів, архівісти області докладуть усіх зусиль, щоб поліпшити організаційну роботу з дослідниками, удосконалювати інформацію про зміст і склад архівних фондів.

Г. І. БЕЛОЗЬОРОВА

РЕСТАВРАЦІЯ ДОКУМЕНТІВ У ЦДІА УРСР У м. ЛЬВОВ

У Центральному державному історичному архіві УРСР у м. Львові зберігаються документи з XIII ст. до 1939 р., винятково багаті за тематичним змістом.

Необхідність використання архівних джерел у наукових і народногосподарських цілях зобов'язує працівників архіву постійно піклуватися про забезпечення довготривалого їх збереження, тим більше, що деякі документи знаходяться в архіві уже близько восьми століть. Протягом такого періоду різні умови зберігання, використання, механічний і фізико-хімічний вплив навколишнього середовища спричинялися до пошкодження документів. Тому одним із першочергових завдань архівістів, зокрема охоронців фондів, є облік пошкоджених документів, а реставраторів — наполеглива праця над продовженням життя цим історичним пам'яткам способом консервації і реставрації. Хоча про це написано немало статей¹, однак це питання, на нашу думку, завжди актуальне і варте обговорення. Адже крім знання загальних вказівок про реставрацію і консервацію документів, кожна лабораторія набула певного досвіду в цій галузі, виробила свої специфічні способи відновлення пошкоджених документів.

У лабораторії ЦДІА УРСР у м. Львові реставрація і ремонт документів здійснюється за певною черговістю, залежно від необхідності, яка визначається ступенем використання документа, його цінністю, станом основи і самого тексту документа. Так, у першу чергу реставрують надто пошкоджені документи, виявлені охоронцями фондів, в другу — менш пошкоджені і замовлені дослідниками читального залу.

Основна робота в лабораторії ЦДІА УРСР у м. Львові спрямована на реставрацію і ремонт документів цілих або частини фондів першої категорії. Ці документи також мікрофільмують для створення страхового фонду і передають для палітурно-брошурувальних робіт.

Документи, які надходять в лабораторію, при потребі дезинфікують, дезинсектують, обезпилюють і переглядають для визначення ступеня пошкодженості, після чого згідно з нормативами їх реставрують чи ремонтують. Для того щоб встановити, яким клеєм можна користуватися в роботі, визначають матеріал паперу і чорнило написаного тексту.

Як правило, усі документи раннього періоду, коли папір виготовляли здебільшого з ганчірок, реставрують борошняним клеєм, а документи новішого періоду — КМЦ. В даному випадку беруть до уваги ще й умови зберігання документів, в першу чергу вологість повітря, при якому документи, відреставровані клеєм КМЦ, злипаються. Реставрація немислима без точного визначення природи речовин, характеру дій і застосовуваних методів обробки документів. В процесі роботи доводиться підбирати такі клеї, які забезпечують високу якість технологічних процесів.

На наш погляд, найкраще було б застосовувати під час реставрації один універсальний клей, який би не розчиняв, а закріплював чорнильний текст документів, що дало б можливість стежити за впливом клею на документи, менше витратити робочого часу на виготовлення спеціальних клеїв, підвищити якість і швидкість відновлення документів.

Відомо, що у процес реставрації входять такі види робіт, як стикування з боків аркуша і зміцнення його мікалентним або конденсаторним папером, накладання латки, а при потребі — нарощування корінців. Під час ремонту укріплюються ветхі краї, пошкоджена середина,

¹ Дезинфекция, дезинсекция, реставрация и консервация документальных материалов на бумажной основе. Сборник инструктивно-методических материалов по вопросам архивной техники, вып. 1. М., 1959; Дезинфекция. Реставрация. Консервация. Инструктивно-методические указания. М., 1970, та ін.

на згинах підклеюються і нарошуються одинарні або подвійні корінці, здійснюється підготовка до палітурних робіт.

Про реставрацію і ремонт документів вже йшлося на сторінках «Архівів України»². Автори статті вміло, доступно і в стислій формі розповіли про порядок обробки і відновлення документів. Але склад і значення деяких документів, вид пошкоджень інколи змушують замислитися над методом їх реставрування. Так, актові книги і стародруки, оправлені шкірою, художньо оформлені, зберігаються в архіві поряд з масою непідшитих документів і від часу та несприятливих умов зберігання інколи протягом століть стали дуже ветхими і тому потребують складної реставрації. Під час перегляду згаданих документів перед реставраторами постало питання, який метод опрацювання можна застосувати для відновлення документів, щоб не пошкодити цінної оправи. Це питання обговорювалося на нараді реставраторів і палітурників, на якій було вирішено такі документи реставрувати, не розшиваючи блока книги, якщо він без дефектів. У даному випадку реставратори після кожного відновленого документа закладають фільтрувальний папір, щоб аркуші не склеювалися під час сушіння. Книги у розгорнутому вигляді кладуть на спеціальні сушарки. Після сушіння прокладки виймають, а документи пресують і обрізають. Через незручність користування різакон обрізку роблять ножицями. Особливу увагу слід звертати на те, щоб актові книги і їх оправа не були zdeформовані і пошкоджені під час їх обробки. Такий метод роботи складніший і потребує більшої витрати робочого часу, ніж під час реставрації непідшитих аркушів. Проте він значно заощаджує час, тому що відпадає необхідність повторно проводити брошурувально-палітурні роботи, зберігає попередню форму і художнє оформлення книги.

Під час ремонту важливе місце займає такий вид роботи, як укріплення країв документа. Цей процес у лабораторії ЦДІА УРСР у м. Львові проводиться більш ускладнено, ніж в деяких інших архівах. Так, під час використання документів дослідниками найчастіше псуються краї. Щоб запобігти такому пошкодженню, реставратори укріплюють краї мікалентним, а двобічний текст покривають конденсаторним папером. Зміцнення країв аркуша мікалентним папером значно покращує якість і зовнішній вигляд відреставрованих документів. Проте ми не вкладаємося в норму витрат мікалентного паперу.

В архіві брошурування документів здійснюється, в основному, на прокол. На тасьму зшитками брошурують документи, які раніше були підшиті таким же способом, зокрема актові книги та інші товсті справи. При підготовці до брошурування товщина справи залежить від певної ширини нарошуваних корінців з писального чи мікалентного паперу. Якщо у справі поряд із стандартними аркушами є документи меншої величини (квитанції, чеки, конверти тощо), то для створення рівномірної товщини справи на них нарошують корінці більшої ширини. Коли справа дуже товста, складається з документів малого формату з одностороннім текстом, то на два-три таких аркуша нарошують один корінець.

Особливо цінні, унікальні документи на паперовій основі зберігаються в архіві в спеціальних коробках або планшетах непідшитими, тому їх реставрують, не нарошуючи корінців.

Праця реставратора документів складна та відповідальна і вимагає дуже сумлінного, обережного і дбайливого ставлення. Перш за все реставратор покликаний продовжувати строк зберігання писемних пам'яток, які відображають життя і діяльність нашого народу.

Я. Г. СЕНИК

² Й. Панчик, Е. Петренко. Реставрація і опрацювання документальних матеріалів.— Архіви України, 1971, № 5, стор. 40—44.

ВПРОВАДЖУЄМО НОВІ ГОСТИ НА ОРГАНІЗАЦІЙНО-РОЗПОРЯДЧУ ДОКУМЕНТАЦІЮ

*В. Г. УРИВСЬКИЙ,
начальник канцелярії Мінхарчопрому УРСР*

Важливою складовою частиною проблеми удосконалення управління та управлінської праці є раціоналізація діловодства на підприємствах, в установах, організаціях і апараті міністерства. У сучасних умовах ефективним засобом удосконалення діловодства служить введення у всьому Радянському Союзі Єдиної державної системи діловодства. Важливим доповненням до ЄДСД є ГОСТ 6.38—72 і 6.39—72 на організаційно-розпорядчу документацію, затверджені постановою Державного комітету стандартів Ради Міністрів СРСР 11 серпня 1972 р. Вони встановлюють загальні вимоги до формуляра-зразка і оформлення документів.

Центральний апарат Міністерства харчової промисловості УРСР складається з 39 структурних підрозділів (головні управління, республіканські об'єднання, управління і відділи міністерства). При наявності такої кількості структурних підрозділів і великої кількості підвідомчих підприємств, установ і організацій дуже важливо чітко організувати діловодство і впровадити нові ГОСТи на організаційно-розпорядчу документацію.

У грудні 1973 р. був виданий наказ по міністерству «Про впровадження в системі міністерства державних стандартів на організаційно-розпорядчу документацію», згідно з яким були встановлені строки введення нових ГОСТів: в управліннях і відділах міністерства — з 1 січня 1974 р., а в трестах, облхарчопромах, організаціях і підприємствах системи міністерства — з 1 березня 1974 р. і накреслені конкретні заходи по їх впровадженню.

Так, канцелярія міністерства замовила нові ГОСТи, методичні вказівки по їх впровадженню, підбрала іншу літературу, необхідну при вивченні і впровадженні ГОСТів, і все це доведено до відома всіх главків, об'єднань, трестів, установ, організацій і підприємств.

Для всіх функціональних управлінь і відділів міністерства ми придбали в магазині стандартів плакати «ГОСТИ 6.38—72 і 6.39—72», провели чотири теоретичних заняття з працівниками управлінь і відділів міністерства, главків, республіканських об'єднань і вивчили ГОСТи, опрацювали статті в журналі «Стандарты и качество» (1972, № 11; 1973, № 1, 3) стосовно основних принципів уніфікації, оформлення документів і формуляра-зразка організаційно-розпорядчих документів, а на двох практичних заняттях закріпили набуті знання. Значну допомогу практичним працівникам діловодства подають згадані плакати.

Ми розробили бланки документів для міністерства, главків і об'єднань у відповідності з вимогами ГОСТ 6.39—72, відмовившись при цьому від традиційних посадових бланків типу «Міністр», «Заступник міністра» тощо.

Надаючи великого значення питанням діловодства, стилю роботи і виконанню пропозицій у відповідності з рішеннями грудневого (1973 р.) Пленуму ЦК КПРС, колегія міністерства розглянула ці питання на своєму засіданні у квітні 1974 р., в результаті чого був виданий наказ про удосконалення стилю і методів роботи та діловодства в організаціях і апараті міністерства, були накреслені конкретні заходи щодо зміцнення виробничої дисципліни, впровадження нових ГОСТів на організаційно-розпорядчу документацію, поліпшення організації діловодства і, особливо, контролю за виконанням директив партії, уряду і наказів в апараті міністерства, організаціях і на підприємствах.

Пам'ятаючи, що найефективнішою формою контролю є перевірка на місці, ми відряджали велику групу працівників міністерства безпосередньо на підприємства і в установи, де вирішувалися конкретні питання по усуненню виявлених недоліків з метою поліпшення стилю роботи, удосконалення діловодства, зміцнення виробничої дисципліни і впровадження нових ГОСТів на організаційно-розпорядчу документацію. В процесі перевірки ми прагнули допомогти місцевим практичним працівникам налагодити належний порядок у зазначених питаннях. Так, головним управлінням, республіканським об'єднанням запропонували перейти на карткову систему реєстрації вхідних документів, оскільки ця система, впроваджена в апараті міністерства, значно поліпшила діловодство. Про це свідчать такі цифри: якщо в 1968 р. при роботі за журнальною системою обліку вхідної кореспонденції в канцелярії було відмічено виконання 3—4 процентів вхідних документів, то нині при картковій системі цей показник становить 85—90 процентів.

Керівникам міністерства, начальникам і заступникам начальників головних управлінь, республіканських об'єднань була запропонована настільна контрольна картотека.

При вивченні нових ГОСТів на організаційно-розпорядчу документацію ми приділили особливу увагу знання їх працівниками канцелярії, секретарями приймальні міністра і його заступників, оскільки через них передається кореспонденція на підпис і вони активно впливають на якість оформлення документів виконавцями.

На заняттях по вивченню стандартів і в повсякденній нашій роботі ми підкреслювали переваги написання кожного реквізиту по-новому на відміну від традиційного і ставили за мету відразу впровадити в себе більш вигідне і перспективне написання того чи іншого реквізиту. Так, ми відмовилися від розширеного позначення дати і пишемо її тільки трьома парами арабських цифр, розділених крапками, пам'ятаючи, що на кожному документі при цьому заощаджуємо 0,08 коп.; прагнемо до ідентичності адресування документа, привчаємо зазначати на документі виконавців, а друкарок писати в реквізиті «підпис» посаду без повторення назви установи, якщо документ складається на бланку. Наприклад, замість традиційного «Заступник начальника Укрголовхлібмісцевхарчопрому» нині ми пишемо в реквізиті «підпис»: «Заступник начальника» і вже на цьому заощаджуємо 0,24 коп., час виконавця, друкарки і т. ін. Ці, на перший погляд, дрібниці позитивно позначаються на роботі працівників апарату міністерства.

Слід сказати й про те, що нині ми суворо стежимо за наявністю заголовків до текстів документів, бо відсутність їх, безумовно, ускладнювала роботу працівників діловодства. Зараз у зв'язку з впровадженням стандартів більшість документів, що надходять від підприємств, установ і організацій системи міністерства, мають заголовки. Це полегшує роботу працівників канцелярії при реєстрації документів і направленні їх на подання керівництву міністерства, вивільнився додатковий час, який використовується для ретельнішого контролю за виконанням і оформленням документів.

Впровадження нових ГОСТів сприяє скороченню обсягу листуван-

ня, оскільки документи стали готуватися якісніше і своєчасніше, що упередило появу повторних листів. Так, у I півріччі 1974 р. порівняно з відповідним періодом минулого року міністерство одержало на 11,7 процента і відправило на 13,6 процента документів менше.

Слід відзначити, що вхідна в міністерство кореспонденція свідчить про те, що дуже багато установ, організацій і підприємств (непідвідомчих міністерству) абсолютно не користуються новими стандартами на організаційно-розпорядчу документацію, і це негативно позначається на нашій роботі.

В процесі впровадження нових ГОСТів ми звертаємо увагу не тільки на правила складання і оформлення документів, але й на тексти документів. Передусім ми прагнемо до стислості викладу. На конкретних документах ми доводимо виконавцям, що багатослів'я не робить документ переконливішим. Короткий документ легше сприймається, потребуючи при цьому менше часу на його складання, контроль за ним, відповідь на нього. Дотримання наших рекомендацій дасть змогу в майбутньому уніфікувати оформлення певних категорій документів і сприятиме поліпшенню діловодства.

Ми пам'ятаємо й про те, що здійснені нами заходи по впровадженню нових стандартів на організаційно-розпорядчу документацію — лише початок великої справи. Подальше удосконалення діловодства в центральному апараті міністерства на науковій основі повинно бути спрямоване на більш оперативне виконання директив партії і уряду, щоб наш апарат працював продуктивніше і обходився державі дешевше.

ВИЯВЛЕННЯ ТА ОПИСАННЯ ВОДЯНИХ ЗНАКІВ У РУКОПИСНИХ ДЖЕРЕЛАХ ХVІІІ — ПОЧАТКУ ХІХ ст.

До недавнього часу філігранологію як галузь науки відносили до палеографії. Нині її розглядають як окрему наукову дисципліну. Якщо палеографія вивчає письмо і його історію, то філігранологія — водяні знаки на папері, передусім з метою визначення дат написання письмових пам'яток. Успішне дослідження філігранології неможливе без вивчення ряду інших питань, тісно з нею пов'язаних, наприклад, технології виробництва паперу, географії його поширення, центрів його виробництва, історії папірень, генеалогії фабрикантів — власників папірень, геральдики фірмових водяних знаків та їх значення, економічних зв'язків країн — виробників паперу з країнами-споживачами, історії торгівлі і т. д. Лише докладне знання історії виробництва паперу в окремих районах, на окремих фабриках і папірнях, історії промислових підприємств та їх знаків забезпечує ефективність використання філіграней для визначення дат написання документів або надрукування книг¹. Філігранологія дає можливість досить вичерпно вивчити у період приблизно з 1300 по 1850 рік виробництво, споживання паперу і торгівлю ним, розвиток папірень, чергування їх власників і майстрів, спадкоємців і орендарів, технічне обладнання папірень, обсяг продукції, якість, асортимент, формати, напрям і обсяг збуту тощо.

Хоч наука про водяні знаки покликана передусім служити дослідженню історії паперу, вона, крім того, як і багато інших наук, може стати у пригоді в найрізноманітніших галузях історичних досліджень².

Дослідження історії паперу і папірництва має два аспекти. З одного боку, воно входить у сферу науки про книгу і допоміжних історичних дисциплін, дає можливість ідентифікувати водяні знаки і полегшує визначення часу і місця написання недатованих рукописів і друків; з другого, — у сферу суспільно-господарської історії, вивчаючи техніку виробництва, його обсяг, торгівлю, ціни, організацію і умови

До середини ХІХ ст. папір на Україні вироблявся ручним, так званим черпальним способом. Водяні знаки на ньому дають змогу визначити місце і приблизний (іноді і точний) час його виробництва, а отже й хронологічні межі недатованих документів, причому з точністю до двох-трьох років, що значно точніше, ніж за допомогою історичних, палеографічних та деяких інших особливостей документа.

На підставі водяних знаків можна встановлювати дати більшості українських документів починаючи з ХІV і кінчаючи 40-ми роками ХІХ ст., тобто до того часу, коли паперова промисловість України, а також тих держав, які продавали їй папір, перейшла до машинного виготовлення паперу. Проте частково цим способом можна користуватися при роботі з документацією, створеною аж до початку і навіть під час другої світової війни. Тільки у післявоєнні роки майже всі

¹ С. Клепиков. Новые работы в области филигранологии. — Проблемы источниковедения, т. IX. М., 1961, стор. 433.

² Wisso Weiss. Die Bedeutung der Wasserzeichenkunde für Geschichtsforschung. — Archivmitteilungen. Berlin, 1955, № 1, стор. 19.

вітчизняні паперові фабрики відмовилися від каландрування філіграней, щоб не уповільнювати виробництво. Правда, деякі закордонні паперові фабрики і досі застосовують каландрування (так званим холодним витисканням) для позначення своєї фірми або просто оздоблювання кращих, головним чином листових, сортів паперу. Наша промисловість водяні знаки ставить тільки на папері для особливо важливих документів та паперових грошей. І робиться це не каландруванням, а хімічним способом.

Кожний аркуш давнього паперу з водяним знаком є пам'яткою історії паперової промисловості і може бути об'єктом дослідження історії папірництва. Перший водяний знак на папері з'явився в Італії (Фабріано) у 1282 р. Від цього часу і почалося маркування паперу водяними знаками. Східний папір, незважаючи на його винайдення ще в II ст., ніколи не маркувався, тобто звичай прикрашати папір якимсь знаком — суто європейського походження.

Найдавніші документи, що зберігаються в архівах, музеях та бібліотеках Української РСР, написані на папері з XIV ст. Отже, з цього часу і можна вести дослідження водяних знаків. Проте ми вестимемо далі мову лише про документи XVIII — першої половини XIX ст., оскільки більшість найдавніших фондів у державних архівах республіки зберігаються починаючи саме з цього часу. До того ж на кінець XVIII — першу половину XIX ст. припадає якраз бурхливий розвиток папірництва на українських землях і, таким чином, поява більшості нових водяних знаків за весь час розвитку українського папірництва в період феодалізму і капіталізму. Слід також зазначити, що саме цей період філігранології найменше вивчений.

Українські філіграні у XVIII ст. відходять від властивих їм у минулому західноєвропейських штампів, стають самобутніми і набирають особливостей, характерних лише для України. В цей час вони відзначаються великими розмірами, широкою сюжетністю та порівняно малою емблематикою.

Для більш-менш ґрунтовного вивчення водяних знаків потрібна чимала їх колекція, що можливо зробити при систематичному перегляді документів. Цей суто технічний засіб вимагає великої затрати часу. Слід застерегти початкуючих істориків паперу, що при споживанні паперу окремими установами в минулому складалися певні традиції щодо його придбання. В цьому пересвідчує поаркушний перегляд документів цілого архівного фонду. Кожна солідна установа протягом десятиріч чи навіть сторіч мала зв'язки з певними папірнями чи торговцями паперу. Тому в окремих фондах завжди переважає папір з водяними знаками тих папірень, які забезпечували дану установу папером. Так, цілий ряд великих монастирів мав свої папірні і в діловодстві користувався власною продукцією. Зокрема, Львівський орден домініканців мав папірню в с. Бірках Домініканських (тепер с. Бірки) біля Львова³; Києво-Печерська лавра та Чернігівський Борисоглібський монастир мали по декілька папірень. Ці папірні пізніше забезпечували не лише церковні й монастирські канцелярії, але й друкарні. Граф Шенборн на Закарпатті мав декілька малих папірень, які поставляли папір канцеляріям для діловодства в його ж маєтках. Багато установ складала угоди з папірнями про постачання їх папером. Наприклад, 28 липня 1599 р. був складений контракт радою м. Львова з папірником Валентином Кмеллером про переобладнання млина на папірню в Брюховичах. В контракті зазначалися й умови постачання міста папером⁴.

Крім місцевого і західноєвропейського, церкви та монастирі споживали багато російського паперу, вірменські установи (колонії) на

³ ЦДІА УРСР у м. Львові, ф. 146, оп. 16, спр. 711.

⁴ Там же, ф. 52, оп. 2, спр. 25, арк. 394.

Україні — переважно місцевий та австрійський, а польські установи — місцевий, польський і західноєвропейський папір. Галицьке ж губернаторство (пізніше намісництво) мало протягом всього періоду свого існування (1772—1918 рр.) постійних постачальників — місцевих фабрикантив Піллерів, яким належала більшість папірень і друкарень на цій території. Те ж саме можна сказати про Генеральну військову канцелярію і губернаторства на Східній Україні. Їх забезпечували передусім російські папірні, далі йшов західноєвропейський, польський і лише на останньому місці — місцевий папір.

Певний напрям чи тематика у збиранні філіграней вимагає знання такої географії паперу. Найлегше визначити її за друкованою продукцією. Для виготовлення книг закупували відразу великі партії паперу, тому в книгах, як правило, більш однорідний папір, ніж у документах. Для складання колекції різних філіграней найкраще збирати водяні знаки з листування або з фондів, де сконцентровані різні рукописи, що різними шляхами потрапили до даного фонду.

Декілька слів про виявлення і копіювання водяних знаків. Водяний знак, або філігрань, — це прозоре зображення, що відтворювалося на папері при його відливанні, для чого на сітці форми вишивали рисунок з шовку або робили його з дротиків чи бляшок. При розподілі паперової маси на сітці у підвищених місцях рисунка волокон залишається менше, що дає можливість при просвічуванні ясно бачити зображення цього рисунка.

При розгляданні паперу проти світла, крім водяного знака, помітна світла сітка. Це сліди дна форми, що складалося з густих поздовжніх (*vergeures*) і рідких поперечних дротиків (*pointuseaux*). Через сітку стікала вода з паперової маси, яка розподілялася на дні тоншим шаром на дротиках і товстішим — між ними. Різниця у густині шару паперової маси зберігалася у готовому аркуші паперу. Наприкінці XVIII — на початку XIX ст. на Україні з'явився папір незвичайного вигляду. Проти світла на ньому можна помітити тонку сітку з комірками менше 1 кв. мм. Це досягалося зближенням між собою *pointuseaux* на ту ж відстань, що й *vergeures*, через що дно форми набирало вигляду густої тканини. Цей папір дістав назву *wove paper* (велений папір). Основна його позитивна якість полягає в гладкій поверхні, що особливо важливо для друків.

Копіювання нового водяного знака на папері слід починати лише після перегляду цілої справи, опису, фонду або декількох стародруків, коли будуть знайдені всі потрібні фрагменти водяних знаків і найчіткіші їх зображення. Крім одного зображення даного типу, можуть бути кілька їх відмін, тому корисно зібрати максимальну їх кількість. Адже в одній папірні могло бути (і як правило було) декілька кадобів, а відповідно і декілька форм, на яких відливали папір. До того ж форми зношувалися, їх ремонтували або заміняли новими. Бували часті випадки, коли з певних причин рисунок водяного знака відрівався з дна форми. Тоді його прикріплювали знову, іноді з помилками або з браком окремих літер чи знаків⁵. Такі філіграні дуже цінні для визначення часу написання недатованих документів, особливо, коли до складу філіграні входить рік виготовлення паперу.

Найкраще копіювати водяні знаки методом просвічування на прозорі кальку олівцем або тушшю на спеціально обладнаному копіювальному столі з сильним підсвічуванням (не менше 100 вт). При виїздах в інші міста досить мати хоча б спеціальну дощечку з прозорого матеріалу (найкраще з будь-якого пластику, бо скло для цього непридатне) з двома опорами на шарнірах або звичайних завісах, за допомогою якої можна було б змальовувати знаки з книг. Джерело

⁵ Див. О. Я. Мациук. Папір та філіграні на українських землях (XVI — початок XX ст.). К., 1974, філіграні № 4, 6, 9, 16, 433, 506, 547, 581, 582, 613, 654.

світла в даному випадку можна використати денне або від будь-якої настільної лампи. Копіювати найкраще тушшю, бо копії, виготовлені олівцем і призначені для публікації, треба спочатку зняти на фотоплівку і лише після цього друкувати на фотопапері. Копії ж, виготовлені тушшю, можна без попереднього фотографування друкувати безпосередньо на контрастному фотопапері. В результаті виходить чітке зображення філіграні на темному фоні, що значно зближує відбиток з оригінальним рисунком водяного знака. Такий спосіб значно спрощує і здешевлює виготовлення копій. Переносити водяні знаки з кальки на фотопапір за цим способом можна навіть у домашніх умовах, користуючись будь-яким, навіть денним, освітленням: кальку рисунком накладають на фотопапір, засвічують, проявляють і фіксують його у звичайних розчинах. Такий фотокопії під час публікації можна надати будь-якого кольорового фону. Можна публікувати філіграні також у темному зображенні на білому фоні.

Щодо фотографічних методів копіювання водяних знаків, то вони на сьогодні ще не досконалі. Бета-радіографічний метод друкування філіграней з документів дає дуже добре зображення водяного знака з будь-якого паперу. Навіть, коли папір настільки забруднений, що не видно ані письма, ані структури паперу, одержується дуже чітке зображення філіграні. Однак цей спосіб не дістав ще широкого застосування. Він, хоч і простий, але надто повільний і вимагає додержання правил техніки безпеки в роботі з радіоактивним ізотопом Ca^{45} ⁶.

В окремих випадках, коли водяний знак на документі не записаний чорнилом, його можна знімати методом просвічування безпосередньо на фотопапір. Це дає змогу точно відтворити філігрань та до деякої міри структуру паперу. Цей спосіб ще простіший, оскільки філігрань не треба перемальовувати на кальку.

Деякі дослідники копіюють філіграні іншим способом. З підсвіченого документа знімають на плівку те місце, де є водяний знак. Текст документа в міру можливості виводять з плівки і після цього зображення філіграні разом з сіткою друкують на фотопапері⁷. Всі відомі на сьогодні фотографічні методи копіювання філіграней докладно описані у вищезгаданій праці Д. П. Ерастова.

Слід зазначити, що для копіювання водяних знаків найкраще вибирати аркуш паперу формату folio. Лише тоді є повна гарантія, що не пропущено якоїсь сюжетної або емблемної частини водяного знака. Однак не завжди є можливість знайти повний аркуш паперу. Великі труднощі становить копіювання знаків з книг, особливо малого формату. При цьому часто буває, що філігрань потрапляє всередину зшиву книжки або й зовсім перерізана. В таких випадках необхідно змальовувати всі наявні частини знака і, співставляючи їх, скласти повну філігрань. Ця робота вимагає певних навичок і знання філіграней.

Колекція філіграней потребує належного обліку. Для цього рекомендуємо завести спеціальну книгу і в міру накопичення філіграней реєструвати їх за таким взірцем: 1) порядковий номер філіграні; 2) архів, бібліотека і т. п.; 3) фонд; 4) опис; 5) номер справи, книги, папки і т. п.; 6) номер аркуша або документа; 7) дата написання документа; 8) місце складання документа (населений пункт); 9) характеристика паперу (якість паперу, колір, товщина, сітка, формат, мате-

⁶ Д. П. Эрастов. Бета-радиографический метод воспроизведения филиграней с документов. — Новые методы реставрации и консервации документов и книг. Сборник работ за 1958 год. М.—Л., 1960, стр. 139—148; С. М. Briquet. Les filigranes... (The new Briquet Jubilee edition). A facsimile of the 1907 edition with supplementary material contributed by a number of scholars. Watermark Beta-Radiographs. Commentary by Allan Stevenson, стр. 37 (A, B, C).

⁷ М. Gębarowicz. Z dziejów papiernictwa XVI—XVIII w. — Roczniki Biblioteczne. R. X, z. 1—2, Warszawa, 1966, tabl. I—XXIX; R. Ridolfi. Le filigrane dei paleotipi. Firenze, 1957, t. I—XVIII.

ріал: ганчірний, деревно-масний, деревний і т. п.); 10) ціна аркуша паперу (якщо є така позначка). Якщо філіграні знімаються з бібліотечних рукописних книг чи стародруків, то у графах 3—5 проставляються назва книги та її інвентарний номер.

Зібрати усі філіграні фактично неможливо, тому різні філігранологи обмежуються певною тематикою. Найбільшу кількість філіграней зібрав і опублікував Шарль-Моїз Бріке, якого справедливо називають батьком філігранології. У його класичній праці, що уже двічі перевидавалася⁸, опубліковано 16 112 датованих філіграней. Без цього збірного альбому філіграней не може обійтися жоден історик паперу. Цілий ряд зведених альбомів філіграней було видано і у нас. Однак деякі філігранологи йдуть іншим шляхом, видаючи альбоми з національної філігранології або збираючи водяні знаки за певною вузькою тематикою: водяні знаки окремих країн, районів, міст або ж окремі зображення — герби, звірі, цифри і т. д. Отже, тематика кожного окремого історика паперу диктується, очевидно, перш за все його зацікавленнями і можливостями щодо наявної бази для дослідження.

З тематикою видань за останні два десятиріччя можна ознайомитися за проектами, що їх видає Міжнародне товариство по виданню праць з історії паперу та філіграней в Амстердамі (The paper publications society, Amsterdam (Holland) та повідомлень істориків про нові видання⁹. Докладно інформують також про свої нові видання Швейцарське товариство істориків паперу (Schweizer Papier-Historiker) та Товариство Німецької Демократичної Республіки (Papiergeschichtsforschung in der Deutschen Demokratischen Republik).

У Радянському Союзі розпочато велику роботу по виданню альбомів водяних знаків окремих союзних республік. Так, видано вже декілька альбомів по РРФСР (С. А. Клепиков, З. В. Участкіна), Литовській (Е. Ляуцевічюс) та Українській РСР (О. Я. Мацюк). Ведеться підготовка до видання таких альбомів у Латвії (Г. А. Єнш), Грузії (Р. М. Патарідзе), Естонії (Л. Тійк) та Вірменії (А. Кешкерян). Таким чином, першочерговим завданням радянських філігранологів слід вважати видання альбомів філіграней паперових промислів республік, окремих промислових районів, областей і навіть міст, на основі яких у майбутньому можна буде скласти повний зведений альбом філіграней Радянського Союзу.

На закінчення зазначимо, що найбільше могли б зробити для поповнення вітчизняних колекцій філіграней архівісти, працівники рукописних відділів і стародруків бібліотек та музеїв. Через їхні руки щоденно проходять тисячі аркушів давніх документів, сотні стародруків, десятки рукописних книг, гравюр тощо. Вони, як ніхто інший, мають найкращу можливість без великих додаткових затрат часу займатися виявленням та копіюванням водяних знаків, заповнюючи відсутню прогалину в цій ділянці допоміжних історичних дисциплін.

О. Я. МАЦЮК

⁸ Ch. M. Briquet. Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600, vol. I—IV. Genève, 1907. Друге видання із статтю John Briquet. "Notice sur la vie et les travaux de Charles Briquet avec un index bibliographique des ses publications" вийшло в 1923 р. в Лейпцигу. Третє видання: C. M. Briquet. Les filigranes... The new Briquet Jubilee edition. The paper publications society. Amsterdam, 1968.

⁹ С. А. Клепиков. Назв. праця, стор. 433—438; К. Maleczyńska. Monumenta chartae papiraceae historiam...—Roczniki Biblioteczne, 1963, № 3/4, стор. 445, 446; О. Мацюк. Публікації Міжнародного товариства по виданню праць з історії паперу і філіграней.—Архів України, 1966, № 6, стор. 81—84, та ін.

НОВОВІЯВЛЕНІ ДОКУМЕНТИ ДО БІОГРАФІЇ О. П. ДОВЖЕНКА

Час від часу дослідники виявляють нові цікаві документи про життя і творчість видатного українського радянського кінорежисера і письменника, заслуженого діяча мистецтв УРСР, народного артиста РРФСР Олександра Петровича Довженка. Проте чимало документів ще не розшукано. Зокрема, сам Олександр Петрович майже до кінця свого життя вважав загубленим свій атестат про закінчення в 1914 р. Глухівського учительського інституту і тому в листі на ім'я директора цього інституту в березні 1956 р. писав: «Атестат про закінчення інституту у мене був викрадений у числі інших документів у 1920 р. на фронті під час війни з поляками за надзвичайних обставин»¹. Досі, власне, цим і вичерпувались наші відомості про вчительський атестат митця, а будь-які спроби знайти його не приносили успіху. Нам пощастило нещодавно натрапити на копію з нього у Київському міськдержархіві. Копія писана, безумовно, рукою О. П. Довженка в липні 1917 р. у зв'язку з підготовкою ним документів до вступу в Київський комерційний інститут. Вона засвідчена нотаріально і тому не викликає жодного сумніву щодо повної її відповідальності оригіналові. Знаходиться вона в особовій справі О. П. Довженка, яка збереглася в фонді Київського комерційного інституту. Крім копії атестату в ній містяться також заява О. П. Довженка директору Київського комерційного інституту з проханням зарахувати його до інституту вільним слухачем, копія свідоцтва про народження та формулярний список про службу.

Усі документи писані від руки безпосередньо О. П. Довженком. Копія формулярного списку заповнена на стандартному бланку, що вимагав відповіді на певні питання. Цей список про службу вчителя 2-го Житомирського вищого початкового училища О. П. Довженком був складений ще 20 листопада 1914 р. Збираючись продовжувати навчання в Києві, він зняв з нього копію. У відповідях О. П. Довженка привертають увагу деякі цікаві деталі. Зокрема негативні відповіді проставлені в графах про чини, маєтності, відзнаки тощо. Новою деталлю є те, що після закінчення інституту в Глухові О. П. Довженко не зразу, виявляється, був призначений на роботу в Житомирське вище початкове училище, як це вважалося досі. На пропозицію директора народних шкіл Волинської губернії він був спочатку призначений на посаду вчителя Кутузівського вищого початкового училища і лише з 20 вересня 1914 р. був переміщений на постійне місце роботи, де й працював до переїзду в Київ.

Таким чином, новознайдені матеріали становлять досить важливу цінність і дещо конкретизують біографію кіномитця.

В. М. ПРИГОРОВСЬКИЙ

¹ Фонди Сосницького музею О. Довженка.

№ 1

Свідощтво про народження О. П. Довженка

19 червня 1911 р.

СВИДЕТЕЛЬСТВО

По указу его императорского величества, из Черниговской духовной консистории, на основании 874 ст. IX т. Свода Законов (изд. 1899 г.), дано это свидетельство в том, что в метрической книге, хранящейся в архиве Черниговской духовной консистории, г. Сосницы Соборно-Троицкой церкви за тысяча восемьсот девяносто четвертый год под № 12 записано так: родился августа 29 дня, а крещен 30 дня, Александр. Родители его: сосницкий казак Петр Симеонов Довженко и законная жена его Дария Ермолаевна, оба православного вероисповедания. Восприемниками были: казак Андрей Висильев Авраменко и казачка Екатерина Тихоновна Степаненкова. Таинство крещения совершал священник Андрей Виноградский с псаломщиком Иваном Барзиловичем. Причитающийся гербовый сбор уплачен. Июня 19 дня 1911 г.

Член консистории [підпис]

И. о. секретаря [підпис]

За столоначальника [підпис]

Київський міськдержархів, ф. 153, оп. 5, спр. 2508, арк. 5. Нотаріально засвідчена копія.

№ 2

Атестат О. П. Довженка про закінчення Глухівського учительського інституту

3 червня 1914 р.

АТТЕСТАТ

от педагогического совета Глуховского учительского института, на основании высочайше утвержденного 31 мая 1872 г. Положения об учительских институтах выдан сей аттестат воспитаннику учительского института Александру Петровичу Довженко, родившемуся 29 августа 1894 г. в том, что он при отличном (5) поведении показал успехи в законе божіем удовлетворительные (3); педагогике и дидактике весьма удовлетворительные (5), русском и ц.-славянском языках с методикой, теории словесности, русской словесности, логике, математике (арифметике, алгебре, геометрии и тригонометрии) с методикой — весьма удовлетворительные (4); истории с методикой — удовлетворительные (3); географии с методикой, естествоведении и физике, чистописании — весьма удовлетворительные (4); черчении и рисовании весьма удовлетворительные (5); пении и музыке — удовлетворительные (3), гимнастике — весьма удовлетворительные (4).

Вследствие чего он, Довженко, удостоивается звания учителя высшего начального училища, на основании отд. VII и VIII высочайше утвержденного 25 июня 1912 г. закона о сих училищах и при вступлении на означенную должность имеет пользоваться всеми правами той должности присвоенными.

г. Глухов, 3 июня 1914 г.

Председатель педагогического совета, директор Института [підпис]

Члены педагогического совета [9 підписів]

Секретарь педагогического совета [підпис]

Поименованный в сем аттестате Александр Петрович Довженко обязан прослужить четыре года в должности учителя высшего начального училища, по назначению учебного начальства, за полученное им на казенный счет воспитание в Глуховском учительском институте или возратить государственному казначейству затраченную на его содержание сумму триста пятьдесят руб.

Директор Института [підпис]

Письмоводитель [підпис]

Київський міськдержархів, ф. 153, оп. 5, спр. 2508, арк. 3. Нотаріально засвідчена копія.

№ 3

Формулярний список про службу вчителя 2-го Житомирського вищого початкового училища О. П. Довженка

20 листопада 1914 р.

I. Чин, ім'я, отчество, фамилия, должность, лет от роду, вероисповедование, знаки отличия и получаемое содержание: н[ет] ч[инов]. Александр Петрович Довженко, учитель 2-го Житомирского высшего начального училища, 20 лет, православного вероисповедования, знаков отличия не имеет, содержания получает девятьсот шестьдесят (960) рублей.

II. Из какого звания происходит: из казаков.

III—VI. Есть ли имение; у него самого и у родителей, у жены, если женат, родовое, благоприобретенное: нет.

VII—IX. Где получил воспитание и окончил ли полный курс наук в учебном заведении, когда поступил на службу, какими чинами, в каких должностях и где проходил оную; не было ли каких особых по службе действий или отличий; не был ли особенно чем-либо награжден, кроме чинов. Годы, месяцы и числа: окончил курс Глуховского учительского института, в чем выдан ему аттестат от 3 июля 1914 года № 477—1914.

Предложением г. директора народных училищ Волынской губернии от 12 августа 1914 г. за № 4320 назначен на должность учителя Кутузовского высшего начального училища с 1 июля 1914 г.—1914 июля 1.

Предложением г. директора народных училищ Волынской губернии от 20 сентября 1914 г. за № 5301 перемещен на должность учителя 2-го Житомирского высшего начального училища с 20 сентября 1914 г.—1914 сент[ября] 20*.

Инспектор 2-го Житомирского высшего начального училища
[підпис]

Київський міськдержархів, ф. 153, оп. 5, спр. 2508, арк. 6. Нотаріально засвідчена копія.

* Далі випущені графи X—XIV про військову службу, судове переслідування, відпустки, відставки, одруження, на які дані негативні відповіді.

**Довідка Житомирського повітового у справах
військової повинності присутствія про непридатність
О. П. Довженка до військової служби**

15 липня 1917 р.

СПРАВКА

Дана эта справка в том, что белобилетник Александр Петрович Довженко подвергался поверочному освидетельствованию в порядке закона 18 ноября 1915 г. и по освидетельствованию присутствием 16 июня 1917 г. признан негодным к военной службе по ст. 66 расп. бил. А.

Секретарь присутствия [підпис]

Київський міськдержархів, ф. 153, оп. 5, спр. 2508, арк. 4. Нотаріально засвідчена копія.

**Заява О. П. Довженка директору Київського комерційного інституту
з проханням зарахувати його до інституту вільним слухачем ***

28 липня 1917 р. **

Господину директору Киевского
коммерческого института
учителя 2-го Житомирского
начального училища Александра
Петровича Довженко

ПРОШЕНИЕ

Прилагая при сем копии своих документов 1) аттестата об окончании мною учительского института, 2) метрического свидетельства о рождении, 3) свидетельства об отношении к воинской повинности, 4) формулярного личного списка о службе, прошу Вас, господин директор, зачислить меня вольнослушателем на экономическое отделение Вашего института.

Подлинные документы представлю в сентябре сего года по оставлении занимаемой мною ныне должности.

А. Довженко.

Адрес г. Сосница, Черниговской губернии.

Київський міськдержархів, ф. 153, оп. 5, спр. 2508, арк. 7. Оригінал.

* На заяві резолюція: «Сообщ[ить] о зач[ислении] вольносл[ухателем]. 7/IX — 1917», а також штамп, на якому значиться: «1917 года принять на эк[ономи-ское] отд[еление]. Член правления [підпис]».

** Вхідна дата.

З ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ КОМІСІЇ ПО УВІКОВІЧЕННЮ ПАМ'ЯТІ В. І. ЛЕНІНА (1924—1926 рр.)

21 січня 1924 р. радянський народ, революційні сили всього світу, все прогресивне людство нашої планети зазнали тяжкої втрати — о 18 год. 50 хв. обірвалося життя Володимира Ілліча Леніна — геніального теоретика-марксиста, вождя трудящих усього світу, незламного борця за свободу і незалежність пригноблених народів. З величезним сумом і тугою ВУЦВК і Раднарком УСРР сповістили українському народові: «Помер вождь, не стало генія робітничого класу і селянства, який під прапором серпа і молота спаяв воедино пролетаріат і селянські маси. Пішов із життя той, хто в перемозі і поразках незмінно залишався на революційному посту і керував боротьбою робітничого класу, хто через вогонь і бурі привів трудящі маси до перемоги, хто на руїнах царської імперії, зітканої з класової експлуатації і національного гніту, створив Союз Радянських Соціалістичних Республік, союз вільних робітничих і селянських рівноправних народів»¹.

Одержавши трагічну звістку про смерть В. І. Леніна, робітники і селяни провели численні мітинги, де, тамуючи біль непоправної втрати, урочисто клялися берегти і зміцнювати ленінську Комуністичну партію, мобілізувати всі сили на виконання геніальних накреслень вождя і довести до переможного завершення розпочату В. І. Леніном справу соціалістичного будівництва. Так, робітники київського заводу «Арсенал» на траурному пленумі Київської міської Ради дали клятву: «Ми, робітники, члени міськради і фабзавкомів м. Києва, клянемося піти шляхом, вказаним нашим дорогим товаришем Леніним, і довести до кінця боротьбу за визволення робітничого класу»². Селяни Котелівського районного з'їзду комітетів незаможних селян Харківської губернії, який проходив 5 лютого 1924 р., ухвалили «ще міцніше згуртувати свої ряди і об'єднатися навколо Комуністичної партії, з якою рука в руку підемо для проведення всіх ідей і заповітів нашого любимого вождя Володимира Ілліча Леніна-Ульянова»³. Студенти, викладачі, робітфаківці та співробітники Київського інституту народного господарства на загальних зборах з приводу смерті В. І. Леніна поклялися віддати всі свої сили і знання на «створення того світового соціалістичного господарства, яке вже почало будуватись під керівництвом пролетарського зодчого Володимира Ілліча»⁴.

400 вчителів м. Катеринослава у резолюції траурного засідання зазначили: «Ми не тільки обіцяємо, але й клянемося бути вірними не тільки вченню т. Леніна, але і його спадкоємцю — Комуністичній партії»⁵.

Численні траурні телеграми, надіслані до ЦК РКП(б), ЦК КП(б)У, ЦВК СРСР, ВУЦВКу та Раднаркому СРСР і Раднаркому УСРР, протоколи і резолюції траурних засідань трудящих Української СРР, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, відтворюють глибоку скорботу українського народу та його непохитну впевненість у торжестві ленінізму.

У січневі траурні дні 1924 р. мільйонні маси трудящих спрямовували свої погляди до ленінської Комуністичної партії. В зміцненні партії, у поповненні її рядів кращими своїми представниками робітники і селяни вбачали запоруку виконання ленінських накреслень. Заклик Центрального Комітету РКП(б) про поповнення лав партії кращими представниками робітничого класу був з ентузіазмом зустрінутий на Україні. Так, робітники Харківського заводу ім. Комінтерну заявили: «Великого вождя окремо ніхто не замінить, заміна йому — ми всі, наші міцні руки, наша колективна воля, наша молодь, що підростає»⁶.

З 22 по 30 січня 1924 р. лише пролетарський Харків дав 1400 нових членів Комуністичної партії⁷. В Донбасі на 10 лютого 1924 р. до лав партії вплилося близько

¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 2, оп. 3, спр. 135, арк. 1; «Більшовик», 24 січня 1924 р.

² Історичні джерела та їх використання, вип. 5. К., 1970, стор. 79.

³ ЦДАЖР УРСР, ф. 257, оп. 1, спр. 265, арк. 101.

⁴ Там же, ф. 286, оп. 1, спр. 1, арк. 24.

⁵ Там же, ф. 2717, оп. 1, спр. 78, арк. 281.

⁶ Там же, ф. 2605, оп. 1, спр. 1029, арк. 216.

⁷ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 2254, арк. 3.

8 тисяч робітників⁸. 5 березня 1924 р. в партію вступило 1275 робітників київських головних залізничних майстерень — випробуваних бійців за Радянську владу, які одними з перших розпочали в 1918 р. повстання проти контрреволюційної Центральної ради⁹. Характеризуючи значення ленінського призову, перший секретар ЦК КП(б)У Е. І. Квірінг писав: «До нас йдуть робітники з великим виробничим стажем, справжні пролетарі, які і до цих пір були зв'язані з Комуністичною партією і на ділі підтримували всі її заходи»¹⁰. Усього по Україні в ряди партії влилося близько 32 тис. передових робітників, лави Ленінського комсомолу поповнило близько 45 тис. кращих представників пролетарської молоді¹¹.

Згуртовуючись навколо Комуністичної партії, трудящі на численних мітингах, конференціях, зборах приймали рішення про увічнення пам'яті вождя. Так, в дні трауру президія Республіканської профспілки працівників освіти постановила збудувати пам'ятник В. І. Леніну і асигнувала для цього кошти¹². З цією ж метою провели збір коштів і металісти Катеринослава¹³. Робітфаківці Харківського медичного інституту одностайно ухвалили «влаштувати неділеньку для створення пам'ятника Іллічу в Харкові»¹⁴. Загальні збори представників місцевкомів і профуповноважених м. Артемівська відрахували дводенний заробіток на будівництво палацу імені В. І. Леніна¹⁵. Багато підприємств, установ, учбових закладів, цілі райони, міста і села республіки боролися за почесне право носити ім'я великого вождя¹⁶.

Для керівництва рухом, що широко розгорнувся, за вшанування пам'яті В. І. Леніна виникла необхідність створити спеціальний орган. 31 січня 1924 р. Раднарком УСРР порушив перед Президією ВУЦВКУ питання про створення спеціальної комісії для вироблення форм увічнення пам'яті В. І. Леніна в республіці¹⁷. 13 лютого 1924 р. на об'єднаному засіданні ВУЦВКУ і Раднаркому УСРР була створена Всеукраїнська комісія по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна, очолив її голова ВУЦВКУ Г. І. Петровський.

У ЦДАЖР УРСР відклалися багато матеріалів про діяльність комісії. У фонді «Всеукраїнська комісія по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна» та фондах ВУЦВКУ, Раднаркому УСРР та інших відклалися протоколи засідань, відозви, звіти Всеукраїнської та місцевих комісій, листування про відкриття пам'ятників Іллічу і випуск ленінських творів та інші документи, що є джерелом відомостей про відданість українського народу ідеям і заповітам В. І. Леніна.

На комісію покладалися розгляд усіх пропозицій трудящих республіки щодо вшанування пам'яті В. І. Леніна, розроблення заходів та засобів увічнення на Україні імені великого вождя.

З перших днів Всеукраїнська комісія накреслила ряд заходів по вшануванню пам'яті Ілліча на Україні. Губернським, партійним і профспілковим організаціям комісія рекомендувала організувати розповсюдження значків з зображенням В. І. Леніна; Істпарту і всім клубам пропонувалося створити кутки імені В. І. Леніна; кожна газета мала відвести на своїх сторінках місце для друкування статей і спогадів про Володимира Ілліча; під девізом «Допомога дітям — найкращий пам'ятник В. І. Леніну» планувалося організувати на Україні 20 сільськогосподарських і 20 трудових дитячих колоній з майстернями, побудувати літні дитячі ясла і притулки на 16 тисяч дітей-сиріт¹⁸.

Виходячи з постанови ЦВК СРСР від 25 липня 1924 р. та постанови II сесії ВУЦВКУ восьмого скликання, Всеукраїнська комісія по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна 12 серпня 1924 р. розробила проект постанови «Про створення Всеукраїнського фонду імені В. І. Леніна для організації допомоги безпритульним дітям»¹⁹.

10 вересня 1924 р. ВУЦВК та Раднарком УСРР затвердили постанову, якою визначався розмір республіканського фонду імені В. І. Леніна²⁰ в сумі 5 млн. крб., із яких 1 млн. крб. вносив уряд з загальнодержавних коштів, а решту — 4 млн. крб. — становили добровільні пожертвування та інші збори і надходження з губернських фондів. Губфонди повинні були відрахувати 40% надходжень до Всеукраїнського ленінського фонду, а суми, що залишалися, оголошувались недоторканими. Постановою дозволялося використовувати лише частину коштів з фонду за домовленістю

⁸ Ленін і український народ. Збірник документів. К., 1970, стор. 498.

⁹ Архіви України, 1971, № 2, стор. 43.

¹⁰ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 2254, арк. 33в.

¹¹ Історія Української РСР, т. II, К., 1967, стор. 198.

¹² ЦДАЖР УРСР, ф. 2717, оп. 1, спр. 78, арк. 282.

¹³ Там же, ф. 2595, оп. 1, спр. 341, арк. 24.

¹⁴ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 2250, арк. 1.

¹⁵ Там же, ф. 2684, оп. 1, спр. 103, арк. 225.

¹⁶ Там же, ф. 286, оп. 1, спр. 1, арк. 20, 25; ф. 2841, оп. 1, спр. 242, арк. 9;

ф. 2605, оп. 1, спр. 1084, арк. 298; ф. 2767, оп. 1, спр. 52, арк. 17, та ін.

¹⁷ Там же, ф. 2, оп. 2, спр. 332, арк. 357.

¹⁸ Там же, ф. 286, оп. 1, спр. 1, арк. 8.

¹⁹ Там же, арк. 195.

²⁰ Там же, ф. 1, оп. 2, спр. 1543, арк. 60.

з Всеукраїнською комісією по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна, яка одночасно виконувала й функції комісії по створенню фонду імені В. І. Леніна і розпорядженню ним²¹.

З метою популяризації створення фондів імені В. І. Леніна на місцях комісія випустила 600 тис. марок з зображенням мавзолею В. І. Леніна і написом «Фонд ім. В. І. Леніна»²², провела конкурс на кращий значок під девізом «Допомога дітям — найкращий пам'ятник В. І. Леніну». За проектом, який отримав I премію, було випущено 20 тис. нагрудних значків²³. Кошти, отримані від реалізації марок і значків, поповнили фонд боротьби з дитячою безпритульністю.

Ідея створення фонду імені В. І. Леніна зустріла широке співчуття серед трудящих. У 1924—1926 рр. ленінські фонди були створені на Київщині, Полтавщині, Чернігівщині, у Кременчуку, Ніжині, Катеринославі, Проскуріві (нині м. Хмельницький) та інших містах і округах республіки.

Для вшанування імені вождя Всеукраїнська комісія по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна розгорнула широку діяльність щодо видання брошур, портретів, марок, виготовлення значків, бюстів, барельєфів Ілліча. Зокрема, до річниці смерті В. І. Леніна видавництво «Червона зірка» випустило в 1925 р. багатоілюстрований альбом «Біля великої могили», який розповідав про січневі траурні дні в країні. Вища музична рада схвалила і дозволила до друку та виконання 28 музичних творів, присвячених ленінській тематиці. Видавництво «Комунар» розпочало видання портретів Ілліча, відраховуючи 50% коштів у фонд боротьби з безпритульністю.

При Всеукраїнській комісії по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна була створена художньо-технічна підкомісія для розгляду робіт, що надходили до ВУЦВКУ. Кількість творів ленінської тематики була надзвичайно велика: з 12 квітня по 8 грудня 1925 р. підкомісія розглянула 179 праць²⁴. Найвищу оцінку отримали твори з зображенням В. І. Леніна скульптора І. П. Кавалерідзе²⁵.

На спорудження пам'ятників В. І. Леніну трудящі відраховували кошти з заробітної плати та влаштовували добровільні збори коштів. (На початок 1926 р. у 28 округах України було зібрано 38 262 крб.²⁶). Наплив замовлень з міст і сіл України на виготовлення бюстів В. І. Леніна був настільки великий, що завод «Арсенал» звернувся до ВУЦВКУ з проханням дозволити продовжувати відлиття їх «у зв'язку з великою кількістю заявок з районів»²⁷.

У період з 1924 по 1927 р. на кошти трудящих було збудовано пам'ятники Володимиру Іллічу в Житомирі, Сумах, Конотопі, Тульчині, Проскуріві та інших містах. На Київщині за цей час було споруджено шість скульптурних пам'ятників В. І. Леніну²⁸.

Крім розгляду художніх творів, присвячених В. І. Леніну, комісія влаштувала ряд виставок, які відображали життя і діяльність великого вождя. Так, Всеукраїнська комісія по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна разом з Іспартом організувала виставку портретів, картин, скульптур, барельєфів і фотомонтажів, присвячених Іллічу. У січні 1925 р. комісія взяла участь у виставці, організованій Головополітпросвітою УСРР, до річниці смерті вождя під назвою «Ленін — проводир світового робітничого руху»²⁹.

4 жовтня 1924 р. на засіданні Виконавчої трійки при ЦВК СРСР по вшануванню пам'яті В. І. Леніна було доручено Л. Б. Красіну розробити умови конкурсу на спорудження постійного мавзолею В. І. Леніну і залучити до участі в конкурсі скульпторів, архітекторів і художників з усіх республік Радянського Союзу. Комісія по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна при ВУЦВКУ широко знайомила з умовами конкурсу бажаючих взяти в ньому участь. З цією метою в окружні та губернські комісії було розіслано 400 примірників тексту умов конкурсу, з додатком інформаційного матеріалу — фотознімками і планом Червоної площі³⁰. Кращі творчі сили України взяли участь у конкурсі. До комісії надходили проекти та пропозиції з усіх кінців республіки. Особливо активно працювали над розробкою проектів викладачі та студенти Київського художнього інституту.

Всеукраїнська комісія по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна багато уваги приділяла розглядові численних прохань трудящих про надання їх підприємствам, селам, містам і районам права носити ім'я великого вождя. Цього почесного права удостоювались лише ті установи, які мали великі революційні заслуги або відзначилися в

²¹ ЦДАЖР УСРР, ф. 283, оп. 1, спр. 42, арк. 16.

²² Там же, ф. 286, оп. 1, спр. 1, арк. 150.

²³ Там же, арк. 220.

²⁴ Там же, спр. 6, арк. 35.

²⁵ Там же, арк. 90.

²⁶ Там же, арк. 116.

²⁷ Там же, спр. 2, арк. 19.

²⁸ Історичні джерела та їх використання, вип. 5. К., 1970, стор. 74.

²⁹ ЦДАЖР УСРР, ф. 286, оп. 1, спр. 2, арк. 74.

³⁰ Там же, спр. 1, арк. 60.

соціалістичному будівництві. У 1926 р. таких колективів було на Вінниччині — 38³¹, Київщині — 32³², Херсонщині — 21³³, Миколаївщині — 15³⁴ і т. д.

На установи, яким присвоювалося ім'я В. І. Леніна, покладалися нові обов'язки по вшануванню пам'яті вождя. Так, комісія зобов'язала Харківський робітничий технікум народного господарства у зв'язку з присвоєнням йому імені Ілліча організувати спеціальний семінар по вивченню біографії і праць В. І. Леніна, перетворити ленінський куток у музей, поповнивши його новими експонатами і літературою про вождя, взяти на себе культурне обслуговування одного з сіл за домовленістю з ВЦКНС та шефство над одним з дитячих будинків у м. Харкові³⁵.

У 1926 р., оскільки основна ударна робота по вшануванню пам'яті В. І. Леніна була завершена, ЦВК СРСР ліквідував Центральну комісію по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна і передав її функції Інституту В. І. Леніна³⁶. Всеукраїнська комісія по увіковіченню пам'яті Леніна була реорганізована у Центральну комісію по організації і розпорядженню Всеукраїнським фондом імені В. І. Леніна при Президії ВУЦВКу.

У рік святкування Х роковин Великої Жовтневої соціалістичної революції український народ разом з усіма радянськими народами ще з більшим піднесенням провів нову кампанію увічення пам'яті В. І. Леніна. В багатьох місцях споруджувались пам'ятники, відкривались музеї, влаштовувались виставки творів, присвячених революційній діяльності вождя. Так, гірники клубу імені В. І. Леніна шахти № 13 на Донеччині до Х річниці Великого Жовтня своїми руками вирубили з кам'яного вугілля бюст Ілліча і подарували його ВУЦВКу як символ торжества праці і дороговказ «до нових перемог соціалізму»³⁷. Жителі Єлисаветградського округу зібрали з 1927 р. 10 638 крб. і спорудили пам'ятник В. І. Леніну в Єлисаветграді (нині Кіровоград), урочисто відкритий у святковий день³⁸. У зв'язку з величезною кількістю художніх творів, присвячених Іллічу, що з'явилися у рік святкування 10-річчя Радянської влади, у 1927 р. було визначено за необхідне відновити комісію при Президії ЦВК Союзу РСР для розгляду проектів, скульптур і зображень В. І. Леніна. 17 травня 1927 р. така комісія була відновлена і на Україні³⁹.

Таким чином, за роки свого існування (1924—1926) Всеукраїнська комісія по увіковіченню пам'яті В. І. Леніна здійснила значну роботу по організації і керівництву масовим рухом трудящих за вшанування пам'яті генія людства. Безмежну любов до свого вождя радянські люди пронесли крізь роки серйозних випробувань і грандіозних перемог.

Трудящі нашої країни, йдучи по шляху ленінізму, яскраво демонструють вірність ленінським ідеалам і палку любов до пролетарського вождя. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев підкреслював, що «радянському народові є чим відвітувати перед пам'яттю В. І. Леніна. Вперше в історії світової цивілізації соціалізм переміг повністю і остаточно, побудовано розвинуте соціалістичне суспільство і створено умови для успішного будівництва комунізму»⁴⁰. Комуністична партія і радянський народ нині вважають найкращим виразом вічної шани великому Леніну незмінну вірність ленінським заповітам.

В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ

³¹ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 3, спр. 787, арк. 138—139.

³² Там же, арк. 106—112.

³³ Там же, арк. 71—72.

³⁴ Там же, арк. 61—63.

³⁵ Там же, ф. 286, оп. 1, спр. 1, арк. 31.

³⁶ Там же, спр. 9, арк. 4.

³⁷ Там же, ф. 1, оп. 3, спр. 1775, арк. 7.

³⁸ Там же, ф. 286, оп. 1, спр. 6, арк. 342.

³⁹ Там же, спр. 9, арк. 32.

⁴⁰ Л. І. Брежнев. Справа Леніна живе і перемагає. К., 1970, стор. 22.

СЕЛЯНСЬКА ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКА ПРЕСА УКРАЇНИ ПЕРІОДУ ВІДБУДОВИ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА (1921—1925 рр.)

При дослідженні соціально-економічного, політичного і культурного життя на селі в період відбудови народного господарства доводиться звертатися до найрізноманітніших джерел: творів В. І. Леніна¹, збірників партійних документів, архівних ма-

¹ Аналіз творів В. І. Леніна, присвячених селянському питанню, дається в книгах: В. І. Ленин и КПСС о социалистическом преобразовании сельского хозяйства. М., 1971; Е. Г. Василевский. Аграрный вопрос в работах В. И. Ленина. М., 1964; А. А. Воронович. Аграрная программа партии в трудах В. И. Ленина. М., 1971.

теріалів, дисертацій, монографічних видань, мемуарної літератури тощо. Всі вони допомагають збагнути цю важливу сторінку з історії боротьби Комуністичної партії і нашого народу за побудову соціалізму в СРСР.

На особливу увагу заслуговує періодична преса. Як відмічалось у передовій статті «Ізвестий ЦК КП(б)У», життя у пореволюційному селі набуло такої швидкості, що лише преса могла відобразити всі нюанси його соціально-економічних і політичних змін². Не випадково, визначаючи завдання партійних журналістів, В. І. Ленін писав: «Ми повинні робити постійну справу публіцистів — писати історію сучасності...»³. І ця історія зберігається на сторінках друкованих органів, пізнавальне значення яких з роками не згасає.

На сьогодні перші партійно-радянські газети мають велику джерелознавчу цінність⁴. Тому в даній статті ми подаємо огляд періодичних видань України 1921—1925 рр., оскільки в період непу партія висунула на найвідповідальнішу ділянку ідеологічної боротьби селянську газету, яка б допомогла зміцнити зв'язки селян з робітничим класом і його авангардом, створити навколо сільських партійних осередків актив із безпартійних селян і підготувати їх до колективного ведення господарства.

Під кінець громадянської війни на Україні вже була створена порівняно широка мережа газет — республіканських, губернських і повітових. Вони відразу ж почали переходити до агітації і пропаганди завдань мирного будівництва і активного залучення селян до їх виконання.

Найхарактернішими щодо повноти відображення життя сучасного села, настроїв різних соціальних груп були повітові газети — органи повіткомів КП(б)У і повітвиконкомів. Вони виходили один-два, а то й три рази на тиждень і, незважаючи на великі труднощі зв'язку з селами, все ж мали змогу швидше, ніж центральні видання, розповсюджуватися серед селян. Повітова преса мала велике значення як знаряддя змички міста з селом. Кращі селянські газети: «Голос селянина» (Ромни), «Селянська правда» (Умань), «Советский юг» (Мелітополь), «Червоний прапор» (Богуслав), «Деревенская жизнь» (Конотоп), «Голос труда» (Бердичів), «Вісті Білоцерківщини», а також більшість інших повітових «Вістей» значну увагу приділяли темам ліквідації бандитизму, проведення сільськогосподарських робіт, радянського будівництва на селі, боротьби з засухою і голодом. На їх сторінках селяни ділилися першими враженнями від продподатку та обміну хліба на товари.

Але в умовах слабкої матеріальної бази, паперового голоду, відсталої поліграфії та нестачі кваліфікованих журналістських кадрів переважна більшість повітових газет не витримала переходу видавництва з 1 листопада 1921 р.⁵ на господарчу угоду і припинила своє існування.

Важку тимчасову кризу навесні і влітку 1922 р. пережили також губернські селянські газети. До того ж спеціально селянські газети видавалися не в кожній губернії. Напередодні VII конференції КП(б)У (квітень 1923 р.) такі газети виходили лише в Подільській («Червоне село»), Волинській («Селянська біднота») та Київській («Більшовик») губерніях⁶.

Вінницька газета «Червоне село» була найдешевшою на Україні, що мало велике значення для її розповсюдження. Щоб ширше охопити друкованим словом незаможників і зміцнити своє фінансове становище в умовах нестійких цін, редакція навіть через комнезами збирала передплату натурою: у Могилівському повіті — тютюном, у Тульчинському — цукром, у Гайсинському — яйцями тощо⁷.

Газета «Червоне село» була дійсно селянським виданням. 93 проценти її тиражу розходилося по селах губернії. У своїх статтях газета торкалася наболілих для селянина питань про землю, мир, розповідала про організацію колективних господарств, про культурне і радянське будівництво на селі. Особливо кваліфіковано тут велиділ радянського законодавства.

Серед інших газет, що виходили в першій половині відбудовного періоду, виділялася своїм ідейно-політичним спрямуванням та художнім рівнем київська губернська селянська газета «Більшовик», яку тривалий час редагував С. В. Пилипенко. «Вона була, — згадував пізніше В. Блакитний, — однією з перших комуністичних газет, українською мовою видаваних, що стали більшовицьким фронтом проти українського націоналізму і міщанської стихії»⁸. Газета почала виходити 11 березня 1919 р. як орган Київського губвиконкому під назвою «Сільська комуна». У квітні цього ж року вона була реорганізована в щоденну робітничо-селянську газету «Більшовик» — орган ЦК КП(б)У, а з липня 1920 р. — орган Київського губкому КП(б)У. Основним своїм завданням колектив редакції вважав допомагати партії поширювати ко-

² Известия ЦК КП(б)У, 1921, № 6, стор. 3.

³ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 9, стор. 198.

⁴ Детальніше про це див. в кн.: В. А. Рубан. Ленінські традиції української радянської преси. К., 1970, стор. 38.

⁵ ЦДАЖР УРСР, ф. 177, оп. 1, спр. 8, арк. 85.

⁶ Знамя коммунизма, 1924, № 4, стор. 48.

⁷ Червона преса, 1929, № 9, стор. 44.

⁸ Газ. «Більшовик», 16 квітня 1924 р.

муніцистичний вплив на селі. Провідні публіцисти газети С. Пилипенко, Гр. Хименко, М. Любченко, Є. Касьяненко натхненно і переконливо показували, як партія у той важкий для країни час зуміла завоювати довіря незаможника та середняка.

Зростанню популярності «Більшовика» сприяло його постійне співробітництво з агітпоїздами імені Леніна, імені Жовтневої революції і, особливо, з «Більшовиком», на якому комісаром і редактором газети «Хліб і залізо» був письменник О. Досвітній. Екіпажі агітпоїздів не лише пропагували газету серед населення сіл, але й залучали широкі кола селян до участі в ній. Особливо актуальні та змістовні матеріали друкувалися в «Більшовику» під рубрикою «Партійне життя», де йшла мова про створення на селі комосередків, комуністичних організацій молоді. Слід відзначити також цикл статей «Про земельну справу» — популярних коментарів до земельного законодавства на Україні. Дуже важливими для селян були довідкові відділи газети і її тематична сторінка «Сільське господарство».

Газета «Більшовик» однією з перших взялася за організацію сітки сількорів, що давало їй можливість збагатити свої сторінки живим, конкретним матеріалом з місць. У травні 1925 р. селянська газета «Більшовик» об'єдналася з робітничим друкованим органом «Пролетарської правди» в загальнополітичну газету «Пролетарська правда», що видавалася українською мовою.

Особливе місце в мережі партійних видань посідала газета ЦК КП(б)У «Селянська біднота», перший номер якої вийшов у Харкові в березні 1920 р. Її завданням було згуртувати селянство навколо Радянської влади, зміцнити його зв'язки з пролетарями міст. З 1 липня 1921 р. центральну селянську газету республіки було перейменовано на «Селянську правду», «бо правди шукає ота біднота сільська», — писав її беззмінний редактор, талановитий популяризатор і публіцист С. В. Пилипенко, — і правду ту мусить знайти в нашій газеті»⁹. Газетні шпальти широко висвітлювали всі перетворення, що відбувалися на селі, популярним словом передавали читачам основні положення постанов Комуністичної партії і Радянської держави, особливо тих, які торкалися земельного питання.

Літературознавців «Селянська правда» може зацікавити тим, що до неї дописували відомі поети і письменники, на її сторінках пробували своє перо початківці, що групувалися навколо першої спілки пролетарських письменників «Плуг». Енергійний та ініціативний С. В. Пилипенко залучав до співробітництва в газеті В. Сосюру, П. Тичину, О. Вишню, В. Поліщука, А. Паніва, П. Панча, П. Усенка, О. Копиленка, І. Секченка, Д. Косарика, О. Донченка та інших.

У 1921 р. тираж газети досяг 40 000 примірників і розповсюджувався безкоштовно. Після переходу на госпрозрахунок «Селянська правда» потрапила в скрутне матеріальне становище. Але грошові субсидії з боку ЦК РКП(б) дали змогу перебороти тимчасову кризу. Велику допомогу у зміцненні бюджету газети подавали їй комітети незаможних селян, з якими вона постійно підтримувала зв'язки, докладно відбиваючи в різноманітних формах створення і специфіку розвитку комнезамів на Україні, їх роль у відбудові сільського господарства. У липні 1923 р. за рішенням Політбюро ЦК КП(б)У «Селянська правда» стала органом ЦК КП(б)У і Центральної Комісії комнезамів¹⁰. Газета швидко здобула популярність серед селян. Її творчий колектив плідно працював над піднесенням культурно-освітнього і політичного рівня селянства, поширенням агрономічних знань, залучав до співробітництва велику армію сількорів. У січні 1925 р. газета мала 50 000 передплатників, а в березні — 60 000¹¹.

Проте «Селянська правда» не змогла задовольнити всі верстви строкатого у соціальному відношенні сільського населення. Як і московська «Біднота», вона орієнтувалася на радянський і партійний актив села, на селянина-передовика. До того ж широким відомою вона стала лише на Лівобережжі. Тому VII конференція КП(б)У в квітні 1923 р. визнала за необхідне створити дві селянські газети українською мовою — для обох частин України. У червні 1924 р. Київський губком КП(б)У почав видавати масову селянську газету «Радянське село», яка розповсюджувалася на Правобережжі. За рік вона досягла тиражу 67 500 примірників — найбільшого тиражу з усіх українських газет.

«Радянське село» оперативно відгукувалося на запити читачів, враховуючи при цьому психологію селянина-власника, глибоко проникало в їх життя. Це дало свої результати. Газета швидко здобула право називатися селянською, бо в ній брали активну участь самі селяни. До редакції щоденно надходило 100—200 листів. Сторінка «Дописи з села» стала найцікавішою: в ній реально відбивалася тодішня господарська і політична атмосфера на селі. На основі листів і запитань читачів редакція двічі на тиждень для партійних органів видавала спеціальний тематичний «Інформаційний бюлетень». Частина листів друкувалася у двотижневому додатку «Сільрада»¹². Київський губком КП(б)У видавав також невеликий бюлетень «Селькор про село», який складався виключно з листів до «Радянського села» з лаконічними ре-

⁹ Газ. «Селянська правда», 1 липня 1921 р.

¹⁰ Известия ЦК КП(б) У, 1923, № 3-4, стор. 52.

¹¹ Газ. «Селянська правда», 22—24 березня 1925 р.

¹² Детальніше про це див. у кн.: В. А. Рубан. Становлення української радянської преси. К., 1963, стор. 143.

дакційними коментарями. На обкладинці бюлетеня стояли слова В. І. Леніна «Листи селян є барометром села». Вони й досі залишилися живими свідками того, як селянство робило перші кроки до соціалістичного способу життя.

Враховуючи надзвичайну популярність «Радянського села», ЦК Компартії України реорганізував її у всеукраїнську, а у вересні 1925 р. Політбюро ЦК КП(б)У вирішило об'єднати газету з «Селянською правдою» в єдиний масовий партійний орган. Фактично об'єднання відбулося лише в кінці листопада. 1 грудня 1925 р. 86-тисячним тиражем вийшов перший номер об'єднаної газети «Радянське село». За прикладом всесоюзної «Крестьянской газеты» центральна селянська газета України «Радянське село» знаходила правильні стежки до селянських мас, була їхньою дійвою політичною трибуною.

Важливу роль у розвитку партійно-радянської преси відіграли XII з'їзд РКП(б) і VII конференція КП(б)У. Відповідно до їх настанов протягом 1923—1924 рр. на Україні проводилася диференціація газет. Суть цього заходу полягала в тому, що перед працівниками преси були поставлені завдання створити такі типи газет і журналів, які б цілком відповідали рівню підготовки різних категорій читачів. Поряд з існуючими загальнополітичними керівними газетами передбачалось створити сітку масових робітничих і селянських газет.

Особливу увагу було приділено губернським селянським виданням. Вже на початку 1923 р. в усіх губерніях виходили щотижневі селянські газети або спеціальні додатки для селян при загальнополітичних партійних органах. Чернігівська губернська газета «Красное знамя» щотижня видавала двома мовами додаток «Селянське життя», який з 1 липня 1923 р. почав виходити окремим виданням¹³. Додатком до Харківського «Пролетарія» була газета «Селянин», яка спочатку не набрала великої популярності серед селянства, бо у своїх пошуках зв'язків з читачем спиралася лише на сільського вчителя як основну фігуру на селі. Тому часто свій дефіцит вона покривала за рахунок «Пролетарія». Після проведення адміністративно-територіальної реформи газета була реорганізована в жовтні 1925 р. в окружну селянську газету і стала одним з найпопулярніших видань такого типу.

Однією з найкращих селянських газет на Україні була газета «Червоний степ» (Одеса), що до кінця 1923 р. мала назву «Южный селянин» і виходила як двомовний тижневий додаток до губернських «Известий». У газеті велася широка пропаганда колективних форм господарювання, добре висвітлювалися проблеми культурно-освітньої роботи на селі. З «Червоним степом» пов'язана доля українського письменника Івана Микитенка, який видрукував тут велику серію фейлетонів під псевдонімом Петро Бунь.

Меншим попитом у сільського читача користувалось полтавське «Червоне село», бо газета друкувала лише великі статті з питань технології сільськогосподарського виробництва і майже зовсім не мала селянських дописів. У листопаді 1924 р. вона припинила своє існування.

Справі зміцнення союзу робітничого класу і селянства в промислових районах України присвятили свої сторінки «Селянская газета» — додаток до «Всероссийской кооператки» і катеринославська «Зірка». Остання в популярних статтях роз'яснювала ленінську політику партії в галузі сільського господарства, питання внутріпартійного життя, боролася проти антипартійних елементів.

Дедалі більшого значення в підвищенні соціальної свідомості селянина набирали місцеві газети, які в повітах з переважно сільським населенням поступово перетворювалися із загальнополітичних у чітко визначені селянські. До кінця 1925 р. місцеві селянські газети були створені по всій Україні, крім Донбасу, Могилева-Подільського, Тульчина та Кривого Рога¹⁴. В огляді селянської преси за рік журнал «Червона преса» як кращі зразки нового типу селянської окружної газети відмічає «Селянина» (Харків), «Радянський степ» (Мелітополь), «Змичку» (Павлоград), «Більшовика Полтавщини», «Нове село» (Ніжин)¹⁵. До цього числа слід додати «Робітничо-селянську правду» (Умань), «Червоне Запоріжжя», «Червоний шлях» (Кам'янець-Подільський), «Плуг і молот» (Суми), «Шлях революції» (Черкаси), «Серп і молот» (Радомишль), «Незаможника» (Богуслав), «Червоного хлібороба» (Старобільськ), «Владу праці» (Ромни) тощо.

Молодіжна селянська преса у відбудовний період робила лише перші кроки, але для нас вона має виняткову історичну цінність, бо відображає процес комуністичного виховання молоді, розвитку її політичної активності в умовах складної ідеологічної боротьби.

Спочатку виходили спеціальні молодіжні сторінки в партійних газетах. Першу таку сторінку на Україні видала селянська молодь Волині ще на початку 1920 р.¹⁶ Пізніше в Житомирі виходила «Бідняцька молодь» — щотижневий додаток до губернської газети «Селянська біднота». У грудні 1923 р. передплатники «Волинського пролетаря» почали одержувати додаток «Юнацьку правду», яка з 1 березня 1925 р. виходить самостійним виданням як газета робітничо-селянської молоді.

¹³ ЦДАЖР УРСР, ф. 1, оп. 2, спр. 1409, арк. 7.

¹⁴ Червона преса, 1926, № 8, стор. 19.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Газ. «Селянська біднота», 7 квітня 1920 р.

У Харкові з 7 квітня 1920 р. виходило «Молоде село» — сторінка в газеті «Селянська біднота». Пізніше вона збереглася і в «Селянській правді». Цей орган комсомолу мав свою окрему редколегію, досить ширську мережу постійних позаштатних кореспондентів. Поступово «Молоде село» переростало у щотижневий додаток до центральної селянської газети України, а з 1923 р. виходить окремим виданням як орган ЦК КСМУ.

Однією з кращих комсомольських селянських газет був «Червоний юнак». У 1920—1921 рр. він був «Сторінкою червоної молоді» в газетах «Селянин», «Більшовик» і «Незможний селянин». З 23 лютого 1922 р. «Червоний юнак» — самостійна газета селянської молоді, орган ЦК та Полтавського губкому КСМУ. Щомісяця до неї додавався літературно-художній та науково-популярний український юнацький журнал «Молодий орач»¹⁷. Газета була доброю базою для молодих «плужан», які готували для неї «Літературний куток».

Заслуговує на увагу також щотижневий часопис «Молодий більшовик», що його з жовтня 1923 р. видавав Київський губком КСМУ для сільської молоді Правобережжя. Його попередником була газета «Молоде село» — орган Київського губкому КСМУ, яка виходила з жовтня 1921 р.

Видавалися молодіжні сторінки, а також газети і в інших губерніях, але виходили вони випадково, часто закривалися, тому й не залишили помітного сліду в історії партійно-радянської молодіжної преси.

Ми оглянули лише громадсько-політичні селянські газети — видання партійних та комсомольських комітетів. У роки відбудовного періоду видавалися різними установами економічні та кооперативні газети, багато галузевих журналів. Деякі з них розраховувалися й на актив села. Аналіз цих видань може бути темою окремої статті.

О. Г. МУКОМЕЛА

¹⁷ Газ. «Червоний юнак», 27 січня 1924 р.

АРХІВНІ ДЖЕРЕЛА ПРО ЗДІЙСНЕННЯ НА УКРАЇНІ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1917—1920)

Для вивчення процесу революційної перебудови аграрних відносин у перші роки Радянської влади, їх закономірностей і специфічних своєрідностей, пов'язаних з різноманітністю місцевих умов, одним з найважливіших джерел є архівні матеріали. Тому в даній статті автор і поставив собі за мету подати загальну характеристику наявної документальної бази архівів про аграрні перетворення, спинитись на деяких питаннях їх використання.

Пошуки архівних документів з історії революційних аграрних перетворень становлять певні труднощі, пов'язані насамперед з неоднаковою концентрацією документів по окремих районах, їх розпорошеністю в численних фондах і справах, що має істотне практичне значення при вивченні відзначеного процесу взагалі або його окремих сторін.

Наявну архівну базу про аграрні перетворення не можна вважати повною. Багато документів було втрачено ще в роки іноземної інтервенції та громадянської війни. Военні дії, тимчасове захоплення інтервентами або внутрішньою контрреволюцією українських територій змушувало неодноразово евакуювати радянські установи з усім їх діловодством, причому втрачалося чимало документів. Інтервенти, білогвардійці, банди знищували всі документи Радянської влади, що потрапляли до їх рук. Багато архівних документів знищили або вивезли фашистські загарбники під час тимчасової окупації України в роки Великої Вітчизняної війни.

Все це призвело до того, що документальна база з історії аграрних перетворень значно збіднілася. Досить відзначити, що назавжди втрачено ряд найважливіших фондів губернських і повітових земських відділів. Так, нині в державних архівах УРСР повністю відсутні фонди Катеринославського, Донецького, Полтавського і Кременчуцького губземвідділів, близько половини фондів повітземвідділів (50)*. Зовсім не збереглися, наприклад, фонди повітземвідділів Катеринославської і Кременчуцької губерній. З Донецької губернії є тільки фонди Луганського і Старобільського повітземвідділів, Одеської — тільки фонд Одеського повітземвідділу, Полтавської — Прилукського, Роменського, Пирятинського, Переяславського, Лохвицького, Гадяцького (половина повітів), Київської — лише три фонди з одинадцяти: Київського, Бердичівського, Чорнобильського. Краще збереглися фонди повітземвідділів Харківської, Чернігівської, Миколаївської губерній.

* Не рахуємо фондів, що складаються з декількох поодиноких справ і не становлять наукової цінності.

Збережені фонди земельних органів не рівноцінні, значно відрізняються за рівнем концентрації і характером документів. Багато фондів неповні. Особливо це стосується Київської, Волинської, Подільської, Донецької губерній. Так, документи фонду Старобільського повітземвідділу (Донецька губернія), що нараховує всього 22 справи, добре з'ясовують питання обліку і конфіскації поміщицьких маєтків і в той же час майже не дають уявлення про інші важливі питання аграрних перетворень. В усіх фондах, за окремими винятками, дуже мало залишилося матеріалів за 1917—1919 рр.

Повну відсутність фондів земельних органів або недостатність матеріалів у тих, що збереглися, значною мірою можна компенсувати за рахунок документів інших фондів партійних і державних архівів. Передусім таку цінність для вивчення аграрних питань становлять фонди ревкомів і виконкомів Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, в яких відклалися багато матеріалів земельних відділів. У цих же фондах відклалися і переважна більшість матеріалів волосних земельних відділів. Втрачені фонди губернських і повітових земельних відділів можна також дещо компенсувати документами Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, зокрема фонду Наркомзему УРСР. Тут, зокрема, відклалися багато документів Полтавського, частково Донецького, Катеринославського та інших губземвідділів, ряду повітземвідділів. Частина документів, що мають відношення до здійснення аграрних перетворень, міститься в фондах інших центральних установ — Наркомпроду УСРР, ЦК КНС, Наркомату внутрішніх справ УСРР, різних центральних комісій тощо. Таким чином, є реальна можливість значною мірою заповнити прогалини, що створилися внаслідок втрати частини фондів земельних органів, шляхом виявлення документів у цілому ряді інших фондів.

Багато документальних матеріалів, що мають безпосереднє відношення до вивчення історії аграрних перетворень, відклалися у партійних архівах, головним чином в Партійному архіві Інституту історії партії при ЦК Компартії України — філіалі ІМЛ при ЦК КПРС. Ці документи дають змогу з'ясувати такі корінні питання революційної перебудови аграрних відносин, як характер земельної політики Радянської влади на Україні, роль партійних організацій у практичному її здійсненні. Так, у фонді ЦК Компартії України особливу цінність становлять матеріали відділу по роботі на селі при ЦК КП(б)У, який ідейно й організаційно спрямував діяльність місцевих партійних органів на здійснення політики Радянської влади по відношенню селянства. В ПА ІПП при ЦК Компартії України зберігаються також фонди губпарткомів, зокрема значні за обсягом і цінні матеріали містяться у фондах Донецького, Катеринославського, Харківського, Чернігівського, Одеського і Миколаївського губпарткомів. Характерно, що в цих фондах, крім директивного і інформаційного матеріалу про роботу на селі, відклалися звіти, інформації земельних органів з питань аграрних перетворень. Для прикладу можна назвати звіти Харківського губземвідділу, підвідділів землевпорядження Донецького і Катеринославського губземвідділів тощо¹. Майже не збереглися документальні матеріали обласних партійних архівів про аграрні перетворення. У більшості з них у кращому випадку залишилися окремі документи. Дещо краще справа стоїть у партійних архівах Чернігівської, Донецької і Дніпропетровської областей, де збереглися матеріали деяких повітпарткомів.

Велику цінність становлять документи ЦК КП(б)У, що відклалися в ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС. Серед них документи про схвалення земельного закону Всеукраїнському Центральним Комітетом КП(б)У, організацію партійної роботи на селі, проведення «Селянського тижня», звіти і інформаційні донесення, що надсилалися до ЦК РКП(б)².

В усьому комплексі документальних матеріалів про аграрні перетворення на Україні провідне місце належить документам ЦДАЖР УРСР. Вони відбивають широке коло важливих питань: напрям аграрної політики і заходи Радянської влади щодо її здійснення, законодавчу діяльність центральних органів республіки, зокрема земельних, особливості аграрних перетворень в окремих районах і ряд інших питань. Крім фонду Наркомзему УРСР — центрального органу земельного будівництва республіки, різноманітні документи якого за своїм характером мають винятково важливе значення для вивчення історії аграрних перетворень, у ЦДАЖР УРСР є близько 10 фондів центральних установ, документи яких стосуються тих чи інших питань даної теми³.

Чимало документальних матеріалів про аграрні перетворення на Україні зберігається в обласних державних архівах республіки. Вище вже була відзначена нерівномірність їх відкладання в окремих областях. Найменше їх у Черкаському, Дніпропетровському, Запорізькому, Хмельницькому облдержархівах. Якщо ж говорити про три основних райони України, що відрізняються між собою природними, демографіч-

¹ ПА ІПП при ЦК Компартії України, ф. 2, оп. 2, спр. 430, арк. 1—15; ф. 3, оп. 3-1, спр. 30, арк. 18—19; ф. 32, оп. 1, спр. 461, арк. 1—2, 53—62, та ін.

² ЦПА ІМЛ при ЦК КПРС, ф. 17, оп. 6, спр. 368, арк. 1—5; оп. 65, спр. 384, арк. 14—22, та ін.

³ Докладніше див.: М. І. Ксьонзенко. Документальні матеріали Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР про аграрні перетворення на Україні (1917—1920 рр.) — Історичні джерела та їх використання, вип. 7. К., 1972, стор. 13—19.

ними, соціальними та іншими особливостями.— Правобережжя, Лівобережжя і Південь, то кожний із них документальними матеріалами державних архівів представлений в цілому задовільно. Ці місцеві документи відзначаються особливою цінністю. Тільки на їх основі можна досить глибоко розкрити різноманітні форми, своєрідні особливості, в яких проявлявся великий аграрний переворот на місцях, безпосередню участь широких мас трудящего селянства в перебудові аграрних відносин, заогороження на цій основі класової боротьби на селі і т. п. Частина цих документів має унікальний характер. Якщо матеріали губернських і повітових земвідділів, як правило, розмножувались для потреб інформації вишестоящих керівних органів і могли відкластись у декількох установах, збільшуючи шанси на збереження, то матеріали волземвідділів, земельних комісій, волосних і сільських КНС здебільшого створювались в одному примірнику. А саме в них міститься конкретна інформація про розподіл поміщицьких, казенних, церковних, монастирських земель між безземельними і малоземельними селянами, відбирання лишків землі та засобів виробництва у куркулів і зіткнення на цій основі класових інтересів різних груп селянства, організацію перших колективних господарств тощо. В цьому особлива цінність цих рідкісних документів для глибокого розкриття процесу революційних аграрних перетворень.

Таким чином, всі наявні архівні документи становлять основу для всебічного вивчення багатогранного процесу революційної перебудови аграрних відносин на Україні. Насамперед вони відкривають значні можливості розкрити на численних фактах аграрні перетворення як організований, цілеспрямований процес, здійснюваний органами Радянської влади під керівництвом Комуністичної партії за безпосередньою участю широких верств трудящего селянства. Прогалини, що створилися при відкладанні архівних документів, можуть значно доповнити матеріали інших джерел — періодичної преси, статистики, відомих збірників тощо, чимало яких також зберігається в центральних і обласних партійних і державних архівах.

Архівні документи значною мірою вже використані при дослідженні історії аграрних перетворень, особливо в працях радянських істориків — М. А. Рубача, М. І. Супруненка, І. К. Рибалки, І. Х. Ганжі та інших, у ряді кандидатських і докторських дисертацій. Проте ще багато їх залишається не введеними у науковий обіг. Дальше виявлення і використання документів дасть можливість для глибокого вивчення процесу аграрних перетворень як у масштабі всієї республіки, так і в окремих її районах, особливо для дослідження ще недостатньо розкритих питань. Важливим залишається далі порайонне дослідження історії аграрних перетворень, для чого в деяких місцевостях є досить сприятливі умови завдяки наявності документальної бази. Так, ще недостатньо використані матеріали Чернігівського облдержархіву та його філіалів. Досить зазначити, що тільки в фонді Чернігівського губземвідділу містяться 494 справи за 1919 р., 330 справ за 1920 р., 500 справ за 1921 р. На прикладі Чернігівської губернії можна детально і глибоко дослідити хід аграрних перетворень у 1919 р. Саме тут вони відзначались масштабністю, глибиною і значною результативністю, оскільки територія Чернігівщини найпізніше і на найкоротший час була окупована денікінською армією і навіть не повністю, що дало можливість здійснювати розподіл нетрудових земель майже до осені 1919 р. Додільно дослідити аграрні перетворення також на Київщині, Поділлі, Полтавщині, де були свої характерні і неповторні особливості.

Важливе наукове і політичне значення має використання архівів для видання документальних збірників. Більшість з них вийшла в світ до 40-ї річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції, частково в наступні роки⁴.

⁴ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине.— Сб. документов и материалов в трех томах, т. 2, 3. К., 1957; Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920).— Сб. документів і матеріалів. К., 1957; Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (листопад 1918—серпень 1919).— Сб. документів і матеріалів. К., 1962; Історія колективізації сільського господарства Української РСР.— Сб. документів і матеріалів, т. 1. К., 1962; Комітети незаможних селян України (1920—1933).— Сб. документів і матеріалів. К., 1968; Борьба за власть Советов на Киевщине (март 1917—февраль 1918).— Сб. документов и материалов. К., 1957; Киевщина в годы гражданской войны и иностранной интервенции (1918—1920). К., 1962; Борьба за власть Рад на Подоллі (березень 1917—лютий 1918 р.).— Документи і матеріали, 1957; Подолля в роки громадянської війни (лютий 1918—грудень 1920 р.).— Документи й матеріали. Вінниця, 1959; Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции (февраль 1917—апрель 1918 г.).— Сб. документов и материалов. Харьков, 1957; З історії соціалістичної перебудови сільського господарства на Херсонщині (1918—1941 рр.).— Сб. документів і матеріалів, вип. 1 (1918—1925 рр.). Херсон, 1957; Трудящиеся Сумщины в борьбе за власть Советов (1917—1920).— Сб. документов и материалов. Сумы, 1957; Трудящиеся Полтавщины в борьбе за установление и укрепление Советской власти (1917—1920).— Сб. документов и материалов. Полтава, 1957; Борьба трудящихся Черниговщины за власть Советов (1917—1919 гг.).— Сб. документов и материалов. Чернигов, 1957; Николаевщина в годы иностранной военной интервенции и гражданской войны (март 1918—декабрь 1920 г.).— Документи і матеріали. Херсон, 1962; Гражданская война на Катеринославщине (февраль 1918—1920 г.).— Документи і матеріали. Днепропетровск, 1968, та ін.

Основною темою археографічних збірників є боротьба за владу Рад і радянське будівництво в роки іноземної воєнної інтервенції та громадянської війни. Тому не випадково, що документи про аграрні перетворення включалися до них частково і відбивають обмежене коло питань даного процесу. Більше представлені документи про поширення ленінського Декрету про землю, рішення селянських конференцій, сходів, з'їздів Рад, комнезамів зі схваленням земельної політики Радянської влади і постановкою конкретних завдань аграрного питання, і в той же час майже відсутні документи про діяльність земельних органів, зокрема про підготовку і проведення розподілу нетрудових земель та інші питання практичного здійснення перебудови аграрних відносин. Серед виданих до цього часу збірників документів виділяються два — про радянське будівництво на Україні і перший том історії колективізації сільського господарства Української РСР. Вони включають більше цінного документального матеріалу з питань земельної політики Радянської влади і її здійснення. В цілому в усіх збірниках документи про аграрні перетворення подаються спорадично, без певної послідовності, внаслідок чого не дають уявлення про сам процес перебудови аграрних відносин.

Справі глибокого вивчення аграрних перетворень Великої Жовтневої соціалістичної революції, збереження для майбутніх поколінь значної кількості цінних архівних документів сприяло б видання тематичних археографічних збірників. Очевидно, було б виправдане видання загального збірника (в одному або декількох томах) у масштабі УРСР в цілому, який би включав переважно найголовніші акти радянського аграрного законодавства і документи центральних партійних і радянських органів про земельну політику і її здійснення, а в збірниках з історії радянського сільського господарства, що мають видаватись по областях, виділити спеціальні розділи, в яких були б відбиті основні питання і найважливіші специфічні особливості аграрних перетворень на місцях. При цьому потрібна суворя координація, щоб уникнути повторів, яких, наприклад, чимало у виданих збірниках про радянське будівництво.

Незважаючи на те, що переважну більшість документів про аграрні перетворення становлять матеріали партійних і радянських установ, потрібен все ж критичний підхід при їх вивченні і використанні. В документах часто трапляються під однією термінологією різні за своєю суттю і значенням поняття, зустрічаються розбіжності і навіть суперечності в даних поточної статистики тощо. Під впливом відомчих інтересів установ інколи давалися необ'єктивні оцінки тих чи інших явищ і подій. В окремих звітах земельних органів, резолюціях, постановках, підготовлених працівниками із старих спеціалістів, або тих, що раніше належали до дрібнобуржуазних партій, бувають невірні тлумачення земельної політики Радянської влади, спотворені оцінки окремих сторін процесу аграрних перетворень.

Спинимося, зокрема, на одному поширеному нечіткому визначенні, а то й неправильному, вживанні такого терміна, як «трудова земля» і «нетрудова земля». Що всі колишні поміщицькі, удільні, казенні, церковні і монастирські землі належать до категорії нетрудових, стало незаперечним фактом і не викликає непорозумінь. Щодо селянських земель, зокрема куркульських, то, як показала практика революційної перебудови аграрних відносин, неправильно всі їх вважати трудовими. Тим часом у матеріалах земельних органів термін «нетрудові» землі часто поширюється тільки на землі поміщиків, уділів, монастирів тощо, обходячи куркульські. Наприклад, в обіжнику Одеського губревкому про розподіл землі (березень 1920 р.) відзначалось: «...Землі нетрудового користування, а саме, колишніх поміщиків, казни, уділів, монастирів, церкви»⁵. Оскільки в документі зовсім нічого не говориться про куркульські землі, то напрашується висновок, що їх слід вважати трудовими, що не підлягали розподілу. У ряді документів куркульські землі називаються «нетрудовими», «напів-трудовими», «трудовими» або «землі трудових господарств, що перевищують встановлену норму»⁶. Така розбіжність у термінології становить певні труднощі при роботі над документами. Буває нелегко встановити на перший погляд, про які землі йдеться, про поміщицькі чи куркульські, чи про ті й другі, разом взяті. В свою чергу беззастережне поширення поняття «нетрудові землі» на все куркульське землекористування, що має місце в документах і деяких дослідницьких працях, не можна вважати правомірним. Політика Радянської влади по відношенню до поміщиків і куркульства мала принципові відміни. В. І. Ленін відзначав, що «відносно куркуля ми не говоримо так, як відносно поміщика-капіталіста, що його треба позбавити всієї власності»⁷. У куркулів, на відміну від поміщиків, відбиралась не вся земля, а тільки лишки зверх встановленої норми. Отже і поняття «нетрудові землі», поширене тільки на ту частину куркульських земель, які підлягали нарівні з поміщицькими експропріації, точніше відповідатиме суті політики, яку проводила Радянська влада щодо куркульства. Обіжник РНК УСРР від 24 березня 1920 р. «Про розподіл колишніх нетрудових земель і внутрішніх переділах земель в селах і громадах», виданий на розвиток земельного закону Всеукревкому, чітко визначає ставлення до земель кур-

⁵ Одеський облдержархів, ф. Р-46, оп. 1, спр. 44, арк. 386.

⁶ Київський облдержархів, ф. Р-349, оп. 1, спр. 87, арк. 140; Чернігівський облдержархів, ф. Р-503, оп. 1, спр. 173, арк. 123; Філіал Чернігівського облдержархіву в м. Прилуках, ф. Р-144, оп. 1, спр. 22, арк. 27, та ін.

⁷ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 37, стор. 345.

кульських господарств. У ньому під категорію «нетрудових земель» підводяться, крім поміщицьких, удільних, казенних, монастирських і церковних, також землі куркульських господарств зверх встановленої губземвідділами певної для кожного району норми⁸.

Два поняття виступають нерідко в архівних документах під терміном «чорний переділ»: 1) безсистемний, проведений самими селянами, самочинний переділ всієї землі тієї чи іншої сільської громади, 2) дозволений земельними органами і здійснений під керівництвом і за безпосередньою участю землемірно-технічних сил загальний переділ, внаслідок чого поліпшувались умови селянського землекористування, відбирались лишки землі у куркулів тощо. При дослідженні цих явищ слід враховувати їх принципіальну різницю. Відомо, що Радянська влада в особі своїх органів вела наполегливу боротьбу проти безсистемного, самочинного розподілу земель, який мав негативні соціально-економічні наслідки.

Нерідко неправильно визначають в документальних матеріалах, зокрема в звітах земельних органів, і характер розподілу нетрудових земель, представляючи його стихійним явищем. Справа в тому, що значну частину працівників земельних органів на той час складали старі спеціалісти, які здебільшого ще поділяли тою чи іншою мірою есерівські погляди на розв'язання аграрного питання. Для них розподіл нетрудових земель був тільки землевпоряджувальним заходом, здійснюваним землемірними силами. Тому відхилення від нормативів землевпоряджувальної практики, від нереального есерівського уявлення про аграрні перетворення вони кваліфікували як всесильну селянську стихію. Звичайно, випадки стихійного захоплення поміщицьких і інших нетрудових земель мали місце і за тих умов уникнути їх цілком було неможливо. Але, як свідчать численні документи, процес розподілу нетрудових земель у цілому проходив організовано, через земельні органи Радянської влади, які брали його в свої руки. Розподіл нетрудових земель, проведений земвідділами або самими селянами під їхнім керівництвом, незважаючи на відхилення від правил землемірської техніки, ряд недоліків, що мали місце, не можна вважати стихійним. Тільки в такий спосіб і міг відбутися тоді попередній розподіл нетрудових земель — основний практичний захід революційних аграрних перетворень. У деяких звітах земорганів, наприклад, розподіл нетрудових земель земвідділами ототожнюється з стихійним процесом. Типовою може бути цитата із звіту підвідділу землевпорядження Полтавського губземвідділу: «Весняний розподіл земель пройшов майже стихійно за участю одних волземвідділів і земельних комісій»⁹.

Отже, критичний підхід до цих питань має важливе значення для об'єктивного висвітлення процесу революційної перебудови аграрних відносин, для викриття сучасних буржуазних фальсифікаторів історії, які намагаються спотворено подати аграрні перетворення Великого Жовтня як суцільний стихійний процес, що не мав нічого спільного з перетворювальною діяльністю Комуністичної партії, роботою органів Радянської влади.

У документальних матеріалах про аграрні перетворення зустрічається чимало неточних, а то й зовсім неправдоподібних даних поточної статистики. На жаль, і в наш час у деяких працях використовуються невірні дані поточної статистики, які більше дезорієнтують, ніж допомагають розкрити суть досліджуваного процесу. При дослідженні аграрних перетворень в основу слід класти матеріали офіційної статистики, що можуть стати важливими відправними позиціями і орієнтиром для критичного використання поточної статистики, дані якої слід старанно перевіряти і співставляти.

Виявлення і використання документальних матеріалів архівів, як по лінії видання археографічних збірників, так і безпосередньо дослідниками, далеко ще не втратили свого наукового і політичного значення. Ще багато цінних документальних матеріалів мають бути використані для подальшого глибокого і всебічного дослідження безприкладного в історії процесу революційної перебудови аграрних відносин, внаслідок якої, за словами В. І. Леніна, було «створено земельний лад, найбільш гнучкий в розумінні переходу до соціалізму»¹⁰.

М. І. КСЬОНЗЕНКО

⁸ Сборник декретов, положений, инструкций, циркуляров по земельному вопросу на Украине. Харьков, 1920, стор. 11.

⁹ Партархів Полтавського обкому Компартії України, ф. 7, оп. 2, спр. 129, арк. 8.

¹⁰ В. І. Ленін. ПЗТ, т. 37, стор. 311.

ДОКУМЕНТИ ЦДАЖР УРСР ПРО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ М. Д. ЛЕОНТОВИЧА

До плеяди славних синів нашої Батьківщини належить видатний український композитор Микола Дмитрович Леонтович (1877—1921). Після Великої Жовтневої соціалістичної революції М. Д. Леонтович сповна віддав свій самобутній талант служінню народу. Разом з Л. Собіновим, Г. Верьовкою, Б. Яворським та іншими пере-

довими митцями він брав активну участь у розвитку музичної самодіяльності на Україні, зокрема створював гуртки самодіяльності серед червоноармійців. Він був організатором першого українського симфонічного оркестру, комісаром першої української державної капели, викладачем Музично-драматичного інституту імені М. В. Лисенка.

В роки громадянської війни композитор змушений був неодноразово переховуватись від білогвардійців. У розквіті творчих сил М. Д. Леонтович трагічно загинув, забитий бандитом в ніч з 22 на 23 січня 1921 р. в селі Марківці Гайсинського повіту на Поділлі, де й похований.

Смерть талановитого композитора глибоко вразила і схвилювала прихильників його таланту. Для вшанування пам'яті митця молоді мистецькі сили республіки у лютому 1921 р. створили Комітет пам'яті Леонтовича¹. Невдовзі члени комітету звернулись до уряду Радянської України з проханням матеріально забезпечити сім'ю композитора — дружину і двох дочок, які жили в м. Тульчині. Відзначаючи його великі заслуги перед народом, члени комітету писали: «Як композитор, була це надто визначна сила, одна з тих, що своєю працею роблять епоху, справляючи на нові шляхи мистецтво, даючи йому свій зміст та включаючи його в ясні, придатні широким масам, зрозумілі форми. Загинувши довчасно, покійний композитор не встиг на всю [широчину] розгорнути свої незвичайні сили, але й того, що він зробив, досить, щоб забезпечити йому почесне місце в історії української народної творчості. Тим більш, що Микола Леонтович був не тільки художником, але й громадянином: він дбав про мистецтво та інтереси громади, а за свою власну користь забував, про свої вигоди та прибутки і не думав. Він, що міг би забезпечити визначне становище в одному з сучасних великих центрів, свідомо лишився в глухій, бідній на культурні сили провінції і віддав свій хист на громадську роботу — вишукував талановитих людей з сільської молоді і задарма вчив їх»².

Рада Народних Комісарів УСРР відразу ж відгукнулася на заклик комітету і 19 листопада 1921 р. видала спеціальну постанову, в якій зазначалось: «З огляду на особливі заслуги українського композитора Миколи Дмитровича Леонтовича перед працюючим людом України, трагічно загинувшого 23 січня 1921 р., Рада Народних Комісарів в пошану його пам'яті ухвалила:

1. Помешкання небіжчика композитора М. Д. Леонтовича у м. Тульчині на Поділлі залишити за його родиною для персонального користування до другого коліна.

2. Заборонити всякі виселення і вселення в помешкання родини М. Д. Леонтовича.

3. Все музичне майно М. Д. Леонтовича оголошується народним добром УСРР і звільняється від всяких реквізицій та конфіскацій, лишаючись у помешканні і тимчасово в розпорядженні його родини, на яку покладається обов'язок зберігати і охороняти його.

4. Видати родині небіжчика М. Д. Леонтовича одноразову допомогу...»³.

З метою вшанування пам'яті митця в м. Тульчині була відкрита музична школа його імені, одна з найкращих вулиць теж носить ім'я композитора, а 29 вересня 1922 р. був створений філіал Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича. Значну допомогу для втілення урядової постанови в життя надали місцеві органи влади. Так, Тульчинський виконком виділив будинок для школи, гроші, хліб тощо. Хорова капела «Думка», яка гастролювала на Поділлі, дала два концерти у Тульчині на користь музичної школи імені М. Д. Леонтовича⁴.

В масштабах республіки роботою по увічненню пам'яті митця займалося Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича, створене 1 квітня 1922 р. на базі Комітету пам'яті Леонтовича⁵. Крім цього в своїй діяльності товариство продовжувало справу М. Д. Леонтовича, вносячи вагомий вклад в «будівництво українського радянського музичного мистецтва»⁶. Товариство діяло до 1928 р. і відіграло значну роль у розвитку української радянської музичної культури⁷.

Виявом всенародної шани і любові радянських людей до композитора було виконання його безсмертних творів на сценах професіональних і самодіяльних театрів країни. «Твори Леонтовича користуються великою популярністю й любов'ю широких мас трудящих України і всього Союзу Радянських Соціалістичних Республік»⁸, — так високо оцінив музичну спадщину композитора уряд Української РСР у 1945 р. У грудні 1945 р. був створений Комітет по відзначенню 25-річчя з дня смерті композитора⁹. До його складу увійшли Г. Г. Верьовка, П. О. Козицький, М. І. Литвиненко-

¹ Ф. 166, оп. 4, спр. 185, арк. 95.

² Ф. 2, оп. 2, спр. 14, арк. 401—402.

³ Там же, арк. 376; Собрание узаконений Рабоче-крестьянского правительства Украины, 1921, № 24, стор. 819—820.

⁴ Газ. «Більшовик», 1 грудня 1922 р.

⁵ Українська Радянська Енциклопедія, т. 9, стор. 419.

⁶ Ф. 166, оп. 4, спр. 179, арк. 1—57; спр. 185, арк. 1—275.

⁷ М. Гордійчук. Микола Леонтович. К., 1974, стор. 31.

⁸ Ф. 2, оп. 7, спр. 2751, арк. 216.

⁹ Там же, спр. 2159, арк. 161—162.

Вольгемут, Б. М. Лятошинський, І. С. Паторжинський, М. Т. Рильський, П. Г. Тичина та інші відомі діячі літератури і мистецтва Української РСР. Було намічено ряд заходів по увічненню пам'яті М. Д. Леонтовича. Зокрема, було ухвалено спорудити бюст-пам'ятник М. Д. Леонтовича в м. Тульчині Вінницької області, де він жив і працював. Пам'ятник було урочисто відкрито в 1969 р.

У зв'язку з 25-річчям з дня смерті композитора Комітет у справах вищої школи при Раді Народних Комісарів Союзу РСР встановив стипендії імені М. Д. Леонтовича для студентів Київської і Львівської консерваторій та учнів Київського музичного училища¹⁰.

Шану до світлого імені композитора, закладену робітничо-селянським урядом Радянської України в перші роки влади Рад, наш народ виявляє і тепер. В наш час твори видатного майстра українського музичного мистецтва великими тиражами виходять з друку, їх з задоволенням включають до свого репертуару кращі хорові колективи України і братніх радянських республік.

В. В.

¹⁰ «Правда Украины», 8 грудня 1945 р.

ПРО ДАТУ НАРОДЖЕННЯ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ГРАФІКА Г. І. НАРБУТА

Життя і творчість видатного українського графіка Георгія Івановича Нарбута — приклад братерського єднання двох культур — російської й української. Виходець з України, провівши одинадцять років у Петербурзі, він стає одним із провідних майстрів мистецького угруповання «Світ мистецтва», де став «лицарем графіки без страху й докору»¹. Що стосується його київського періоду діяльності, то тут він став блискучим яскраво національним графіком.

З літератури про Георгія Нарбута відомі варіанти дати народження: 25 лютого 1886 р. та 26 лютого. Усталився нині другий варіант, його подають довідкові видання².

Разом з тим ще автори перших біографічних нарисів про Г. І. Нарбута Ф. Ернст та П. І. Нерадовський подавали дату 25 лютого³. Тієї ж думки були й Е. Ф. Голлербах, Володислав Лукомський⁴ та інші.

Як це не дивно, плутанину в це питання вніс сам Нарбут. У грудні 1919 р. він розпочав складати свою автобіографію. Ці нотатки знайшли серед іншого майна, що лишилося після його смерті, члени Комітету для влаштування виставки творів Г. Нарбута у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка⁵. На третьому аркуші автобіографії Г. І. Нарбут писав: «Народився я 26 лютого (старого стилю) року 1886 на х. Нарбутівці Глухівського повіту Чернігівської губернії»⁶.

У складі Комітету були зокрема Ф. Ернст та А. Серeda. Поставившись некритично до свідчення автобіографії, не перевірявши його документами, вони й оголосили друком цю помилку⁷. Статтю А. Середи на українську мову перекладено не було, і зміст її відомий у нас небагатьом. Тим часом із праці Ф. Ернста помилка перейшла до новіших видань⁸, потрапивши нарешті й до УРЕ та УРЕСУ.

¹ С. Маковский. От составителя.— В кн.: Современная русская графика. Редакция Сергея Маковского. Текст Н. Радлова, Пг., 1917, стор. XX.

² Нарбут.— Українська радянська енциклопедія, т. 9, стор. 505; Нарбут.— Український радянський енциклопедичний словник, т. 2, стор. 578.

³ Ф. Е[рнст]. Георгій Іванович Нарбут (1886—1920).— В кн.: Збірник секції мистецтв, т. 1. К., 1921, стор. 130; П. И. Нерадовский. Г. И. Нарбут.— В кн.: Каталог выставки произведений Г. И. Нарбута. Пг., 1922, стор. 13.

⁴ ІМФЕ АН УРСР. Рукописний відділ, ф. 13-4, спр. 230, арк. 5; ЦДАЛМ СРСР, ф. 2338 Коростіна, оп. 1, спр. 513, арк. 1.

⁵ ІМФЕ АН УРСР. Рукописний відділ, ф. 13-4, спр. 259, арк. 1.

⁶ Київський державний музей українського образотворчого мистецтва (КДМУОМ), ф. 1, спр. 4.

⁷ Федір Ернст. Георгій Нарбут. Життя й творчість.— В кн.: Георгій Нарбут. Посмертна виставка творів. К., 1926, стор. 16; Anton Ssereda. Georg Narbut als Buchkünstler. Mainz, 1927, стор. 3 (Sonderabzug aus dem Gutenberg-Jahrbuch).

⁸ П. Білецький. Георгій Іванович Нарбут. Нарис про життя і творчість. К., 1959, стор. 6; див. також В. Пуцько. Художник-глухівчанин Г. І. Нарбут.— «За перемогу» (Глухів), 20 вересня 1960 р.; П. Киселенко. Видатний художник-графік.— «Народна трибуна» (Глухів), 24 листопада 1962 р.

Треба думати, що Нарбут у своїй автобіографії добросовісно помилився. Це не дивина; помилялися в даті народження, наприклад, і О. Довженко, М. Кропивницький⁹. Посередньо підтверджує цей здогад зовнішній вигляд рукопису: чернетку автобіографії написано дуже неохайно, окремі слова повторено двічі, в тексті багато стилістичних невправностей, виправлень тощо.

Тим часом цілий ряд архівних документів засвідчує точну дату народження Г. І. Нарбута. Так, в особистій справі митця у фонді Петербурзького університету, де він деякий час навчався, зберігається копія свідоцтва Чернігівської духовної консисторії від 2 лютого 1892 р., в якій значиться дата народження 25 лютого 1886 р.¹⁰ Цю ж дату подають інші документи — датований 12 березня 1919 р. послужний список графіка¹¹ з канцелярії Української державної академії мистецтв та посвідчення Г. І. Нарбута як завідувача секцією художньої промисловості комітету образотворчих мистецтв відділу мистецтв Наркомосу УСРР*.

Остаточно усталює дату 25 лютого наша остання знахідка. Було відомо, що геральдист В. Лукомський, призначений у 1914 р. на посаду управителя Гербового відділення Сенату, запросив Г. Нарбута на службу до себе. «Я сподівався,—згадував він,—за допомогою Н[арбута] відживити російську геральдичну творчість»¹² 19 травня 1915 р. Г. І. Нарбут був призначений на посаду канцелярського служителя департаменту герольдії (наказ по відомству Міністерства юстиції від 3 червня 1915 р.)¹³. Природно було сподіватися знайти в архіві департаменту герольдії ще одну особисту справу Нарбута. Її знайдено. І цікава вона тим, що в ній зберігається вже не копія консисторського свідоцтва, а «выпись из метрической книги о родившихся за 1886 год, выданная причтом Рождество-Богородичной церкви села Хохловки Глуховского уезда Черниговской Епархии». Під числом 12 серед дітей чоловічої статі 25 лютого в метричній книзі зафіксовано Георгія Нарбута, чий батьки — «дворянин Иоанн Иаковлев сын Нарбут и законная жена его Неонила Николаева дочь, оба православные». Отже, один із найвидатніших українських графіків Георгій Нарбут народився 25 лютого 1886 р., а «совершали таинство крещения» 26 лютого* «священник Николай Базилевич с псаломщиком Христовевским». Хрещеними батьками були «дворянин Николай Данилов сын Гудим Месенцов и жена поручика Капитолина Андреева дочь Лесенко»¹⁴.

С. І. БІЛОКІНЬ

⁹ Микола Куценко. Документи свідчать... Про деякі факти з біографії О. Довженка. — «Літературна Україна», 13 серпня 1971 р.; В. Пригоровський. Коли народився О. Довженко. — Архіви України, 1971, № 5, стор. 73—74; М. Смоленчук. Коли народився Л. М. Кропивницький. — «Літературна Україна», 8 червня 1971 р.

¹⁰ Державний архів Ленінградської області, ф. 14, оп. 3, т. 11, спр. 47128, арк. 5.

¹¹ КДМУОМ, ф. 1 (Нарбута), спр. 123, арк. 1зв.

* Підписав його 1 жовтня 1919 р. В. П. Затонський. Зберігається в першій дружині митця В. П. Киріякової-Лінкевич.

¹² ЦДАЛМ СРСР, ф. 2338, оп. 1, спр. 513, арк. 4.

¹³ ЦДІА СРСР, ф. 1343, оп. 54 (1915 р.), спр. 941, арк. 8—9зв.

* Виходить, що Нарбут подібно до Олександра Довженка день хрестин вважав за день народження.

¹⁴ ЦДІА СРСР, ф. 1343, оп. 54 (1915 р.), спр. 941, арк. 6зв.—7.

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

КРЫМ В ПЕРИОД ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ. 1941—1945. СБОРНИК ДОКУМЕНТОВ И МАТЕРИАЛОВ. Симферополь, «Таврия», 1973, 494 с.

Останніми роками серед численних і різноманітних публікацій закономірно зросла кількість збірників документів та матеріалів з історії Великої Вітчизняної війни, причому, підготовку таких збірників все активніше ведуть місцеві архіви. Рецензований збірник підготовлено партійним архівом Кримського обкому Компартії України та Кримським обласним державним архівом.

У збірнику вперше опубліковано близько 300 документів і матеріалів, розміщених у п'яти тематичних розділах книги. Більшою мірою представлені документи — і, на нашу думку, це правомірно — у тих розділах, які безпосередньо присвячені героїчній боротьбі радянських людей — представників усіх народів нашої Батьківщини проти фашистських загарбників. Дослідник знайде у збірнику документи і матеріали майже про всі важливі події Великої Вітчизняної війни на території Криму. У книзі містяться численні документи, які характеризують багатогранну діяльність Комуністичної партії та її місцевих загонів у роки війни. Широко показано авангардну роль комуністів Криму в обороні півострова, в організації підпільної та партизанської боротьби, в зриві заходів окупантів. З ряду документів видно, як з перших днів Кримський обком та райкоми ВКП(б) оперативно розв'язували питання про розстановку комуністів на відповідальних місцях, проведення воєнних мобілізацій, посилення ходу господарських робіт тощо.

Не можна без хвилювання читати документи, що відображають масовий рух добровольців на захист завоювань Великого Жовтня, соціалістичної Вітчизни. Ось що, наприклад, писав комсомолец Валентин Душко: «Мне еще только 17 лет, но я прошу послать меня на фронт. Даю комсомольское слово, что буду бороться до тех пор, пока не будут полностью уничтожены все враги моей матери-Родины. Буду бороться до последней капли крови, до последнего вздоха» (с. 22). Через добу після оголошення війни тільки в Євпаторії кількість заяв добровольців досягла 303 (с. 23).

Одностайну підтримку Комуністичної партії і Радянського Уряду, засудження розбійницького нападу фашистів містять в собі резолюції мітингів трудящих виробничих колективів. Кілька таких резолюцій

наводять упорядники збірника (с. 24—26, 28).

Великий інтерес являють собою документи, які на прикладах місцевих партійних організацій розкривають важливий процес перебудови парторганів і всієї роботи первинних парторганізацій в умовах війни. В них розповідається, зокрема, про те, як у перші години війни склався бойовий стиль діяльності партійних органів.

Відомо, що восени 1941 р., в умовах безпосередньої загрози вторгнення фашистів у Крим, комуністам довелося вирішувати нові проблеми. Про це також розповідають численні документи збірника.

Про героїчну оборону Севастополя є вже чимало різноманітної літератури, вийшли і документальні видання. Однак рецензований збірник містить нові документи і матеріали, які ще не використовувалися в історичній та історико-партійній науці, істотно доповнюють наші уявлення про різнобічну діяльність парторганізації області як у період оборони міста, так і в ході визволення Севастополя.

Новий збірник вигідно відрізняється широкою публікацією партійних документів. Ця риса є характерною й для розділу про оборону Севастополя. Як і в попередніх розділах, тут також багато фактів, цифрового матеріалу. Як приклад, наведемо деякі цифри із невеликого за обсягом, але значного за змістом документа — довідки Севастопольської міської станції переливання крові. До лютого 1942 р. кількість донорів збільшилася втричі. Крові було здано майже в 4 рази більше, ніж у довоєнний 1940 рік. Станція забезпечувала кров'ю всю Приморську армію, яка захищала Севастополь (с. 99).

У книзі знайшли відображення дружба, взаємна підтримка, бойова співдружність народів нашої багатонаціональної країни, а також інтернаціональна підтримка з боку трудящих зарубіжних держав.

Спеціальний розділ книги присвячено висвітленню підпільно-партизанської боротьби проти фашистських окупантів. За кількістю матеріалів цей розділ найбільш багатий, документи більш різноманітні. Так, в інформації Кримського обкому партії Центральному штабу партизанського руху подаються матеріали про структуру і особові

вий склад партизанських загонів, їх тактику і бойові дії, озброєння і зв'язки народних, месників з місцевим населенням (с. 223). Великий інтерес становлять протоколи Кримського підпільного обкому (с. 239), довідки про мережу підпільних груп (с. 239, 267), розмах партизанського руху в Криму (с. 252). У збірнику опубліковано «Статут Севастопольської підпільної комуністичної організації» (с. 259). Цей документ свідчить про чітку організацію комуністичного підпілля, точне визначення завдань, форм і засобів боротьби підпільників.

У третьому розділі вміщено документи і матеріали про злочиння німецько-фашистських загарбників. Жорстокість гітлерівців була неймовірною, нелюдською і ніколи не забудеться народами. Наведені у книзі нові факти фашистських злочинів закликають і сьогодні всіх чесних людей землі до пильності, посилюють їх прагнення не допустити нового світового кровопролиття.

У квітні 1944 р. фашистські армії в Криму були розгромлені. Цим подіям, а також початку відбудови народного господарства, присвячена добірка документів і матеріалів у заключному розділі книги. Про початок відбудови, великі труднощі та їх подолання, авангардну роль партійних організацій в цій справі розповідають

численні документи останнього розділу збірника.

Наприкінці книги вміщені примітки, іменний та географічний покажчики, перелік документів і матеріалів. Цей перелік порядковий, але нам здається, що краще було б зробити його тематичним. Це ж саме хотілося б сказати з приводу розміщення матеріалів і документів у тексті збірника, особливо у I і V розділах.

Книга містить схеми оборони, визволення Криму, мережі партійного підпілля та партизанського руху на території Кримської області в роки війни.

На жаль, документальний збірник має й деякі недоліки: по-перше, слабка географія документів, по-друге, хотілося бачити в збірнику більше документів, які характеризують зв'язки трудівників радянського тилу з захисниками Криму, інтернаціональну солідарність з трудящими і воїнами легендарного Севастополя.

В цілому ж співробітники архівних установ Криму створили цікавий і змістовний документальний збірник. В умовах постійно зростаючого інтересу до подій Великої Вітчизняної війни, напередодні 30-річчя перемоги Радянського Союзу над фашистською Німеччиною розглянутий збірник безумовно сприятиме дальшому розвитку знань про важливий період історії радянського суспільства.

М. О. БУЦЬКО, Є. Т. КУРГАНСЬКИЙ

ЕНЕРГОВЕЛЕТЕНЬ ПРИКАРПАТТЯ.

Документи і матеріали. 1962—1973 рр. Ужгород, «Карпати», 1974, 232 с.

Велика Жовтнева соціалістична революція, послідовна, благородна і мудра, пролетарська, інтернаціоналістична і людянолюбива політика Комуністичної партії, творча і самовіддана праця радянських людей — все те, що коротко і точно зветься соціалістичним ладом, докорінно змінило долю всіх народів нашої Батьківщини.

Яскравим прикладом величезних благодіючих змін, здійснених соціалістичним ладом на селі, є історія села Бурштин Івано-Франківської області, викладена в невеличкій книзі «Енерговелетень Прикарпаття», яка нещодавно вийшла з друку.

Якихось 130—150 років тому назад бурштинці по п'ять днів на тиждень гнули спину на панщині, маючи для власного користування в середньому менше півгектара землі на душу. З року в рік зростала кількість безземельних, зовсім збіднілих дворів. А поміщики мали тисячі гектарів землі кожний. Лише під час буржуазно-демократичної революції 1848—1849 рр. бурштинці домоглися відкриття в їх селі... однокласної школи. Другий клас було відкрито лише внаслідок нової 33-річної боротьби. На чотири тисячі душ населення на початку ХХ ст. налічувалося ледве 50 письмених селян.

Нині в Бурштині діють три середні шко-

ли на 2860 учнів, енергетичний технікум, дві лікарні на 200 ліжок кожна, кілька фельдшерських здорвопунктів і профілакторій на 100 ліжок. Працюють три великі бібліотеки і Будинки культури. Селище реконструюється і газифікується, прокладається водопровід. На околиці виросло ціле робітниче містечко з новими вулицями, багатопверховими будинками, побутовими, спортивними і культурними закладами. Збудовано кінотеатр і п'ять дитячих садків на 800 місць. Колективний спосіб господарювання, перетворення сільськогосподарської праці на різноманітність індустріальної, наявність у Бурштині велетенської теплоелектростанції і великого домобудівного заводу роблять життя бурштинців заможним і культурним. Право на працю, на освіту, на відпочинок, на здоров'я і на щастя здійснюється повсякденно в цьому робітничо-селянському населеному пункті, як і в усіх інших місцевостях нашої країни.

Упорядники рецензованої книги цілком виправдано зосередили увагу на історії теплоелектростанції — «Енерговелетня Прикарпаття». У збірнику опубліковано 130 документів, що стосуються історії будівництва та успішно розпочатої експлуатації ТЕЦ. Переважна більшість документів друкується вперше. Саме в них, по-ділово-му коротких і конкретних, — вся історія

Бурштинської ДРЕС від перших постанов та проектів будівництва, від закладки перших каменів у фундамент будови по сьогоднішній день, коли Бурштинська ДРЕС ім. 50-річчя ГОЕЛРО направляє мільярди кіловат-годин електроенергії в енергосистему Української РСР та енергосистему країн соціалістичної співдружності «Мир».

Документи здебільшого добре опрацьовані археографічно. Вони з належною повнотою показують, з яким ентузіазмом і діловитістю включились обласні і районні партійні, радянські, господарські і комсомольські органи й організації в прискоренне і доброякісне спорудження велетенської ДРЕС. Звіти дирекції будови і пояснювальні записки до них крок за кроком висвітлюють хід будівництва, розгортання соціалістичного змагання серед багатотисячного колективу будівельників і чудові його результати. День у день, рік у рік робітники і інженерно-технічні працівники, що з'їхалися з різних кінців нашої неосянної Батьківщини, виконували і перевищували плани будівництва електростанції, жителі і культурно-побутових закладів. Документи відбивають ту велику увагу, яку приділяли будівництву ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР, Міністерство енергетики СРСР, громадськість і преса, заводи Ленінграда та інших міст, що постачали електростанції найпередовішу техніку. На прохання Івано-Франківського обкому ЛКСМУ ЦК ЛКСМУ оголосив будівництво ДРЕС республіканською комсомольською ударною будовою. Невпинно зростали кількісно і міцніли якісно партійна і комсомольська організації на будові.

28 квітня 1965 р. було достроково здано в експлуатацію перший енергоблок потужністю в 200 тис. квт. Вперше в історії нашої країни таку величезну роботу було виконано за 29 місяців. Розгортався рух за комуністичну працю, охоплюючи все нові й нові сотні і тисячі робітників. Уже в 1965 р. електростанція виробила 134 тис. квт-год. енергії, в 1966 р. — 14 млн. квт-год.

Успішно розгорталась раціоналізаторська діяльність на будівництві і на ДРЕС. Раціоналізатори — інженери і передові робітники запалювали своїм прикладом інших. Виникала своєрідна ланцюгова реакція, і вже групи робітників під керівництвом досвідчених інженерів творчо вишукували раціональне зерно, яке ставало в пригоді не одному, а десяткам робітників. Переважна більшість раціоналізаторських пропозицій впроваджувалася у виробництво і давала десятки тисяч карбованців економії. Завдяки цьому систематично підвищувалась продуктивність праці. В 1968 р. кожний восьмий робітник ДРЕС був раціоналізатором.

Внаслідок самовідданої праці колективу будівельників за термін, відведений для пуску в експлуатацію перших двох енергоблоків, на 1 липня 1966 р. здано в експлуатацію три енергоблоки по 200 тис. квт кожний. На 1 грудня 1967 р. їх було здано вже шість загальною потужністю 1200 тис. квт. Першу чергу Бурштинської ДРЕС було закінчено на рік раніше встановленого терміну.

Самовіддана творча праця колективу будівельників і експлуатаційників дала змогу запланувати введення в дію в першому півріччі 1969 р. нових трьох енергоблоків, чим досягалася вже первісно намічена повна потужність електростанції — 1800 тис. квт. Наприкінці 1968 р. колектив будівельників здав достроково всі енергоблоки в експлуатацію.

Великих успіхів добилися і робітники домобудівного заводу. За перші три роки вони здали понад 70 тис. кв. м житла, а з 1968 р. поряд з двома 90-квартирними будинками завод почав серійний випуск п'ятиповерхових будинків на 20, 50, 70, 90 і 100 квартир.

У 1968 р. проектна потужність Бурштинської ДРЕС була збільшена з 1800 тис. квт. (9 енергоблоків по 200 тис. квт) до 2400 тис. (12 енергоблоків). 30 грудня 1969 р. ДРЕС досягла цієї потужності.

Яскравий вираз знайшла в документах велика животворна дружба народів радянських республік. За покликом серця, за відрядженням партії, комсомолу і профспілок на будівництві Бурштинської ДРЕС працювали представники майже всіх національностей нашої країни. У книзі відбиті також і міжнародні зв'язки бурштинців з народами соціалістичних країн — Болгарії, Румунії, Угорщини, Польщі.

Цікавою позитивною якістю книги є те, що вона апелює не лише до розуму і свідомості читача, а й до його емоцій і почуття. Збірник побудовано не лише на наукових засадах, він має і значні художні якості. Справжньою знахідкою, наприклад, є опублікування уривків з щоденника кранівниці Ніжинської-Савчук. Його наївні і щирі рядки беруть за душу, і разом з тим велика їх виховна сила.

В окремому розділі «Передовики виробництва» подано короткі біографії і характеристики десяти з багатьох кращих робітників будови. Вони написані на високому художньому рівні, реалістично малюють живих людей.

Має книжка і деякі незначні недоліки. Так будівництво 10—12-го енергоблоків названо другою чергою (стор. 66, прим.). Але ж згідно з док. № 1 визначене будівництво 1—6-го енергоблоків Бурштинської ДРЕС як перша її черга. Тоді до якої ж черги відносяться 7—9-й енергоблоки?

Документ № 9 незадовільно опрацьований археографічно: наведена лише частина списку відзначених: «...ІІІ. По Бурштинській ДРЕС. 1. Калина Василя Олексійовича...». Потрібно було обов'язково дати хоч би у витягу ухвальну частину постанови, саме зі словами «занести на зональну Дошку пошани».

У документі № 38 необхідно було в квадратних дужках або в підрядковій примітці зазначити, в яких одиницях наведені цифри в таблиці, бо без цього картина заплутана, а цифри нічого не говорять.

Місцями в нарисах трапляються літературні штампи. Бракує конкретності, на моменту входження до складу УРСР. Відкриття школи, Будинку культури тощо було актом уже здійснення цих прав. Школа,

приклад, таким виразом: «У 1906 році селяни виступають з вимогою поліпшити їх становище» (стор. 14); «Незабаром прибули загони поліції із Станіслава і Рогатина і почали над селянами криваву розправу» (стор. 19). На стор. 21 читаємо: «Почали діяти неповно-середня школа з українською мовою навчання, Будинок культури і хата-читальня. Відкрито районну лікарню з безкоштовним медичним обслуговуванням. Трудящі Бурштина одержали право на працю, освіту і відпочинок». Такий вислів нелогічний: право на працю, освіту і відпочинок селяни Бурштина, як і все трудяще населення Західної України, одержали з

моменту входження до складу УРСР. Відкриття школи, Будинку культури тощо було актом уже здійснення цих прав. Шкода, що відсутня статистична таблиця про національний склад будівників ДРЕС.

Вказані недоліки не зменшують великої наукової і художньої цінності книги. Політико-виховне значення її дуже велике. Нехай вихід цієї книги стане стимулом до створення істориками і публіцистами, інженерами і робітниками нових книг з історії фабрик і заводів, електростанцій, радгоспів і колгоспів нашої соціалістичної Батьківщини.

А. З. БАРАБОЙ

Один із найдавніших архівознавчих слов'янських часописів, польський журнал «Archeion» — орган Генеральної дирекції державних архівів ПНР, протягом майже 50-річного існування (заснований у 1926 р. відомим істориком-документалістом С. Пташицьким) опублікував на своїх сторінках численні історичні матеріали, сотні науково-теоретичних і методичних праць, виховав десятки провідних архівістів, був і залишається організатором та популяризатором архівної справи Польщі. За станом на кінець 1973 р. журнал нараховує 58 томів.

Розглядавані нами 55—58-й томи (1971 р. — т. 55 — 56, 1972 р. — т. 57, 1973 р. — т. 58), що виходили не періодично, а в міру нагромадження матеріалів, не зберігають однакової структури розділів і назв рубрик. Найбільш постійними рубриками журналу є: 1) «Проблеми архівістики», 2) «Архівознавство» та 3) «Структура установ і організація канцелярій», куди входять проблемні дослідження з архівознавства, документалістики та історії установ, а також огляди документів. Далі виступають рубрики: 4) «Архіви за кордоном», 5) «Архівна хроніка», 6) «Рецензії, повідомлення про книжки, бібліографічні нотатки» та 7) «Огляд закордонних архівознавчих часописів». Окремі номери подають ще рубрику — 8) «Некрологи».

1. **Проблеми архівістики.** Рубрика включає теоретичні статті, що стосуються створення архівного фонду країни, збирання і розподілу документальних матеріалів, перспектив упорядкування, описання і зберігання документів архівами та засобів інформації про них.

3. **Колянковський** у статті «Межі архівної спадщини» (т. 57, стор. 53—73) на основі власного досвіду та літератури робить спроби по-новому трактувати установлене в архівістиці поняття «особовий архівний фонд», оцінюючи питання з точки зору структури, змісту та хронологічних рамок документального складу фонду. Автор подає своє визначення особового фонду.

Проблемі розмежування адміністративних і цехових документів середньовіччя, які в минулому були помилково об'єднані, присвячує К. Цесельська своє дослідження «Зв'язок фондів міських і цехових документів у період до поділів Польщі» (т. 55, стор. 25—36). На підставі торунських архівних матеріалів дослідниця про-

понує поділити згадані документи за фондоутворювачами, визнає, що розв'язання цього питання, звичайно, натрапить на значні труднощі, проте з метою досконалішого використання документів архівістам доцільно розв'язати цю проблему. Стаття дискусійна, обговорюється на сторінках журналу. Свої міркування висловлюють М. Славошевська («Про відмінність фондів цехових документів», т. 55, стор. 37—39) та А. Перлінська («Зауваження до статті доцента К. Цесельської на тему «Зв'язок фондів міських і цехових документів у період до поділів Польщі», т. 55, стор. 41—43).

Проблемі сучасного нагромадження документів і зростання в зв'язку з цим необхідності в приміщеннях, кадрах присвячує Б. Кроль статтю «Уваги щодо зростаючого обсягу архівних фондів і його вплив на перспективи діяльності архівів» (т. 57, стор. 75—84). З метою регулювання накопичення документів на паперовій основі автор вважає необхідним заздалегідь зробити підрахунки щорічного відкладання документів і відповідно до цього виробити сувору номенклатуру документів, нові правила і методи експертизи їх наукової цінності. Це питання, на думку Б. Кроля, однаково актуальне як у польській, так і в світовій архівістиці. Про експертизу документів післявоєнного періоду мовиться також у статті Б. Кубічкової «Дублетні документи у фондах державних установ ПНР (спроба аналізу, експертиза цінності та проблема відбору)» (т. 55, стор. 7—23). Дослідниця торкається значення понять «оригінальність» та «первинність» документа, окремо аналізує суть копії та дублетних матеріалів, наприкінці подає методичні вказівки, як вирішувати спірні питання при відборі дублетів.

До актуальних проблем польської архівістики належить використання документів. С. Навроцький вмістив статтю «Перфораційна картотека як постійно діюча допомога архіву» (т. 57, стор. 7—25), яка знайомить з принципами механізованих пошуків інформації в архівах, дає розгорнуту характеристику перфораційного апарату і його продукту — перфокарті, методів її заповнення, кодифікації тощо.

На окрему увагу заслуговує стаття І. Садурської і Р. Ковалика «Мікробіологічне руйнування архівних матеріалів» (т. 57, стор. 27—52). У ній описується мікрофлора, характеризуються умови, які сприяють пошкодженню і псуванню паперу мікроорганізмами, розглядається хімічний склад паперу. Автори вказують на засоби запобігання нищенню паперу (подають окремий список бактеріцидних засобів), зауважуючи при цьому, що на збереження паперу позитивно впли-

* Термін «журнал» вживаємо тут умовно, оскільки «Archeion» не є періодичним виданням — виходить в останні роки один-два рази на рік, і за обсягом він значно перевищує звичайні журнали.

ває наявність у ньому біоцидів. Спостереження проведені на базі Головного архіву давніх актів та Інституту органічної промисловості у Варшаві.

Розглядувана рубрика в номері 56 журналу включає матеріали Шостої загальнопольської архівної методичної конференції, яка відбулася у Варшаві 4—5 грудня 1970 р. Крім редакційної статті під однойменним заголовком П. Баньковського, в якій коротко інформується про організацію, мету і порядок проведення конференції (стор. 7—14), публікуються доповіді та повідомлення, присвячені таким проблемам, як: а) методи поточного діловодства і комплектування документальних фондів; б) активізація наукових методів використання архівних матеріалів; в) архівний фонд і визначення його меж; г) приватні архівні збірки та особисті фонди. В основній доповіді Л. Хайна «Роль і завдання державних архівів Польської Народної Республіки» (стор. 17—23) викладені загальні напрями діяльності державних архівів, зокрема питання комплектування архівів, встановлення єдиних методичних засад описання документів, розробки ефективного науково-довідкового апарату і використання документів. Окремо про комплектування документальних матеріалів на сучасному етапі у Польщі у співставленні з даними інших країн мовиться в доповіді І. Кобердової «Проблеми забезпечення зберігання і формування архівних фондів у сучасній архівістиці» (стор. 25—31). Методи зберігання і комплектування документів порушені також у доповіді С. Крупської та М. Тарнавської «Проблеми формування зростаючого документального фонду Народної Польщі» (стор. 51—69). Про застосування в архівах сучасних електронно-машинних засобів наукової інформації, їх сучасну технічну базу і перспективи розвитку йдеться в доповіді Г. Барчака, С. Навроцького і Ч. Влодарської «Питання наукової інформації в державних архівах» (стор. 33—49). Т. Зелінська публікує доповідь «Приватні архіви (Визначення, стан зберігання, методи опрацювання)» (стор. 71—81), І. Радке — «Поняття фонду в архівній практиці (Межі сучасних документальних фондів)» (стор. 89—109). Дві останні доповіді вносять чимало теоретично-методологічних узагальнень на основі значного досвіду авторів та літератури.

Доповненням до обговорюваних у доповідях питань є повідомлення А. Пtasьнікової «Про виконання пропозицій П'ятої архівної методичної конференції у Варшаві» (т. 56, стор. 111—118), М. Гусарської «Актуальні проблеми зберігання архівних збірок» (стор. 119—124). Заслужують на увагу також повідомлення В. Мацієвської «Стан підготовки нового видання польського архівного словника» (стор. 125—127), А. Томчака «Про стан праці над підготовкою ретроспективної бібліографії польської архівістики» (стор. 129—131).

2. Архівознавство. Ця рубрика містить здебільшого невеликі за обсягом матеріали,

що стосуються історії архівів, пофондових та тематичних оглядів документів, деяких допоміжних історичних дисциплін, а також публікації біо-бібліографічного характеру.

Історії та сучасному станові діяльності державних і відомчих архівів присвячують свої статті: Д. Годлевська «Державний повітовий архів у Ломжі. Його історія, документи і сучасний стан» (т. 57, стор. 139—149); Е. Шольц «Стан і кількість технічних архівів у проектних установах на території міста Познані» (т. 55, стор. 99—108); Л. Турек-Кв'ятковська «Діяльність допоміжних архівних груп у воеводському державному архіві у Щеціні» (т. 58, стор. 57—65); А. Мушинський «Реєстратури в установах праці на території Кошалінського воеводства» (т. 58, стор. 41—56). В останній йдеться про характер і структуру діловодства, розподіл документів в архівах-реєстрах, які колись у західних установах Польщі означали канцелярію установи і її архів, а нині «канцелярську продукцію і приміщення, де тимчасово зберігаються папери поточного діловодства».

Серед оглядових матеріалів найчастіше пропонуються увазі читачів огляди окремих фондів, рідше колекцій того чи іншого архіву чи архівів. У статті-огляді М. Станкової «Фрагменти документів суду люблінського каштеляна у Вонвольніці з 1444—1474 рр.» (т. 55, стор. 45—53) викладається основний зміст недавно виявлених у Любліні решток актової книги каштелянського суду і дається археографічна оцінка пам'ятки. З метою створення більш-менш повної уяви про діяльність суду автор наводить також записи із земських люблінських книг за 1450—1471 рр.

Зміст документальних джерел XIX—XX ст., зокрема документів, створюваних установами німецьких органів влади в 1845—1917 і 1939—1945 рр., що відклалися в архівах північно-західних воеводств ПНР, а також пропозиції щодо їх класифікації, методів відбору, аналізу та описання розкриває стаття І. Радке «Методи опрацювання документів, які залишилися після прусського самоврядування» (т. 58, стор. 7—28).

Г. Раппапорт подає огляд фонду, що розповідає про характер царського судочинства у Польщі з короткою історичною довідкою про фондоутворювача під назвою «Документи прокурора Варшавської судової палати 1876—1918 рр.» (т. 56, стор. 161—176). Я. Заборовська в огляді «Документи Варшавського окружного суду і зв'язаних з ним інших судових органів (уряд — за 1876—1917 роки, комплекс документів — за 1884—1917 роки, 392 інвентарних описи)» (т. 55, стор. 55—65) знайомить читача з організацією окружного суду, заснованого на території Царства Польського у 1867 р., і його основним документальним складом. Документи розглядаються за структурою відділів суду.

Новітній період історії представлений двома оглядами документальних джерел: Г. Карчової «Звукозаписи німецьких радіостанцій рейху у 1938—1945 рр., які

діяли на польських окупованих землях і німецькій частині Сілезії» (т. 57, стор. 107—114) (окремі матеріали цього огляду становлять інтерес і для вивчення історії України) та Г. Хросціцької «Документальні фонди центральних установ профспілок 1945—1966 рр.» (т. 57, стор. 85—105).

Ряд оглядів — тематичні за своїм характером, будуються на підставі документів кількох фондів і присвячуються конкретним історичним сюжетам. Так, М. Косман опрацьовує «Архівні документи про історію реформації і контрреформації у Великому Князівстві Литовському» (т. 56, стор. 133—148), де крім критичного аналізу змісту збережених рукописів подає їх класифікацію і вказує, в яких архівах і завдяки яким фондоутворювачам виникали документи вказаної теми; С. Пелешова у статті «Зібрання військових документів Олександра Ходкевича Млинівського архіву, що зберігається в державному архіві в Кракові» (т. 57, стор. 127—138), розглядаючи на основі особових фондів документи про військову справу Польщі XVIII — поч. XIX ст., інформує в тому числі і про документи, що стосуються східних територій, підпорядкованих короні. Інтерес становлять дані документів військової канцелярії Станіслава-Августа, відомості про Брацлавсько-Київську (українську) дивізію 1791—1792 рр. тощо; Е. Сенчис аналізує «Архівні матеріали до історії Варшавського королівського замку періоду після поділів Польщі, які зберігаються в Головному архіві давніх актів у Варшаві» (т. 57, стор. 115—126).

Документи XX ст. цієї підгрупи представлені оглядами: А. Масальського «Джерела до історії шкільного страйку в 1905—1906 рр. на території Келецької губернії, що зберігаються у воеводському архіві в Кельцах» (т. 56, стор. 177—190), де йдеться, зокрема, про документи страйків середніх і початкових учбових закладів, викликаних Апухтінською шкільною реформою; Ф. Помаранської «Джерела до історії цукрової промисловості на Люблінщині, які зберігаються у фондах воеводського державного архіву в Любліні та повітовому державному архіві в Замості» (т. 58, стор. 29—40). Для вивчення польського підпілля в період фашистської окупації пізнавальним є огляд Я. Куця «Збірка таємної преси часів окупації у фондах державного архіву в Кракові» (т. 55, стор. 67—84); для дослідження культури, зокрема театрального мистецтва, — Т. Яжембської «Театральні матеріали у фондах звукозаписів Архіву механічної документації» (т. 55, стор. 85—97).

Цікава стаття С. Лещинської «Реставрація документів колишнього концетраційного табору в Майданеку» (т. 58, стор. 67—75), в якій, крім опису засобів і технічних прийомів реставрації, 207 документів музею м. Майданека, залишених гітлерівцями (стаття ілюстрована), подається багато фактів про умови життя і працю в'язнів (їх кількість за станом на 1943 р.), поділ за категоріями звинувачення, національністю і т. д. Документи інфор-

мують про ув'язнених греків, французів, поляків, росіян та ін.

Стаття Є. Гутковського «Шість невідомих печаток короля Станіслава Лещинського у фондах Головного архіву давніх актів у Варшаві» (т. 56, стор. 149—159) подає детальний опис (з ілюстраціями) королівських печаток 1706—1709 і 1725 рр. Біо-бібліографічній темі присвячена стаття А. Томчака «Ришард Меницький — перший завідувач кафедри архівознавства та допоміжних історичних наук у Торунському університеті» (т. 57, стор. 151—163).

3. Структура установ і організація канцелярій — рубрика найменша за обсягом. Звичайно тут вміщується одна стаття, та й то не в кожному номері журналу. Характерною рисою цих публікацій є здебільшого одночасне обговорення історії установи в її діахронному чи синхронному аспекті і документів, що в ній створюються. Виклад змісту документальних матеріалів при цьому часто подається відповідно до структури установи. Так, історію виникнення і функціонування так званого шляхетського суду, організованого австрійськими властями у Кракові після третього поділу Польщі, і його юридичні компетенції опрацьовує А. Камінська у статті «Створення шляхетського суду в Кракові у 1796—1810 рр. і доля його документів» (т. 57, стор. 165—177). Вивчення окремих питань новітньої історії відбите в статті Е. Колодзєя «Посольство Речі Посполитої у Берліні в 1920—1939 рр. і збережені після нього документи» (т. 55, стор. 109—122). Стаття, крім цінної історичної довідки про створення посольства, його структуру і особовий склад, інформує про збережені і відповідно класифіковані документи, які проливають світло на стосунки Німеччини і Польщі, в тому числі їх політику щодо Литви, України і т. д. М. Врублевський у статті «Будівельна служба у Генеральному губернаторстві (1940—1944 рр.) і її документи в Архіві нових актів» (т. 56, стор. 191—211) розглядає історію створення та структуру установи, а на підставі аналізу документів — і діяльність цього органу. Автор всебічно аналізує роль цієї служби в політичному та економічному аспектах, висвітлює ставлення гітлерівців до молоді різних країн і націй, наводить у публікації окремі оригінальні документи.

4. Архіви за кордоном. Рубрика інформує про стан, завдання і документальні матеріали ряду архівів закордону. Публікації побудовані на підставі власних авторських спостережень, а також на основі довідкової літератури. П. Баньковський у статті «Декілька спостережень щодо угорських архівів і угорського положення про архіви» (т. 57, стор. 187—196) інформує про реорганізаційні заходи в архівній системі Угорщини, описує структуру «Нового угорського центрального архіву», публікує Декрет Президії УНР про архіви і охорону архівних документальних матеріалів, виданий у 1969 р. Ф. Бек у статті «Державний архів у Потсдамі в системі державних архівів НДР» (т. 56, стор.

123—130) висвітлює діяльність архіву, документальний склад, контакти архівістів-науковців з академічними установами НДР, наголошуючи на повсякденній допомозі архівам з боку державних органів. В цілому, зауважує автор, «підтримка з боку робітничо-селянського уряду сприяє реалізації завдань архіву в розмірах, які, цілком очевидно, не зустрічалися в історії німецької архівної справи». Про французькі архіви розповідає Д. Філярова у статті «Проблеми спостереження зростаючого архівного фонду у Франції» (т. 56, стор. 213—222). Дослідниця розглядає лише одне питання — заходи французьких архівістів щодо експертизи цінності та відбору документальних матеріалів на зберігання. В інформації С. Навроцького «Іспанські архіви» (т. 58, стор. 77—80) подаються короткі відомості про найбільші архіви Іспанії та систему архівної мережі країни, йдеться також про найцінніші документальні фонди та документи, що стосуються Куби, Філіппін, Пуерто-Ріко, Індії і т. д. Своє спостереження автор будує на підставі іспанського архівного путівника «Les

archives espagnoles» (Мадрид, 1968 р.). Б. Біакері у повідомленні «Палацовий і державний архів князівства Монако» (т. 55, стор. 131—132) знайомить читача з історією монацького архіву, його структурою і документами, хронологія яких сягає XII ст. Під цією рубрикою вміщена також інформація Л. Хайна «XIII Міжнародна конференція Круглого стола архівів у Бонні та Бад-Годесберзі і її проблеми» (т. 57, стор. 179—185).

5. **Архівна хроніка.** У п'ятій рубриці журналу мовиться про діяльність Головної дирекції державних архівів і архівів ПНР взагалі. Тут, як правило, публікуються щорічні звіти вищих архівних органів. З цієї ж рубрики дізнаємося про засідання Архівної ради, Центральної методичної комісії і її поточні завдання, Центральної комісії з експертизи цінності документів, загальні, регіональні та кушові конференції архівістів, засідання редакційного комітету журналу «Archeion», про наукову працю архівістів (друкуються списки праць), навчання і спеціалізацію архівістів, зокрема у містах Торуні та Варшаві, діяльність архівної секції Польського історичного товариства в Торуні. Заслугують на увагу повідомлення про співпрацю архівних установ з музеями і бібліотеками країни, ювілеї архівів і архівістів, зустрічі архівних працівників, виставки архівних документів, заміщення посад та інші питання кадрів тощо. Окремі номери журналу вміщують списки важливих фондів, опрацьованих архівами (т. 58), інформують про хід роботи над актуальними темами, наприклад, складанням біо-бібліографічного словника польських архівістів (т. 57).

6. **Рецензії, повідомлення про книжки, бібліографічні нотатки.** Обсяг вміщуваних у рубриці матеріалів порівняно великий. Як правило, це рецензії на збірники документів з історії Польщі. Що стосується видань науково-теоретичного та довідко-

вого характеру, то коло інтересів журналу поширюється і на інші країни.

7. **Огляд закордонних архівознавчих часописів.** У рубриці систематично обговорюються видання державних і приватних архівних (або архівно-бібліотечних) дирекцій, управлінь, асоціацій, товариств. Більшість їх є державними органами тих чи інших країн, деякі представляють міжнародні архівознавчі і бібліотечні об'єднання. Вичерпність інформації «Archeion» про часописи різна — в одних випадках детально коментуються тексти майже всіх статей видання, в других це робиться вибірково, в третій дається лише їх перелік. Найчастіше мова йде про матеріали основних розділів чи рубрик.

Слід відзначити, що «Archeion» один із тих архівознавчих журналів соціалістичної співдружності, який чи не найширше в географічному відношенні знайомить читачів з життям зарубіжних архівів. На його сторінках протягом 1971—1973 рр. обговорено 25 назв періодичних і неперіодичних журналів, бюлетенів і газет за ряд років багатьох країн, міжнародних архівних центрів і корпорацій. Він постійно інформує про архівознавчу періодику соціалістичних країн — «Известия на държавните архиви» (Софія), «Slovenska archivisti» (Братислава), «Советские архивы», «Archivní časopis» і «Sborník archivních prací» (Прага), «Архіви України», «Levéltári szemle» (Будапешт), «Archivmitteilungen», «Informationsdienst der staatlichen Archivverwaltung» (Потсдам), «Revista archivelor» (Бухарест), «Archivski pregled» (Белград), «Archivski vjesnik» (Зарєб), «Glasnik archiva i drustva archivskih radnika Bosne i Hercegovine» (Сараєво), а також архівні часописи Франції — «La gazette des archives», «Archivum» (Париж), Англії — «Journal of the Society of Archivists», «Archives (The journal of the British Records Association)» (Лондон), Данії — «Nordisk Arkivnyt», «Restaurator. International journal for the preservation of library and archival material» (Копенгаген), Австрії — «Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchiv» (Відень), Бельгії — «Archives et Bibliothèques de Belgique» (Брюссель), Італії — «Rassegna degli archivi di stato» (Рим), США — «The American archivist» (Вашінгтон), Іспанії — «Boletín de la Dirección General de Archivos y Bibliotecas» (Мадрид), ФРН — «Der Archivar» (Дюссельдорф), Швейцарії — «Mitteilungen der Vereinigung schweizerischer Archivare» (Цюрих), Нідерландів — «Nederlands Archievenblad» (Гронінген) тощо.

Деякі номери журналу вміщують під окремою рубрикою некрологи про архівістів (з переліками їх друкованої продукції) або людей, які співпрацювали з архівами.

Кожний том «Archeion» завершується коротким змістом російською і англійською мовами. Переклади назв статей, вміщуваних у змісті, на жаль, нерідко довольні, не відповідають змістові оригінальних заголовків публікацій.

О. АНТОНОВИЧ

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ВІД ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Державні архіви Української РСР провели значну роботу, спрямовану на успішне виконання постанови ЦК Компартії України по відзначенню 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників.

З цією метою було позитивно вирішено ряд питань, пов'язаних із збиранням та зберіганням документів, які відображують боротьбу трудящих СРСР на фронтах Великої Вітчизняної війни, в тилу ворога тощо.

Сховища держархівів УРСР поповнилися новими унікальними документами, фотографіями, спогадами про буремні роки війни. На замовлення багатьох архівів України в центральних архівах Союзу РСР було виготовлено значну кількість мікрофільмів та фотокопій, документів, які проливають нове світло на хід подій у 1941—1945 рр.

Вжито заходів щодо поліпшення наукового використання джерельної бази про Велику Вітчизняну війну. Удосконалено науково-довідковий апарат з цієї тематики, підготовлено декілька збірників документів, понад 30 виставок, більше 10 фото-вітрин та плакатів, присвячених подіям Великої Вітчизняної війни.

Найяскравіші свідчення героїчних подвигів радянських людей в тяжкі роки війни лягли в основу близько 200 статей, добірок документів, видрукованих на сторінках місцевої і республіканської преси науковими співробітниками держархівів України. Вони підготували також понад 50 теле- і радіопередач.

У дні підготовки до відзначення 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників архівісти прочитали близько 500 лекцій для робітників і службовців, студентів і учнів, провели понад 80 екскурсій трудящих в держархіви для ознайомлення з багатствами архівосховищ. Близько 700 різних матеріалів державні архіви передали до краєзнавчих, народних музеїв, кімнат бойової і трудової слави.

В більшості областей наукові співробітники державних архівів проводили або брали безпосередню участь в наукових конференціях, присвячених знаменній даті в житті нашої країни.

Нижче публікуємо окремі інформації з державних архівів різних областей Укра-

їни, де відображена їх активна участь у відзначенні славного ювілею — 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників.

10 жовтня 1974 р. у конференц-залі головного корпусу комплексу споруд ЦДА УРСР відбулися урочисті збори співробітників Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР, Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР, Дирекції по експлуатації комплексу споруд ЦДА УРСР та Центральної реставраційної майстерні Головархіву УРСР, присвячені 30-річчю визволення Радянської України від фашистських загарбників.

Секретар партійного бюро, начальник відділу кадрів Головархіву УРСР В. Г. Лемпицький доповів учасникам зборів про успіхи архівістів республіки і поздоровив всіх присутніх з всенародним святом.

Із спогадами про полум'яні дні війни, героїзм радянських людей, проявлений у боях з ворогом на фронті та в тилу, у праці для великої Перемоги, виступили ветерани-письменники П. Ф. Северов, Г. П. Коваль, М. М. Шумило, О. К. Єлізаров.

Від імені всіх присутніх секретар комсомольського бюро, ст. інспектор Головархіву УРСР З. П. Борисюк сердечно поздоровила ветеранів Великої Вітчизняної війни — співробітників архівних установ і почесних гостей, а комсомольці вручили їм квіти, вітальні адреси і пам'ятні значки.

Учасники зборів переглянули кінофільм «Перемога на Правобережній Україні і вигнання фашистських загарбників за межі українських радянських земель», створений у 1944—1945 рр. за сценарієм О. П. Довженка, що зберігається у фондах ЦДАКФД УРСР.

Колегія і колектив Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР поздоровили вітальною телеграмою українських архівістів з 30-річчям визволення республіки від фашистських загарбників, в якій, зокрема, відзначили успіхи архівістів республіки у справі радянського архівного будівництва.

Славному 30-річчю визволення Радянської України, героїчним подвигам українського народу, здійсненим на фронті, в радянському тилу та на тимчасово окупованій території, присвячена виставка «Документи боротьби та перемоги», яка відкрилася 1 жовтня у головному корпусі споруд центральних державних архівів УРСР.

На виставці представлені документи, що зберігаються в Інституті історії партії ЦК Компартії України, архіві Міністерства оборони СРСР, ЦДАЖР УРСР та ЦДАКФФД УРСР, ряді обласних партійних і державних архівів України, а також матеріали науково-довідкової бібліотеки Головархіву УРСР.

Виставка складається з чотирьох розділів: 1) «Початок Великої Вітчизняної війни. Комуністична партія — керівник і організатор боротьби радянського народу на відсіч агресору»; 2) «Народна боротьба проти німецько-фашистських загарбників на нескореній українській землі»; 3) «Корінний перелом в ході Великої Вітчизняної війни. Визволення України»; 4) «Відбудова народного господарства УРСР. Трудящі України — фронт».

В першому розділі на шести стендах представлені документи та фотографії про початок війни, перші бої, організацію народних ополчень, будівництво оборонних споруд, про героїчний захист міст Києва, Одеси, Керчі та Севастополя, про кривавий фашистський терор на загарбаних українських землях.

Другий розділ виставки складається з чотирьох стендів, фотознімки та документи яких розповідають про організацію та діяльність партійно-комсомольського підпілля, його керівництво боротьбою українських трудящих на тимчасово окупованій землі. Тут фотографії членів Київського підпільного обкому, керівників та членів підпільних організацій Вінниці, Ровно, Одеси, Миколаєва, Криму, Донбасу, документи про їх диверсійну діяльність проти фашистів, листівки, відозви до українського народу з закликом до боротьби з окупантами. В цьому ж розділі стенди присвяче-

ні партизанській боротьбі на території України. Тут експонується карта осередків партизанського руху на українських землях у 1941—1944 рр., документи про організацію, поповнення, бойові дії Сумського, Житомирського, Ровенського, Чернігівсько-Волинського партизанських з'єднань, схеми рейдів партизанських загонів у тилу ворога, документи Центрального та Українського штабів партизанського руху.

Основний — третій розділ виставки складається з десяти стендів, на яких документами, фотографіями та схемами відображені бойові дії Червоної Армії за визволення українських земель у грудні 1942 — жовтні 1944 р. Тут експонуються документи про звільнення від фашистів Лівобережної України та Донбасу, битву за Дніпро та визволення Києва, Правобережжя та Криму, про завершальні операції за повне визволення України від гітлерівських загарбників та вихід радянських військ на державний кордон СРСР.

Четвертий розділ складається з трьох стендів, де представлені документи про єдність тилу та фронту в тяжкі воєнні роки, про відбудову промисловості, сільського господарства, культурного життя республіки після визволення.

Доповнюють виставку стенди: «Переможне завершення Великої Вітчизняної війни» та «Україна — визволителям», де мовою документів і фотографій розповідається про останні дні війни, про увічнення подвигу радянського народу. На стендах розміщені фотографії про підписання акта про беззастережну капітуляцію фашистської Німеччини, урочистого маршу військ чотирьох українських фронтів на параді Перемоги у Москві, створення музею Великої Вітчизняної війни у Києві, присвоєння звання міста-героя українським містам Києву, Керчі, Одесі та Севастополю, а також фотографії пам'ятників загиблим воїнам-визволителям у містах та селах України.

Е. Д. АГІНСЬКА

Працівники Харківського облдержархіву здійснили значну роботу з комплектування, виявлення та використання документів з історії Великої Вітчизняної війни згідно з планом роботи на 1974 р.

Джерельна база архіву поповнилась двома особовими фондами ветеранів Великої Вітчизняної війни: командири стрілецького полку 15-ї гвардійської стрілецької Харківсько-Празької дивізії В. І. Медведева, який брав участь у боях за визволення України від фашистських загарбників; Л. І. Пашкової, майора запасу, майстра спорту, яка під час Великої Вітчизняної війни брала активну участь у бойових операціях партизанського загону, що діяв на Харківщині. Згодом вона стала командиром окремого винищувального батальйону діючої Червоної Армії.

Крім того, архів започаткував особовий фонд ветерана Харківського тракторного заводу, орденоносця В. Я. Бабешка, який у 1943 р. прийшов на завод 16-річним юнаком, очолив молодіжну фронтову бригаду. За успіхи у відбудові заводу в 1944 р. він був нагороджений орденом Червоної Зірки.

Протягом 1973—1974 рр. архів прийняв на державне зберігання понад 2 тис. справ періоду Великої Вітчизняної війни.

У місцевій пресі були опубліковані три статті, підготовлені співробітниками архіву: «Щоб це не повторилось», «Нескорені», «Чуття єдиної родини», де використані документи, що викривають нечувані звірства гітлерівської воєнщини, розповідають про опір і героїчну підпільну та партизанську боротьбу трудящих області, відродження народного господарства після визволення

Харківщини, в якому велику допомогу харків'янам подали всі народи Радянського Союзу.

Для телевізійного журналу «Дні нашого життя» була організована сторінка, присвячена 30-річчю визволення Радянської України.

Співробітники Харківського облдержархіву створили фотовітрину на шести стенах, які демонструються у вікнах-вітринах першого поверху архіву. Фотодокументи вітрини розповідають про боротьбу за звільнення м. Харкова від фашистських загарбників і відбудову міста.

23 серпня 1974 р., в 31-шу річницю визволення міста Харкова від фашистських загарбників була організована зустріч архівістів Харкова з учасником визволення України В. І. Медведевим. 10 жовтня були проведені урочисті збори співробітників архівного відділу облвиконкому, облдержар-

хіву, міськдержархіву, госпрозрахункового відділу, на яких з доповіддю про 30-річчя визволення України від фашистських загарбників виступив учасник звільнення України майор запасу, колишній начальник штабу артилерійського протитанкового полку, тепер начальник госпрозрахункового відділу Е. Я. Яновський. На урочистих зборах відбулося вшанування ветеранів Великої Вітчизняної війни, які нині працюють в архівних установах м. Харкова.

Харківські архівісти розпочали підготовку до відзначення 30-річчя великої Перемоги над фашистськими загарбниками.

Використання документів з історії Великої Вітчизняної війни є джерелом і складовою частиною патріотичного та інтернаціонального виховання будівників комуністичного майбутнього.

Л. А. АДАМЕНКО

*
*

3 жовтня 1974 р. в актовому залі Донецького держуніверситету відбулася обласна військово-історична конференція, присвячена 30-річчю визволення Радянської України від фашистських загарбників, яку за ініціативою Донецького обкому Компартії України підготували співробітники обласних партійного і державного архівів, товариства «Знання» та державного університету. В роботі конференції взяли участь ветерани Великої Вітчизняної війни, працівники партійних, радянських та комсомольських органів, викладачі вузів, технікумів і профтехучилищ.

З доповіддю «30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників» виступив двічі Герой Радянського Союзу, генерал армії, командуючий колишньою 3-ю гвардійською армією Д. Д. Лелюшенко. Він висвітлив значення битви за Україну в ході бойових дій Червоної Армії проти фашистських загарбників. Д. Д. Лелюшенко дав військово-теоретичну оцінку битві за Дніпро, Донбаській наступальній та Корсунь-Шевченківській операціям, які ввійшли яскравими сторінками в історію Радянських Збройних Сил.

Секретар Донецького обкому Компартії України П. О. Пономарьов у доповіді «КПРС — натхненник і організатор перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» розкрив значення побудови соціалістичного суспільства в СРСР, в результаті чого були створені необхідні економічні та соціально-політичні передумови відсічі будь-якої агресії найпередовішою армією в світі. Доповідач зазначив, що, коли настав час смертельного двобою Радянського Союзу з фашистською Німеччиною, Комуністична партія підняла весь народ на захист завоювань Великого Жовтня, мобілізувала всі сили на боротьбу з ворогом, направила сотні тисяч комуністів в діючу Червону Армію, створила монолітну єдність фронту і тилу, керувала небачним в історії воен всенародним партизан-

ським рухом, на ділі довела правильність ленінської національної політики. Все це зумовило велику перемогу радянського народу над ворогом.

Таким чином, в період Великої Вітчизняної війни яскраво виявились невичерпні джерела сили і могутності СРСР, мудре керівництво Комуністичної партії.

Висвітленню подвигів комсомольців України у роки Великої Вітчизняної війни була присвячена доповідь секретаря Донецького обкому ЛКСМУ Г. П. Ханіна. Канд. іст. наук, доцент, завідувачий кафедрою історії СРСР Донецького державного університету І. Я. Омельяненко виступив з доповіддю «КПРС — організатор і керівник всенародною боротьбою проти ворога на тимчасово окупованій території Радянської України».

З повідомленням про роботу партійних органів по виявленню і пропаганді документів про підпільно-партизанський рух у Донбасі виступив завідувач партійним архівом Донецького обкому Компартії України О. В. Грушко.

Учасники конференції також заслухали доповіді про роль Комуністичної партії у відбудові народного господарства республіки, про досягнення Радянської України за тридцять повоєнних літ.

Із спогадами на конференції виступили секретар колишнього Сталінського підпільного обкому партії С. М. Щетинін; генерал-майор у відставці, командир колишньої 50-ї гвардійської стрілецької дивізії, яка визволяла Донбас, А. С. Владичанський; колишня розвідниця Слов'янського партизанського загону Н. І. Погорелова-Егорова і один з керівників підпільної комсомольської організації м. Донецька М. В. Скоблов.

Учасники конференції ознайомились з виставкою документів, підготовленою працівниками обласних партійного і державного архівів, краєзнавчим музеєм.

В. І. ЛЕБЕДЕВ

4 жовтня 1974 р. у читальному залі Вінницького облдержархіву відбулася наукова конференція, присвячена 30-річчю визволення України від фашистських загарбників. У роботі конференції взяли участь співробітники партійного архіву Вінницького обкому Компартії України, краєзнавчого музею та меморіального музею М. Коцюбинського, обласної наукової бібліотеки імені Тімірязєва, студенти Вінницького педінституту імені Островського, любителі краєзнавства та учасники Великої Вітчизняної війни. Конференцію відкрив завідуючий архівним відділом Вінницького облвиконкому І. А. Безуглий.

З доповіддю «30 років визволення України від фашистських загарбників» виступив директор Вінницького облдержархіву І. І. Герасименко. Він розповів про масовий героїзм радянських воїнів, всього радянського народу, який під керівництвом Комуністичної партії звільнив Радянську Україну від фашистських окупантів. З повідомленнями виступили: ст. науковий співробітник В. П. Волинець — «Документи і матеріали Вінницького облдержархіву про героїзм вінничан у період визволення України від фашистських загарбників»; в. о. начальника відділу використання і публікації С. А. Юсім — «Документи і матеріали Вінницького облдержархіву про трудовий героїзм вінничан у період визволення України від фашистських загарбників»; начальник відділу комплектування, обліку та експертизи Є. П. Назаренко —

«Комплектування архіву документами періоду Великої Вітчизняної війни»; ст. методист облдержархіву К. І. Новофастівська — «Використання документів і матеріалів архіву періоду Великої Вітчизняної війни»; начальник лабораторії Д. Я. Кривий — «Успіхи Української РСР в 9-й п'ятирічці».

На конференції із спогадами про бойові дії партизанського з'єднання на Вінниччині виступив колишній командир з'єднання А. Г. Кондратюк.

Певна робота по відзначенню славного ювілею була проведена у міських і районних державних архівах з перемінним складом документів Вінницької області. Так, зав. Тульчинським райдержархівом Г. Т. Кушнір опублікувала в районній газеті статтю «Свідки тих днів» за документами періоду Великої Вітчизняної війни, що зберігаються в архіві. Зав. Піщанським райдержархівом Ф. П. Житкевич надав допомогу райвиконкому в оформленні агітаційної «Досягнення Української РСР за 30 років» та стенду «30 років визволення Української РСР».

Співробітники міських та районних архівів брали активну частку у здійсненні різноманітних заходів по відзначенню знаменної дати у містах і селах області, виявляли документи про визволення населених пунктів. Для обладнання виставок у райцентрах облдержархів видав у тимчасове користування райдержархівом кілька десятків справ.

І. А. БЕЗУГЛИЙ,
С. А. ЮСІМ

Львівським обласним державним архівом підготовлено виставку фотодокументів на 11 стендах «30 років визволення Львівщини від гітлерівських окупантів», яка експонується в приміщенні облдержархіву. Для її створення використали документи облархіву, Партійного архіву Львівського обкому Компартії України, Центрального держархіву кінофотофонодокументів УРСР, Музею Холма Слави у Львові. В обласних газетах «Вільна Україна», «Львовская правда», «Ленінська молодь» опубліковані позитивні відгуки на цю виставку. До 15 жовтня 1974 р. виставку оглянули студенти Львівського держуніверситету, обліково-кредитного технікуму, завідувачі райміськдержархівів під час обласної наради, дослідники, які працювали в читальному залі, а також окремі відвідувачі та учні шкіл.

Згідно з наміченими планами підготовлено і опубліковано статті начальника відділу використання Р. Б. Плоткіної «Документи розповідають» (газ. «Вільна Україна»), ст. наукового співробітника Д. М. Петрушко «Рік визволення перший». По місцевому радіомовленню було передано виступ ст. наукового співробітника облдержархіву Н. П. Гусевої «Документи Львівського облдержархіву про боротьбу трудящих області

проти гітлерівських поневолювачів». 21 серпня по програмі Українського телебачення «Скарби народу» розповідалося про виставку облдержархіву. Текст передачі підготував ст. науковий співробітник облдержархіву О. І. Шулим, передачу вела ст. технік архіву Л. М. Ілку.

Працівниками Львівського облдержархіву прочитано 3 лекції для працівників фірми «Світанок», студентів-істориків університету, службовців Управління пожежної охорони.

Під час підготовки до святкування ювілею облдержархів подав допомогу в організації виставок Музею Холма Слави, об'єднання «Електрон», СКБ заводу кінескопів, музею політехнічного інституту, бібліотеці ім. Л. Українки, середній школі № 18 та ін. Всього Львівським облдержархівом було виготовлено 108 копій документів.

Одним з важливих заходів було проведення спільно з Партархівом науково-теоретичної конференції, на якій з доповідями виступили зав. партархівом М. П. Тесленко («30-річчя визволення Львівщини від німецько-фашистських загарбників»), ст. науковий працівник Н. П. Гусева («Документи Львівського облдержархіву про бороть-

бу трудящих Львівської області проти гітлерівських загарбників»). В конференції взяли участь працівник Музею Холма Слави, ветерани Великої Вітчизняної війни, які боролися за визволення області і м. Львова в 1944 р.

Крім того, працівники міського облдержархіву були учасниками конференції ЦДІА УРСР у м. Львові, на якій виступала директор облдержархіву Л. М. Мінаєва з повідомленням на тему «Документи Львівського облдержархіву про Велику Вітчизняну війну 1941—1945 рр.».

Протягом року було проведено три зустрічі з учасниками Великої Вітчизняної війни та громадськістю. На зустрічах з доповіддю про документи архіву про боротьбу трудящих Львівщини за визволення від фашистських загарбників виступав молодший науковий співробітник Л. С. Федоршин. Учасники оглянули ювілейну виставку.

Облдержархів одержав з Центрального архіву кінофотофонодокументів фрагмент документального кінофільму «Перемога на Правобережній Україні...», а також фотографії бойових дій Червоної Армії та партизанів під час визволення Львівської області від фашистських загарбників.

Знаменній події 3 жовтня 1974 р. була присвячена традиційна зустріч працівників облдержархіву з студентами історичного факультету Львівського ордену Леніна університету ім. І. Я. Франка.

У вступному слові директор архіву Л. М. Мінаєва привітала студентів і відзначила, що майбутнім історикам буде цікаво познайомитися з документами, які зберігаються в архіві.

Ст. науковий працівник Л. С. Федоршин прочитав доповідь «30-річчя визволення Львова», в якій використав документи облдержархіву. Документи переконливо змальовують картину страшного окупаційного режиму, який було встановлено фашистами на Львівщині, картину страждань, яких зазнало населення. Але люди боролися з таким жахливим становищем: втікали з концтаборів, йшли до партизанських загонів, вступали у підпільні організації і вели невпинну боротьбу з ненавистим ворогом.

У Львові і області діяли партизанські загони і підпільні організації. Донесення і рапорти німецької кримінальної поліції у Львові свідчать про діяльність легендарного радянського розвідника М. І. Кузнецова, а також про дії партизанських підрозділів загону Ковпака.

Документи архіву висвітлюють боротьбу за визволення Львівщини у 1944 р., бої на вулицях Львова, загальноміський мітинг його жителів 30 липня 1944 р., відбудову зруйнованого народного господарства міста і області.

Велику зацікавленість виявили студенти, оглядаючи виставку документів «До 30-річчя визволення Львівщини від німецько-фашистських загарбників», з експозицією якої їх познайомила ст. методист архіву В. І. Котельнікова.

Зустріч архівістів із студентами проходила в урочистій обстановці. У книзі відгуків

архіву з'явився такий запис: «Група студентів історичного факультету III курсу ЛДУ щиро вдячна працівникам Львівського державного архіву за змістовну хвилюючу розповідь про події визволення Львівщини від фашистських загарбників, за демонстрацію документального фільму і виставку документів і матеріалів, яка розповідає про ці події.

Нових Вам успіхів у роботі. З вдячністю. Підписи».

Студенти проглянули фрагменти кінофільмів про бої за Львів, одержані архівом з ЦДАКФФД УРСР.

Ці ж фрагменти були використані Львівським обкомом Компартії України при проведенні ювілейних теоретичних конференцій у Бредівському, Золочівському та Нестеровському районах області, а також фізико-механічним інститутом АН УРСР, Управлінням внутрішніх справ, Будинком офіцерів та ін.

При підготовці святкування 30-річчя визволення Радянської України від гітлерівських загарбників зміцніли зв'язки архіву з Музеєм Холма Слави. Архів брав участь в урочистому відкритті Музею, в організації ряду заходів — піонерських зборів, зустрічей з учасниками визволення м. Львова, святкуванні Днів вулиць, названих іменами героїв-визволителів. Працівники Музею надіслали ксерокопії окремих номерів газети «Вільна Україна» за 1944 р., бойового листка однієї з військових частин з описом боїв за визволення м. Львова, історичної довідки про колишній 10-й Уральсько-Львівський гвардійський танковий корпус, дев'ять фотографій Героїв Радянського Союзу, які звільняли Львів. Архів прийняв на зберігання 55 кадрів фотоплівки про святкування 30-річчя визволення області і Львова від гітлерівських загарбників.

Філіалом Львівського облдержархіву в м. Самборі проведено 25 лекцій-екскурсій в архіві для студентів училищ і шкіл м. Самбора; на підприємствах, в школах, установах за документами архіву і матеріалами міському партії прочитано 15 лекцій. Для шкіл до кімнат бойової слави виготовлено і передано 64 фотокопії архівних документів. Зокрема, фотокопії архівних документів були надіслані учням 249-ї школи м. Москви про Героя Радянського Союзу Є. П. Жиліна, який загинув у боях за м. Самбор. 31 фотокопію документів було передано Дрогобицькому краєзнавчому музею.

Пересувна виставка документів «До 30-річчя визволення м. Самбора від фашистських загарбників» експонувалась у Будинку офіцерів, Будинку культури, на агітпункті та в архіві. У педагогічному, медичному, культосвітньому училищах проходили конференції, присвячені 30-річчю визволення Самбора від фашистських загарбників, в яких брали участь працівники філіалу і виступала з спогадами учасниця Великої Вітчизняної війни, колишня партизанка, директор філіалу Т. Ф. Смирнова, яка брала участь у масовому уроці бойової слави, а також у загальноміському урочистому святі, присвяченому 30-річчю визволення України від фашистських за-

гарбників. Представники архіву Т. Ф. Смирнова і А. Є. Савченко у складі агітбригади Будинку культури виїжджали в колгоспи з лекціями і спогадами про Велику Вітчизняну війну.

Обласний державний архів і філіал його в м. Самборі передали фотокопії документів Старосамбірському, Радехівському, Бродівському районним і Червоноградському міському державним архівам для створення пересувних виставок на місцях.

Відзначаючи 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбни-

ків, працівники архівних установ Львівської області провели певну роботу, спрямовану на всебічне використання і популяризацію документів періоду Великої Вітчизняної війни, що зберігаються в архівних фондах, зміцнили зв'язки з музеями, підприємствами, установами, школами, вищими і середніми спеціальними учбовими закладами, з громадськістю. Облдержархів поповнився цінними фотодокументами періоду війни.

Н. В. ПАВЛЕНКО, Н. П. ГУСЕВА

*

*

У Полтавському облдержархіві для відзначення славного ювілею було додатково переглянуто документи фонду Полтавського облвиконкому, ряду підприємств і організацій, газетного фонду науково-довідкової бібліотеки архіву. Архівісти виявили і взяли на картковий облік близько 400 нових документів про Велику Вітчизняну війну: документальні матеріали про підпільно-партизанський рух на Полтавщині, звірства окупантів, визволення населених пунктів області, відбудову народного господарства тощо.

Співробітники Полтавського облдержархіву підготували 4 виставки фотокопій документів, в яких розповідається про визволення Української РСР від фашистів та досягнення республіки за останні 30 років. Виставки експонуються в облдержархіві, Кременчуцькому та Лубенському міськдержархівах і на одному з заводів м. Полтави. Було також підготовлено виступ по радіо про братерську допомогу всіх народів СРСР у відбудові народного господарства Полтавщини після визволення.

*

*

Архівний відділ Херсонського облвиконкому, облдержархів спільно з Партійним архівом Херсонського обкому Компартії України підготували та здали у видавництво «Таврія» друге видання збірника документів і матеріалів «Херсонская область в период Великой Отечественной войны 1941—1945 гг.». У нове видання ввійшло 90 неопублікованих раніше документів.

Наукові співробітники Херсонського облдержархіву опублікували в газеті «Наддніпрянська правда» статті «Відбудова народного господарства області після визволення від фашистських загарбників (1943—1945 рр.)», «Подвиг юних» (про комсомольсько-молодіжну підпільну групу в с. Велика Олександрівка) та «Сповідь покоління», в якій використані матеріали колекції шкільних творів на тему «Що я пережив у період гітлерівської окупації». Також було проведено дві передачі по місцевому радіо про антифашистське підпілля, яке діяло на Херсонщині в роки Великої Вітчизняної війни.

В приміщенні облдержархіву експонуються документи та книжкова виставка, при-

Наукові співробітники облдержархіву з метою виявлення документів про Велику Вітчизняну війну виїжджали в Музей бойової слави в с. Кованьківці Полтавського району, встановили ділові, дружні зв'язки з організатором і завідувачим музеєм, ентузіастом-краєзнавцем, ветераном війни О. М. Дудником та домовились про передачу до архіву фотокопій деяких документів музею. Встановлено також контакти з учасниками визволення Полтавщини від фашистів — генерал-майором у відставці А. І. Олейниковим та ветеранами Великої Вітчизняної війни В. С. Курковим і А. С. Кас'яненко.

Архівісти виявили та домовились про передачу до облдержархіву фотодокументів про медичних працівників — учасників Великої Вітчизняної війни. Ці фотодокументи експонувались на стендах у 1-й обласній, 4-й міській та деяких інших полтавських лікарнях.

Н. Х. ПАЙДЕМ, В. Н. ЖУК

свячені знаменній події. У читальному залі над документами 1941—1945 рр. працювали студенти вузів, співробітники народних музеїв радгоспу «Таврія», морського порту та ін.

Архівний відділ розіслав лист у міськрайдержархіві Херсонської області з вказівкою завідувачим збирати документи і спогади про Велику Вітчизняну війну та пожвавити їх використання. Це дало певні наслідки. Так, у Горностаївському райдержархіві зібрано фотодокументи і спогади про боротьбу місцевої молодіжної підпільної групи з фашистськими окупантами. Завідуючий Білозерським райдержархівом Б. М. Сороко виступив по радіо і на пленумі місцевого Товариства охорони пам'яток історії та культури з повідомленням «Сумна статистика грабінництва та варварського знищення народного майна у Білозерському районі фашистськими загарбниками. На цю ж тему була написана стаття у районну газету і підготовлено матеріал для лекторської групи Товариства охорони пам'яток.

О. Н. КОРОЛЬОВА

Ворошиловградський облдержархів провів семінар, присвячений знаменній даті, на якому з доповіддю «Ворошиловградці — учасники боїв за визволення України в лавах Радянської Армії і партизанських загонів» виступив директор архіву М. Ф. Єременко. Інспектор архівного відділу облвиконкому Н. Г. Брель зачитав доповідь «Участь ворошиловградців у відбудові народного господарства міста». Цікавим був виступ ст. наукового співробітника облдержархіву Т. О. Порунової на тему «Ворошиловградщина сьогодні». Облдержархів взяв участь у телепередачі, присвяченій 30-річчю визволення Радянської України від фашистських загарбників, яка транслювалась із обласної бібліотеки імені М. Горького.

На зустрічі у Паладі культури імені В. І. Леніна з Героями Радянського Союзу — учасниками боїв за визволення України виступив директор облдержархіву М. Ф. Єременко. Перед трудящими міста в парку імені Першого травня він, також зачитав доповідь про участь ворошиловградців у боях за визволення Донбасу.

З лекціями на тему «Участь ворошилов-

градців у визволенні Радянської України від фашистських загарбників» перед учнями шкіл № 2, 3, 38 виступили методист Т. М. Бордунова та директор облдержархіву М. Ф. Єременко. В газеті «Молодогвардієць» була опублікована стаття М. Ф. Єременка про льотчиків-ворошиловградців, а в газеті «Ворошиловградська правда» — про комсомольців-підпільників с. Пархоменко.

Для створення шкільного музею Ворошиловградської школи № 30 ст. наукові співробітники облдержархіву Т. О. Порунова і Н. К. Мінаєва виявили документи про участь земляків у визволенні України від гітлерівських окупантів.

Працівники міських і районних держархівів виявили документи у фондах, прийняли на державне зберігання фотографії від воїнів-ветеранів Великої Вітчизняної війни, в деяких міськрайдержархівах підготували фотостенди, виставки, прочитали лекції, присвячені 30-річчю визволення України від фашистських загарбників, працівникам виконкомів та учням шкіл.

І. А. ЧЕПУРОВ

Всі архіви Чернігівської області ознаменували ювілей значними успіхами в збиранні і пропаганді документальних матеріалів 1941—1945 рр., провели зустрічі з ветеранами Великої Вітчизняної війни, брали участь у проведенні конференцій, тематичних вечорів та підготовці виставок.

Співробітники архівного відділу та облдержархіву розробили тему «Чернігівщина в роки Великої Вітчизняної війни». За матеріалами цієї теми І. К. Івашенко, М. Т. Яцура, І. Й. Фастівська та інші підготували і прочитали лекції працівникам архівних установ Чернігівщини про Комуністичну партію як натхненника та організатора перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні, самовідданість та героїзм воїнів Радянської Армії, підпільно-партизанську боротьбу на Чернігівщині, відбудову зруйнованого фашистами народного господарства та успіхи трудящих області у виконанні планових завдань 9-ї п'ятирічки. Цей цикл лекцій було завершено урочистими зборами, на яких після доповіді про славне 30-річчя товариші по роботі тепло й сердечно поздоровили ветеранів війни. Співробітники архівних установ також брали участь у загальноміських ювілейних заходах у Чернігові, Ніжині, Прилуках та райцентрах області.

Співробітники обласних партійного і державного архівів завершили підготовку збірника документів «Чернігівщина в період Великої Отечества́нної війни 1941—1945 гг.» обсягом 30 друкованих аркушів.

Облдержархів та його філіал у м. Ніжині підготували три пересувні документальні фотовиставки «В боях за визволення Чернігівщини», на яких представлено біля 200 копій документів та фотографій. Виставки експонуються на підприємствах і в устано-

вах Чернігова та Ніжина. У філіалі облдержархіву у м. Прилуках зібрано колекцію документів про подвиги земляків у боротьбі з фашистськими загарбниками.

Співробітники облдержархіву та його філіалів підготували кілька лекцій про визволення населених пунктів Чернігівщини, з якими виступають перед трудящими, молоддю міст і сіл області. У районних газетах області було опубліковано дев'ять статей та підбірок документів на цю ж тему.

У облдержархіві підготовлено і розмножено на ротаторі переліки військових частин і з'єднань, карти їх бойових дій за визволення Чернігова і області. Ці матеріали використовуються при проведенні військово-патріотичної та виховної роботи серед молоді.

Архівний відділ та облдержархів подали допомогу філіалам облдержархіву та міськрайдержархівам у підготовці до відзначення ювілею — їм було передано фотокопії документальних матеріалів для створення пересувних виставок, підготовки і читання лекцій тощо.

Так, зав. Ніжинським міськдержархівом М. Т. Мойсеєнко брав участь у підготовці виставки філіалу облдержархіву та провів екскурсію в міськдержархіві з секретарями установ міста, під час якої вони ознайомилися з документами Великої Вітчизняної війни. Зав. Прилуцьким міськдержархівом Л. Н. Ситник прочитала співробітникам виконкому міськради лекцію «Героїчний комсомол у роки війни». У Бобровицькому райдержархіві (зав. М. В. Ніколаєнко) розпочато збирання документів ветеранів війни.

Зараз архівісти Чернігівської області готуються до гідної зустрічі 30-річчя свята Перемоги.

Ф. П. СПИРИДОНОВ

У жовтні 1974 р. трудящі Закарпаття відзначили дві знаменні події: 30-річчя звільнення України від фашистських загарбників та 30-річчя визволення Закарпаття Радянською Армією. Активну участь у підготовці та проведенні святкування цих знаменних дат брали і державні архіви області.

Закарпатським держархівом підготовлено два примірники виставки на тему «Радянському Закарпаттю 30 років», яка складається з чотирьох стендів: «Вони визволяли Закарпаття», «Розвиток промисловості за роки Радянської влади», «Сільське господарство за 30 років», «Наука і культура за роки Радянської влади». На виставці експонується 120 фотокопій архівних документів, діаграм та фотодокументів. Одна виставка стаціонарна, виготовлена на полотні, друга — пересувна, виготовлена на картоні. До виставки написана лекція на таку ж тему, яка читається під час проведення виставки.

Науковцями облархіву та філіалу, працівниками архівного відділу та деякими зав. райдержархівів прочитано для населення 108 лекцій на теми: «В. І. Ленін і Закарпаття», «Боротьба трудящих Закарпаття за соціальне та національне визволення»; «Револьюційне минуле Закарпаття»; «Радянському Закарпаттю — 30 років», в яких використані документи державних архівів.

Архівісти виступали з доповідями на науково-теоретичних конференціях, на тематичних вечорах, організованих райкомами та райвиконкомом в честь 30-річчя визволення Закарпаття Радянською Армією.

Архівістами написано 29 статей для об-

ласних та районних газет та радіо про визволення Закарпаття від фашистських загарбників, соціалістичні перетворення на Закарпатті.

Співробітники Закарпатського облдержархіву брали участь в урочистих сесіях місцевих Рад депутатів трудящих, в урочистих зборах, в зустрічах з ветеранами Великої Вітчизняної війни, в покладанні вінків до пам'ятників, обелісків, меморіальних дошок воїнам-визволителям, партизанам, підпільникам.

Державні архіви проводять також роботу по збиранню документів та фотодокументів, присвячених святкуванню 30-річчя визволення України та Закарпаття Радянською Армією.

На завершення місячника бойової слави в містах і селах Закарпаття відбулися урочисті засідання, збори, мітинги, присвячені цим знаменним ювілеям. 12 жовтня 1974 р. в обласному центрі були проведені спільні урочисті збори Закарпатського обкому Компартії України та облвиконкому, Ужгородського міськкому партії та міськвиконкому, присвячені 30-річчю визволення України та Закарпаття від фашистських загарбників. В цих заходах архівісти області взяли активну участь.

В складі делегації від Закарпатської області на урочистих зборах, присвячених 30-річчю визволення України від фашистських загарбників, та торжествах, що проходили в столиці Радянської України Києві 18, 19 і 20 жовтня 1974 р., взяв участь зав. архівним відділом Закарпатського облвиконкому.

Д. П. ПОПОВИЧ

У жовтні 1974 р. співробітники Житомирського облдержархіву підготували документальну виставку про Велику Вітчизняну війну, з якою вже ознайомились три групи екскурсантів, а інша виставка експонується у центральному кінотеатрі м. Житомира. Комплекти фотокопій 57 документів передано для підготовки виставок у місцевих будівельному технікумі та військовій частині. Подібна виставка також експонується у читальному залі Бердичівського філіалу облдержархіву.

Наукові співробітники облдержархіву підготували лекцію «30-річчя визволення України від фашистів», яка була прочитана

у восьми установах та учбових закладах, а також в архівних установах м. Житомира. Також було опубліковано три статті в обласній газеті «Комсомольська зірка» і бердичівській «Радянській шлях». Співробітники філіалу облдержархіву взяли активну участь у громадському огляді пам'ятників Бердичева, організованому міським Товариством охорони пам'ятників історії та культури.

У міських та районних державних архівах області налагоджено роботу по комплектуванню документальних матеріалів ветеранів Великої Вітчизняної війни.

С. К. ЯНУШЕВСЬКИЙ

Співробітники Київського облдержархіву — члени товариства «Знання», готуючись до відзначення 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників, виступили перед трудящими Шевченківського району м. Києва з 79 лекціями на такі теми: «КПРС — організатор і натхненник перемог у роки Великої Вітчизняної війни», «Інтернаціональна дружба народів СРСР — важливе джерело пе-

ремоги у Великій Вітчизняній війні», «Битва за Радянську Україну — виявлення братерської співдружності народів СРСР» та «Подвиги народних месників Київщини». На заводах «Укркабель» і «Арсенал» імені В. І. Леніна, кондитерській фабриці імені Карла Маркса по місцевих радіомережах були проведені бесіди, присвячені 30-річчю визволення України. Про юних партизанів Київщини та велич подвигу ра-

дяньського народу у Великій Вітчизняній війні йшлося у виступах архівістів по обласному радіо, статтях, надрукованих у районних газетах.

Облдержархів разом з товариством «Знання» Шевченківського району м. Києва провів науково-методичну конференцію для лекторів, які виступають з доповідями про славний ювілей. Також було проведено наукові конференції спільно з обласною організацією товариства «Знання» у районному палаці культури м. Борисполя та в Управлінні внутрішніх справ Ленінського району м. Києва, де було виголошено доповіді на теми: «Визволення Радянської України від фашистських загарбників — виявлення бойової співдружності народів СРСР», «Роль партизанських об'єднань і підпілля у боротьбі за визволення Радянської України» та «Відображення подвигу воїнів Радянської Армії у монументальній скульптурі». Співробітники облдержархіву підготували і передали у видавництво брошуру «Діти — партизани Київщини».

Облдержархів разом з Партархівом Київського обкому Компартії України та правлінням Київської міської організації Товариства охорони пам'яток історії та культури організували постійно діючий лекторій для робітників і службовців заводу «Арсенал» імені В. І. Леніна і книжкової

фабрики «Жовтень». Щомісяця слухачі лекторію знайомляться з матеріалами про ратний подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні.

У великих київських кінотеатрах «Кінопанорама» та імені О. Довженка еспонувалася документальна виставка, організована облдержархівом, про партизанський рух на Київщині. Працівники облдержархіву прийняли на державне зберігання документи від колишніх учасників партизанського руху, а також допомогли у створенні фотостендів «Герої Радянського Союзу Київщини» Шостій взуттєвої фабрики, заводу «Укркабель», фабриці імені Карла Маркса, київським середнім школам № 145, 153, 169 і середній школі с. Білогородка Києво-Святошинського району, Вишгородському райкому ЛКСМУ Київської області.

Значну роботу, присвячену знаменній даті, провели також міськдержархіви. Так, Фастівський райдержархів брав активну участь у збиранні і розшуку документів про колишніх воїнів-визволителів міста для створення краєзнавчого музею. В Іванківському, Рокитнянському, Поліському, Барішівському та інших районах області архівісти оформили стенди про земляків-ветеранів Великої Вітчизняної війни.

Б. П. РОЩИН

УРОЧИСТІ ЗБОРИ В ГОЛОВАРХІВІ УРСР

Урочисто відзначили 57-му річницю Великої Жовтневої соціалістичної революції працівники Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР, Центрального державного архіву Жовтневої революції і соціалістичного будівництва УРСР, Центрального державного історичного архіву УРСР, Центрального державного архіву кінофотофонодокументів УРСР, Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва УРСР, Дирекції по експлуатації комплексу споруд центральних державних архівів УРСР, Центральної реставраційної майстерні Головархіву УРСР.

З доповіддю про 57-мі роковини Великого Жовтня виступив заст. начальника Головного управління М. Г. Савченко.

Начальник відділу кадрів Головного управління В. Г. Лемпицький оголосив наказ по Управлінню про відзначення архівних установ Української РСР за досягнуті успіхи в соціалістичному змаганні та з нагоди святкування 57-х роковин Великого Жовтня. Понад 70 архівістам оголошено подяку і видано грошові премії.

Після урочистих зборів відбувся концерт артистів столиці України.

МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ В ПАРИЖІ

23—27 вересня 1974 р. в Парижі відбулася Міжурядова конференція по плануванню національних інфраструктур в галузі документації, бібліотек і архівів.

Як відомо, інформація тепер стала важливим фактором прогресу людства. Щоб здійснювати задовільний відбір, обробку та розповсюдження інформації, в кожній країні повинна існувати мережа відповідних бібліотек, документальних осередків та архівів. Сукупність існуючих на місцях підрозділів цієї мережі отримала на конференції назву інфраструктури.

Делегацию Радянського Союзу на цій конференції очолювала Л. О. Гвішіані (Всесоюзна державна бібліотека іноземної літератури), а до складу делегації входили А. М. Пегов (Головархів СРСР), І. Ю. Багрова (Державна бібліотека СРСР ім. В. І. Леніна), В. І. Мазаєв (Міністерство

закордонних справ) та Ф. О. Свиридов (Держкомітет Ради Міністрів СРСР по науці і техніці). Білоруську РСР представляв В. В. Лашкевич (Головархів БРСР), Українську РСР — Б. Д. Нененко (Головархів УРСР).

Конференція була скликана на підставі рекомендацій XVII сесії Генеральної конференції ЮНЕСКО (1972 р.) і мала на меті узагальнити висновки кількох регіональних нарад експертів ЮНЕСКО та ряду інших консультацій. За своїм складом це був досить широкий міжнародний форум, скликаний Організацією Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО) в співробітництві з Міжнародною федерацією документації (МФД), Міжнародною федерацією бібліотечних асоціацій (МФБА) та Міжнародною радою архівів (МРА).

Делегації 90 країн світу, представники близько 30 установ ООН, з якими ЮНЕСКО має угоду про взаємне співробітництво, а також представники кількох інших міжурядових та неурядових організацій, кілька спостерігачів, усього — більше, як 330 чоловік зібралось в одному з залів штаб-квартири ЮНЕСКО.

Конференція розглянула питання планування національних інфраструктур, застосування нової техніки в галузі документації, бібліотек і архівів. Необхідність їх розгляду викликана тим, що в значній кількості країн світу вже діють служби документації, бібліотек і архівів, але в багатьох країнах, особливо тих, що розвиваються, ще нема підрозділів цієї служби. Навіть там, де інфраструктури вже існують, вони не завжди об'єднані в національні системи інформації.

Тому важливі і актуальні, з одного боку, використання існуючого досвіду створення інфраструктур, а з іншого, — розробка уніфікованих принципів організації такої системи в міжнародному масштабі.

Учасники конференції розглянули і обговорили методи створення і розвитку національних інформаційних систем (НАТИС).

Детально розглянуті під час дискусії загальні концепції НАТАС були схвалені, і країнам — членам ЮНЕСКО рекомендувалося вжити відповідних заходів по створенню або вдосконаленню вже існуючих національних інформаційних систем чи інфраструктур. Заходи повинні бути підтримані шляхом відповідного законодавства, фінансування, забезпечення кваліфікованими кадрами, сучасною інформаційною технікою, а також організації відповідної координації дій служб документації, бібліотек і архівів.

Конференція закликала Генерального директора ЮНЕСКО після необхідних консультацій з МФД, МФБА та МРА надіслати країнам — членам ЮНЕСКО до грудня 1976 р. загальні керівні принципи здійснення НАТИС.

Б. Д. НЕНЕНКО

НАРАДА-СЕМІНАР АРХІВІСТІВ СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

29 жовтня 1974 р. архівний відділ Сумського облвиконкому провів нараду-семінар з завідуючими міськрайдержархівом з питань створення і організації діяльності госпрозрахункових груп у райцентрах області.

Про досвід роботи госпрозрахункової групи розповіла ст. науковий співробітник облдержархіву Е. І. Зайцева.

Учасникам семінару були дані методичні настанови з складання планів роботи держархівів на перше півріччя 1975 р. і звітів за 1974 р., розглянули шляхи поліпшення якос-

ті підготовки документів до передачі з міськрайдержархівів до облдержархівів. Одночасно присутніх ознайомили з рішеннями Колегії та наказами Головархіву УРСР за 1974 р.

На нараді виступив також начальник Відділу протипожежної охорони Управління внутрішніх справ області полковник М. А. Петьков з питань протипожежної безпеки архівів.

О. А. ЗУБКО

НАВЧАННЯ ВІДПОВІДАЛЬНИХ ЗА ВІДОМЧІ АРХІВИ В ЧЕРНІГОВІ

Важливою ланкою діяльності архівних установ є робота з відомчими архівами. Архівний відділ Чернігівського облвиконкому досяг певних успіхів у цьому напрямі. В практику роботи архівного відділу ввійшло регулярне проведення нарад-семінарів з відповідальними за відомчі архіви.

Цього року було проведено три наради-семінари, в яких взяло участь 50 чоловік — відповідальні за відомчі архіви провідних обласних підприємств і установ.

На семінарах розглядалися питання, присвячені веденню поточного діловодства у відомчих архівах, проведення експертизи цінності документальних матеріалів, оформлення документів особового складу, передача справ в архів установи тощо.

Про завдання відомчих архівів на сучасному етапі, відбір та зберігання документальних матеріалів, їх використання, хід виконання постанови Ради Міністрів УРСР № 301 від 9 червня 1970 р. виступив завідуючий архівним відділом облвиконкому Ф. П. Спиридонов. Доповідач вказав слухачам на необхідність своєчасного впорядкування документів, на створення зразково-показових архівів.

З питань впровадження Єдиної державної системи діловодства виступила ст. нау-

ковий співробітник облдержархіву Л. Ф. Ковтун. Вона ознайомила слухачів з основними положеннями ЄДСД, висвітлила значення нової системи діловодства та продемонструвала окремі види нових бланків.

Співробітники архівного відділу та облдержархіву на семінарі прочитали ряд доповідей, зокрема: «Поняття й ознаки класифікації документів у діловодстві. Номенклатура справ», «Оформлення документів особового складу», «Експертиза цінності документів. Оформлення її результатів. Передача справ в архів установи».

Виступаючі використовували приклади, взяті з стану відомчих архівів обласних організацій. Вони порівнювали ведення діловодства, номенклатур справ, стан зберігання документів в різних організаціях. Було відмічено, зокрема, належну постановку поточного діловодства, своєчасне заведення номенклатур справ, належні умови зберігання документів на камвольно-сухонному комбінаті, обласному відділі по трудовлаштуванню, ряді обкомів профспілок та ін. У той же час ряд обласних організацій не дбають про належні умови зберігання документів.

Доповідачі також ознайомили слухачів з новинками, що стосуються архівної справи і ведення поточного діловодства.

Завідуючі відомчими архівами поділилися досвідом своєї роботи. Вони говорили про умови зберігання документів у своїх організаціях, облік документів, складання номенклатур справ та самостійне впорядкування архівів.

Досвід показав, що проведення таких нарад-семінірів корисне, тому архівний від-

діл і надалі використовуватиме такі семінари для навчання відповідальних за відомчі архіви.

Архівний відділ планує в наступному році провести ряд таких же семінарів. Мета їх — допомогти обласним організаціям впровадити в життя Єдину державну систему діловодства. Бажано, щоб ці семінари відвідали не тільки відповідальні за архіви, а й керівники структурних підрозділів та організацій.

Л. А. БИЧЕНКО

СЕМІНАР З ПИТАНЬ УДОСКОНАЛЕННЯ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ОПРАЦЮВАННЯ ДОКУМЕНТІВ УСТАНОВ У МИКОЛАЇВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

11 жовтня 1974 р. архівний відділ Миколаївського облвиконкому провів куштову нараду-семінар у м. Вознесенську з питань науково-технічного опрацювання документів установ. В роботі наради взяли участь завідувачі міськими, районними архівами, наукові і архівотехнічні працівники госпрозрахункової групи архівного відділу.

Секретар виконкому Вознесенської районної Ради депутатів трудящих Л. Т. Заремба в своєму виступі розповіла, що Вознесенський райвиконком надає велику допомогу районному архіву. В приміщенні державного архіву обладнано і встановлено парове опалення і металеві стелажі. Створені належні умови для роботи наукових і архівотехнічних працівників госпрозрахункової групи архівного відділу, які забезпечені технічними засобами опрацювання документів (верстат, електричні ножиці, електродриль тощо). Л. Т. Заремба відзначила, що працівники госпрозрахункової групи архівного відділу внесли значний вклад у виконання п'ятирічного плану по комплектуванню районного державного архіву справами відомств. Л. Т. Заремба відмітила, що в районі багато зроблено для поліпшення роботи відомчих архівів, і висловила побажання, щоб усі установи і підприємства першого списку району вели діловодство за погодженими номенклатурами справ з районним архівом.

Виконком районної Ради депутатів трудящих систематично заслуховує виконання рішень Миколаївського облвиконкому та постанови Ради Міністрів УРСР № 301 від 9 червня 1970 р.

Завідуючий архівним відділом І. С. Бездітний у доповіді «Про поліпшення стилю і методів роботи наукових і архівотехнічних працівників госпрозрахункової групи і завідувачих райархівами по виконанню планових завдань 1974 р. щодо науково-технічного опрацювання документів і завдання на 1975 р.» відзначив, що працівники госпрозрахункової групи архівного відділу провели велику роботу по виконанню урядових постанов з архівної справи і дальшого поліпшення стану архівної справи в установах, організаціях і підприємствах. Докладно відзначалося, що багато працівників

госпрозрахункової групи архівного відділу використовують раціональні форми організації праці і внутрішні резерви для поліпшення виробничих показників науково-технічного опрацювання документів в установах, організаціях і підприємствах. Успішно виконують свої планові завдання бригади госпрозрахункової групи архівного відділу З. П. Сапунової, А. А. Параконої та інші. Зазначалося, що ще не всі працівники госпрозрахункової групи поліпшують якість опрацювання документів, виконують свої планові завдання.

Старший інспектор архівного відділу М. Д. Бойко розповів про раціональні форми організації праці наукових і архівотехнічних працівників по якісному науково-технічному опрацюванню документів установ, організацій і підприємств. Він відзначив, що методична і організаційна допомога інспектора архівного відділу, завідуючого райархівом науковим працівникам госпрозрахункової групи сприяє поліпшенню роботи в справі удосконалення діловодства і наведення порядку у відомчих архівах установ і підприємств.

Начальник госпрозрахункової групи архівного відділу Л. С. Смирнов розповів про кращий досвід організації роботи по впорядкуванню документів установ. Він приділив багато уваги питанням організації і удосконалення методів роботи по поліпшенню науково-технічного опрацювання документів установ бригадами, поліпшенню форм обліку виконаної роботи і зниженню її собівартості.

Учасники наради-семінару ознайомилися з формами роботи працівників госпрозрахункової групи архівного відділу м. Вознесенська і роботою завідуючої районним архівом. Учасники наради ще раз детально ознайомилися з досвідом науково-технічного опрацювання документів, поліпшення архівної справи і діловодства в районі. Всі учасники наради-семінару одержали від архівного відділу методичні рекомендації по практичному використанню основних положень ЄДСД та основні положення ЄДСД.

І. С. БЕЗДІТНИЙ

ПОКАЖЧИК МАТЕРІАЛІВ, ВИДРУКУВАНИХ В «АРХІВАХ УКРАЇНИ»

№ 1—6 ЗА 1974 р.

СТАТТІ ТА ПОВІДОМЛЕННЯ

До завершення видання 26-томної «Історії міст і сіл Української РСР»	4	3
Базанова М. М.— Питання роботи державних архівів з кінофотофоно-документами	2	20
Заремба С. З.— Питання хронології України у вітчизняній історіографії	3	19
Ісаєвич Я. Д.— Початок книгодрукування на Україні	3	57
Вавричин М. Г.— Наукова конференція, присвячена 400-річчю книгодрукування на Україні	3	53
Кентій А. В., Боднар В. П.— Обговорення завдань четвертого, визначального року п'ятирічки	2	14
Кінзерська Л. Л.— Деякі питання створення джерельної бази з історії народної освіти	3	13
Купчинський О. А.— До питання про характеристику рукописних документів середньовіччя	6	12
Місерман М. О.— Удосконалювати роботу госпрозрахункових підрозділів державних архівів	6	21
Мітюков О. Г.— Здійснення ленінських ідей централізації архівної справи на Україні в 1920—1922 рр.	1	3
Мітюков О. Г.— Підсумки роботи архівних установ Української РСР у 1973 році та завдання на 1974 рік	2	3
Мітюков О. Г.— Радянське архівне будівництво на Україні в 1923—1925 рр. Створення Єдиного державного архівного фонду УСРР	3	3
Мітюков О. Г.— Радянське архівне будівництво на Україні в 1925—1930 рр. I Всеукраїнський з'їзд архівних працівників	4	10
Мітюков О. Г.— Радянське архівне будівництво на Україні в 1930—1932 рр. II Всеукраїнський з'їзд архівних працівників	6	3
Сергієнко Г. Я.— До питання про критерії актуальності документальних публікацій	1	12
Стрельський Г. В.— До питання про зберігання і використання документів мемуарного характеру про Великий Жовтень на Україні	4	25
Щедрина Д. С.— Діяльність Одеського губернського іспарту по збиранню історико-революційних документів (1922—1925 рр.)	2	27

ДО 30-РІЧЧЯ ВИЗВОЛЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ВІД ФАШИСТСЬКИХ ЗАГАРБНИКІВ

Базанова М. М.— Документи ЦДАКФФД УРСР про визволення України від німецько-фашистських загарбників	5	31
Барштейн Ю. А.— Медалі, присвячені ювілею визволення України	5	40
Буцько М. О.— Донбас відбудовувала вся країна	1	24
Буцько М. О.— Донбас відбудовувала вся країна	4	42
Буцько М. О.— Дружба і братерство народів СРСР у битві за Радянську Україну	5	3
Врадій Н. Ф.— До історії львівських архівів у 1939—1944 рр.	5	54
Дишлейв П. С.— Боротьба трудящих промислових центрів України за зрив фашистської окупаційної політики (1941—1944 рр.)	1	18
Замлинський В. О.— Допомога партизанів радянським військам у боях за повне визволення України від німецько-фашистських загарбників	5	10
Кривонос Н. К.— Пам'ятники визволителям Львівщини	5	56
Мінаєва Л. М.— Документи Львівського облдержархіву про боротьбу трудящих області проти німецько-фашистських загарбників	5	49
Міщенко К. Ф.— Листівки про всенародну боротьбу з німецькими окупантами на Правобережній Україні (1943—1944 рр.)	2	33
Наукова конференція, присвячена 30-річчю визволення Львова від німецько-фашистських загарбників	5	48
Пількевич Л. Б.— Кінофотодокументи про боротьбу за визволення західних областей України	4	31
Рибаков М. О.— З літопису боротьби трудящих Дарницького району м. Києва проти німецько-фашистських загарбників	5	42
Скарбовійчук С. М.— Визволення Криму (за кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР)	2	47
Тесленко М. П.— Перші заходи партійних та радянських органів по ліквідації наслідків німецько-фашистської окупації (За документами партархіву Львівського обкому Компартії України)	5	51
Філіпова Т. П.— Відбудова народного господарства у визволених районах Радянської України в 1943—1944 рр. за кінофотодокументами ЦДАКФФД УРСР	3	26
Чоломбитько Н. М., Шаталіна Є. П.— Із історії братерської допомоги народів Радянського Союзу у відбудові народного господарства Української РСР. 1943—1945 рр. (Документи)	5	17

ОБМІН ДОСВІДОМ

Белозьорова Г. І.— Тематика досліджень документів у читальному залі Хмельницького облдержархіву	6	40
Борисова Г. І.— Використання документів Чернівецького облдержархіву в патріотичному вихованні молоді	1	35
Галдіна Г. С.— Об'єднаний відомчий архів Миколаївського обласного управління сільського господарства	3	42
Дробчак Г. Ю., Юсім С. А.— Участь Вінницького облдержархіву у підготовці тому «Історії міст і сіл Української РСР»	3	38
Кирилюк Л. А.— Зв'язки Івано-Франківського облдержархіву з музеями та школами	2	55
Ковальова Е. П.— Тематика дослідження документів Вінницького облдержархіву	4	58
Ковбаса Т. М., Романова О. П.— Про досвід роботи відомчого архіву Чернігівського кооперативного технікуму	1	47
Ляпунов Ю. П.— Відбір на державне зберігання та науково-технічне опрацювання документальних матеріалів Чернівецького держуніверситету	4	54
Мартосенко Ю. І.— Створення об'єднаних архівних фондів у Харківському міськдержархіві	4	56
Мілова Г. І., Рейнбот Л. О.— Тематика досліджень у читальному залі Київського міського державного архіву	3	40
Нестерець М. М.— Участь архівістів Тернопільської області у створенні тому «Історії міст і сіл Української РСР»	5	67
Ольховий М. С., Ємельянов М. А.— З досвіду організації роботи поточних партійних архівів у Херсонській області	2	64
Пількевич Л. Б.— Про науково-технічне опрацювання кінодокументів телестудій у ЦДАКФФД УРСР	2	59
Плахтина М. І.— Диференційований підхід до описання документів у ЦДІА УРСР у м. Львові	6	28
Романова О. П.— Підсумки аналізу системи науково-довідкового апарату Чернігівського облдержархіву	5	63
Руденко К. С., Ярова Е. Х.— З досвіду роботи госпрозрахункового відділу Одеського облдержархіву	6	36
Рябуха Л. Л.— Картонування і вивчення фізичного стану документів у Чернігівському облдержархіві	1	42
Сеник Я. Г.— Реставрація документів у ЦДІА УРСР у м. Львові	6	44
Скурлатов Д. П.— Питання наукової організації праці в Чернівецькому облдержархіві	5	59
Слончак Н. М.— З досвіду створення іменного каталога на фотодокументи ЦДАКФФД УРСР	1	39
Терес Л. М.— Створення довідкових картотек до документів особового складу у Вінницькому облдержархіві	1	43
Хоніньова Ю. П.— Методика підготовки тематичних покажчиків до описів Київського облдержархіву	6	32

ДІЛОВОДСТВО

Гомонов О. М.— Основні положення Єдиної державної системи діловодства	2	66
Гомонов О. М.— Складання та оформлення документів відповідно до вимог основних положень ЄДСД та державних стандартів на організаційно-розпорядчу документацію	3	46
Ірин А.— Документообіг в апараті управління і шляхи його удосконалення	5	70
Уривський В. Г.— Впроваджуємо нові ГОСТи на організаційно-розпорядчу документацію	6	46

КОНСУЛЬТАЦІЇ

Кокодзей І. П.— Застосування системи протипожежного захисту у державних архівах	5	78
Мацюк О. Я.— Виявлення та описання водяних знаків у рукописних джерелах XVIII — початку XIX ст.	6	49

ДОКУМЕНТИ

Апанович Л. І.— До 100-річчя з дня народження Д. І. Ульянова	4	49
Гісцова Л. З., Фаустова Н. М.— Доповнення до «Каталога колекцій документів Київської археографічної комісії»	1	50
Пригоровський В. М.— Нововиявлені документи до біографії О. П. Довженка	6	54

ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ

Агінська Е. Д., Михайлова О. О.— Особовий фонд академіка АН УРСР О. І. Бродського (Центральний науковий архів АН УРСР)	5	80
Барштейн Ю. А.— Радянські настільні медалі, присвячені видатним діячам і визначним центрам науки України	1	64
Барштейн Ю. А.— Медалі, присвячені ювілеям книгодрукування	3	73
Білокінь С. І.— Про дату народження видатного українського графіка Г. І. Нарбута	6	71
Волковинський В. М.— З історії діяльності Всеукраїнської комісії по увіковічненню пам'яті В. І. Леніна (1924—1926 рр.)	6	58
В. В.— Документи ЦДАЖР УРСР про вшанування пам'яті М. Д. Леонтовича	6	69
Зимомря М. І., Бобинець С. С.— Невідома публікація автобіографії Т. Г. Шевченка німецькою мовою	2	81
Кравець М. М.— Джерела з історії селянського руху у Східній Галичині в другій половині XIX ст.	4	63
Кривцова Н. Г.— Документи Кримського облдержархіву про земельну політику Рад у 1921—1925 рр.	2	76
Ксьонзенко М. І.— Архівні джерела про здійснення на Україні аграрної політики Радянської влади (1917—1920)	6	65
Кубась Л. І.— Документи Ровенського облдержархіву з історії комсомолу Ровенщини (1919—1939 рр.)	5	81
Купчинський О. А.— Марко Черемшина в документах і матеріалах львівських архівів, бібліотек і музеїв	2	70
Купчинський О. А.— Документи ЦДІА УРСР у м. Львові про Івана Федорова та їх використання у вітчизняній історіографії	3	60
Ломонос-Рівна Г. І.— Примірники львівського Апостола Івана Федорова у фондах Центральної наукової бібліотеки АН УРСР	3	66
Мацюк О. Я.— До історії книгодрукування на Прикарпатті в першій чверті XVII ст.	3	70
Мукомела О. Г.— Селянська партійно-радянська преса України періоду відбудови народного господарства (1921—1925 рр.)	6	61
Овсієнко О. Г.— Джерела з історії Рад Північної Таврії (лютий 1917—квітень 1918 рр.)	3	79
Секиринський Д. С.— Документи фонду прокурора Сімферопольського окружного суду — цінне джерело з історії селянського руху в Таврійській губернії кінця XIX — початку XX ст.	4	66
Солдатенко В. Ф.— Більшовицька преса України — джерело вивчення боротьби партії за ленінську політику пролетарського інтернаціоналізму в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції	3	75
Яременко М. Ф.— Печатки профспілкових організацій металістів і гірників Донбасу 1918—1930 рр. як історичне джерело	1	79

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ

Гальченко С. А.— Центральный державный архив-музей литературы и искусства УССР	2	85
Делеган М. В.— Філіал Закарпатського облдержархіву в м. Мукачевому	4	72
Дробязко Г. Ю.— Сумський облдержархів	1	84
Лелекова Л. І., Нестерець М. М.— Тернопільський облдержархів	4	70
Львовський І. І.— Полтавський облдержархів	1	83
Підгайчук Л. А.— Івано-Франківський облдержархів	1	82
Рябова М. А.— Харківський облдержархів	4	71
Фаустова Н. М.— Центральный державный исторический архив УССР у м. Києві	2	84

КРИТИКА ТА БІБЛІОГРАФІЯ

Барабой А. З.— Энерговелетень Прикарпаття	6	74
Буцько М. О., Курганський Є. Т.— Крым в период Великой Отечественной войны, 1941—1945	6	73
Гавриленко В. О.— О. Я. Мацюк. Папір та філіграні на українських землях (XVI—початок XX ст.)	3	83
Ксьонзенко М. І.— Харьковщина в период гражданской войны и иностранной военной интервенции 1918—1920 гг.	3	85
Мацюк О. Я.— Е. Л. Немировский. Начало книгопечатания на Украине. Иван Федоров	4	78
Мацюк О. Я.— Е. И. Каменцева, Н. В. Устюгов. Русская сфрагистика и геральдика	5	85
Пазяк О. М., Нененко Б. Д.— А. П. Коваль. Культура ділового мовлення. Писемне та усне ділове спілкування	4	77
Сарбей В. Г.— Архив Маркса и Энгельса, том XIV	4	75
Скрипник М. О.— Революционное движение в Придунайском крае. 1900—1917 гг.	3	86

Стрельський Г. В.—В. В. Панащенко. Палеографія українського скоропису другої половини XVII ст.	5	84
--	---	----

ПО СТОРІНКАХ ЗАРУБІЖНИХ АРХІВОЗНАВЧИХ ЖУРНАЛІВ

Антонович О.—Польський архівний журнал «Archeion» за 1971—1973 рр. № 55—58	6	77
Кузьмін С. О.—«Archivski vjesnik» («Архівний вісник»), щорічне видання архівних установ республіки Хорватії. Загреб (Югославія), 1972, № 15	3	88
Купчинський О. А.—Болгарський архівний журнал «Известия на държавните архиви» за 1971—1972 рр., № 21—24	1	86
Місюра В. П.—Словацький журнал «Slovenska archivistika»	4	81

Архівна справа за рубежом

Сікора В.—Джерела про Словацьке національне повстання в архівах Чеської Соціалістичної Республіки	5	87
---	---	----

ХРОНІКА ТА ІНФОРМАЦІЯ

Агінська Е. Д.—До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	82
Адаменко Л. А.—До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	82
Аксёнов А. М.—Хід республіканського огляду стану діловодства та архівів в установах і організаціях культури	4	89
Бездітний І. С.—Семінари у м. Миколаєві з питань удосконалення діловодства та поліпшення архівної справи	3	94
Бездітний І. С.—Семінар з питань удосконалення науково-технічного опрацювання документів відомств у Миколаївській області	6	91
Безпалова Т. В.—Нарада і семінар архівістів Сумщини	4	94
Безпрозванна Н. С.—В ЦЕПК Головархіву УРСР	5	92
Безуглий І. А., Юсїм С. А.—До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	84
Биченко Л. А.—Навчання відповідальних за відомчі архіви в Чернігові	6	90
Биченков І. О.—До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	3	91
Бойцун Л. С.—До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	4	87
Борисова Г. І., Андросова Г. Д.—Наукова конференція, присвячена 125-річчю повстання під проводом Лук'яна Кобилиці	4	94
Бурканенко А. М., Руденко К. С.—Підвищення кваліфікації діловодів держустанов Одеси	5	94
Вавричин М. Г.—Семінар з архівознавства та спеціальних історичних дисциплін у ЦДІА УРСР у м. Львові	1	94
Вавричин М. Г.—Семінар з архівознавства і спеціальних історичних дисциплін у ЦДІА УРСР у м. Львові	2	92
Вайнбаум Г. Т.—Теоретичний семінар у Львівському облдержархіві	2	94
Виноградова Л. В.—Нарада працівників архівних установ Херсонської області	4	95
Відзначення переможців у соціалістичному змаганні	4	61
Відзначення ювіляра	1	96
Вітряна В. Г.—До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	3	92
Волосевич К. С., Пармузіна Л. Б.—Зустріч з передовиками виробництва у Чернігівському облдержархіві	3	95
Губар М. Г.—Семінари завідуючих райміськдержархівами та відповідальних за архіви установ Кіровоградської області	5	94
Гусева Н. П.—Зустріч істориків-архівістів із студентами у Львові	2	96
Гусева Н. П.—Семінар з питань наукової праці у Львівському облдержархіві	4	90
Делеган М. В.—Урочисті збори у філіалі Закарпатського облдержархіву у м. Мукачевому	4	95
Делеган М. В.—До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	5	91
Зубко С. А.—Нарада-семінар архівістів Сумської області	6	90
Ільченко І. О.—До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	5	91
Кентій А. В.—У Колегії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР	1	90
Кентій А. В.—У Колегії Головархіву УРСР	4	84
Керасіди І. Г.—Пересувна виставка ЦДАМЛМ УРСР	4	90
Кирик Н. І.—Нарада архівістів Закарпаття	3	95
Климовська Н. Г.—Конференція дослідників у ЦДАЖР УРСР	2	89
Клюкін Г. М.—Наукова конференція Київського облдержархіву	4	91

Койфман К. І.— Зональний семінар працівників мікрофотолабораторій у Вінницькому облдержархіві	2	96
Койфман К. І.— До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	4	86
Кононенко С. І.— Виставка документів, присвячена 30-річчю визволення Черкащини	2	90
Корольова О. Н.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	86
Кравченко І. П.— Присудження премії Головархіву УРСР за кращу наукову працю	4	85
Крупіна Л. Ф.— Нове приміщення Запорізького облдержархіву	2	88
Лебедев В. І.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	83
Нагорний О. Ф.— До 30-річчя визволення Кіровоградщини	2	91
Нененко Б. Д.— Міжнародна конференція в Парижі	6	89
Новохатський К. Є.— Наші гості	5	96
Ожигівська О. В.— Виставка документів і матеріалів до 100-річчя з дня народження Марка Черемшини	5	94
Орлова З. С.— До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	4	88
Павленко Н. В., Гусєва Н. П.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	84
Пайдем Н. Х., Жук В. Н.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	86
Панчик Й. М.— На заслужений відпочинок	3	96
Петухов М. Я.— У Головної редакційній колегії «Історії міст і сіл Української РСР»	4	85
Плоткіна Р. Б.— До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	5	90
Поглубко Н. Г.— Виставка документальних матеріалів Одеського облдержархіву «Літературна Одеса»	5	92
Попович Д. П.— Нарада-семінар відповідальних за відомчі архіви Закарпатської області	2	95
Попович Д. П.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	88
Порунова Т. О., Бордунова Т. М.— Наукова конференція у Ворошиловградському облдержархіві	2	94
Рощин Б. П.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	88
Сендик З. О.— Всесоюзна нарада-семінар з питань роботи державних архівів з кінофотофонодокументами	1	93
Сербіна Г. В.— До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	3	93
Симоненко В. І.— До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	3	91
Смирнов Л. С.— Семінар працівників госпрозрахункової групи Миколаївського облдержархіву	2	95
Спиридонов Ф. П.— Нове архівосховище в м. Мена	3	96
Спиридонов Ф. П.— Кущові семінари архівістів Чернігівщини	4	93
Спиридонов Ф. П.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	87
Субботіна І. В.— До 30-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників	4	87
Субботіна І. В.— Семінари з діловодства в Криму	5	95
Урочисті збори в Головархіві УРСР	6	89
Успенська Т. О.— Наукова конференція кримських архівістів	1	95
Хлановська О. І.— Нарада-семінар в Українській республіканській раді профспілок	3	93
Цебенко Г. С.— До 30-річчя визволення Північної Буковини від фашистських загарбників	2	91
Цин С. П.— Республіканська нарада-семінар з питань роботи державних архівів з кінофотофонодокументами	2	87
Чепуров І. О.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	87
Яновський Е. Я.— Кущова нарада у м. Харкові про роботу госпрозрахункових відділів	4	92
Янушевський С. К.— До 30-річчя визволення Радянської України від фашистських загарбників	6	88

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ И СООБЩЕНИЯ

А. Г. Митюков — Советское архивное строительство на Украине в 1930—1932 гг. II Всеукраинский съезд архивных работников	3
О. А. Купчинский (Львов) — К вопросу о характеристике формуляра рукописных документов средневековья	12
М. А. Миссерман — Совершенствовать работу хозрасчетных подразделений государственных архивов	21

ОБМЕН ОПЫТОМ

М. И. Плахтина (Львов) — Дифференцированный подход к описанию документов в ЦГИА УССР в г. Львове	28
Ю. П. Хонинева — Методика подготовки тематических указателей к описям Киевского облгосархива	32
К. С. Руденко, Е. Х. Яровая (Одесса) — Из опыта работы хозрасчетного отдела Одесского облгосархива	36
А. И. Белозерова (Каменец-Подольский) — Тематика исследований в читальном зале Хмельницкого облгосархива	40
Я. Г. Сеник (Львов) — Реставрация документов в ЦГИА УССР в г. Львове	44

ДЕЛОПРОИЗВОДСТВО

В. Г. Уривский — Внедряем новые ГОСТы на организационно-распорядительную документацию	46
---	----

КОНСУЛЬТАЦИИ

О. Я. Мацюк (Львов) — Выявление и описание водяных знаков в рукописных источниках XVIII — начала XIX в.	49
---	----

ДОКУМЕНТЫ

В. М. Пригоровский (Сосница) — Нововыявленные документы к биографии А. П. Довженко	54
--	----

ОБЗОР ИСТОЧНИКОВ

В. Н. Волковинский — Из истории деятельности Всеукраинской комиссии по увековечиванию памяти В. И. Ленина (1924—1926 гг.)	58
А. И. Мукомела — Крестьянская партийно-советская пресса Украины периода восстановления народного хозяйства (1921—1925 гг.)	61
Н. И. Ксензенко (Харьков) — Архивные источники об осуществлении на Украине аграрной политики Советской власти (1917—1920)	65
В. В. — Документы ЦГАОР УССР о чествовании памяти Н. Д. Леонтовича	69
С. И. Белоконь — О дате рождения выдающегося украинского графика Г. И. Нарбута	71

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Н. А. Буцко, Е. Т. Курганский (Донецк) — Крым в период Великой Отечественной войны. 1941—1945. Сборник документов и материалов	73
А. З. Барабой — Енерговелетень Прикарпаття. Документи і матеріали. 1962—1973 рр.	74
По страницам зарубежных архивоведческих журналов	
О. Антонович (Львов) — Польский архивный журнал «Archeion» за 1971—1973 гг. № 55—58	77

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

Э. Д. Агинская, Л. А. Адаменко (Харьков), В. И. Лебедев (Донецк), И. А. Безуглый, С. А. Юсим (Винница), Н. В. Павленко, Н. П. Гусева (Львов), Н. Х. Пайдем, В. Н. Жук (Полтава), А. Н. Королева (Херсон), И. А. Чепуров (Ворошиловград), Ф. П. Спиридонов (Чернигов), Д. П. Попович (Ужгород), С. К. Янушевский (Житомир), Б. П. Рошин — К 30-летию освобождения Советской Украины от фашистских захватчиков	81
Торжественное собрание в Главархиве УССР	89
Б. Д. Нененко — Международная конференция в Париже	89
А. А. Зубко (Сумы) — Совещание-семинар архивистов Сумской области	90
Л. А. Быченко (Чернигов) — Обучение ответственных за ведомственные архивы в Чернигове	90
И. С. Бездетный (Николаев) — Семинар по вопросам усовершенствования научно-технической обработки документов учреждений в Николаевской области	91
Указатель материалов, опубликованных в «Архівах України» № 1—6 за 1974 г.	92

